

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ  
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ



ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ  
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ  
Ακαδημαϊκό Έτος 2005-2006

-ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ-

**ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

**ΚΛΙΜΑΤΙΚΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ ΚΑΙ  
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ**

**Επιβλέπων: Καθηγητής Γρηγόρης Ι. Τσάλτας**

**Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια: Μητροπούλου Ιωάννα-Μαρία**

ΑΘΗΝΑ- ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2006

Ευχαριστώ θερμά  
τον Επιβλέποντα Καθηγητή μου κύριο Γρηγόρη Τσάλτα  
για την αμέριστη βοήθεια και καθοδήγησή του.

# **ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ**

## **ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ**

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις.....σελ.5

### **ΜΕΡΟΣ Α.**

Η Κλιματική Αλλαγή ως Αιτία Δημιουργίας Προσφυγικών Κυμάτων

I. Το Φαινόμενο της Κλιματικής Αλλαγής και οι Επιπτώσεις του στον Πλανήτη .....σελ. 10

1. Ακραία γεωλογικά φαινόμενα και η επίδραση της κλιματικής αλλαγής.....σελ. 11

2. Εκτιμήσεις της Διακυβερνητικής Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για τις Κλιματικές Αλλαγές στον 21ο αιώνα και τις επιπτώσεις τους.....σελ. 14

II. Η Πορεία Διαμόρφωσης μιας Βιώσιμης Διεθνούς Κλιματικής Πολιτικής .....σελ.21

1. Το Διεθνές Συμβατικό Πλαίσιο για τις Κλιματικές Αλλαγές.....σελ.21

2. Η Διεθνής Κλιματική Πολιτική ως νέο Πλαίσιο στις Σχέσεις Βορρά-Νότου.....σελ. 25

3. Η Αναζήτηση Βιώσιμης Λύσης για το Κλίμα .....σελ.29

III. Κλιματική Αλλαγή, Βιώσιμη Ανάπτυξη και Πρόσφυγες: μια αμφίδρομη σχέση.....σελ.32

### **ΜΕΡΟΣ Β.**

Οι Περιβαλλοντικοί Πρόσφυγες ως νέα Παγκόσμια Απειλή

I. Εννοιολογική Οριοθέτηση και Προβληματισμοί γύρω από τον Προσδιορισμό των Περιβαλλοντικών Προσφύγων.....σελ.38

II. Τυπολογία των Περιβαλλοντικών Προσφύγων..... σελ.43

1. Διαχωρισμός των περιβαλλοντικών προσφύγων με βάση την αιτία της μετακίνησής τους από το φυσικό τους περιβάλλον.....σελ.43

A. Εκτοπισθέντες πρόσφυγες λόγω φυσικών καταστροφών.....σελ.45

B. Μετακίνηση Προσφύγων που οφείλεται σε σταδιακά «συσσωρευόμενες» μεταβολές.....σελ.47

Γ. Εκτοπισθέντες Πρόσφυγες λόγω υποβάθμισης του περιβάλλοντος από ανθρωπογενείς παρεμβολές.....σελ.47

Δ. Εκτοπισθέντες πρόσφυγες λόγω κυβερνητικών πολιτικών .....σελ.49

E. Μετακίνηση Προσφύγων που οφείλεται σε εκουσίως προκαλούμενα ατυχήματα και βιομηχανικά ατυχήματα.....σελ.51

ΣΤ. Εκτοπισθέντες πρόσφυγες λόγω πολέμων που πραγματοποιούνται για την κυριαρχία επί των φυσικών πηγών.....	<b>σελ.51</b>
2. Διαχωρισμός των περιβαλλοντικών προσφύγων με βάση την προσωρινότητα ή μονιμότητα της μετακίνησης των προσφύγων από το φυσικό τους περιβάλλον .....	<b>σελ. 52</b>
Α. Προσωρινά Μετακινηθέντες Πληθυσμοί .....	<b>σελ.52</b>
Β. Μόνιμα Μετακινηθέντες Πληθυσμοί.....	<b>σελ.53</b>
<b>III. Ειδικότερα ζητήματα της Παγκόσμιας Διάστασης του Προβλήματος των Περιβαλλοντικών Προσφύγων.....</b>	<b>σελ.54</b>
1. Ανάδειξη του Παγκόσμιου Φαινομένου μέσα από Αριθμούς.....	<b>σελ.54</b>
2. Κοινωνικο-οικονομικές Επιπτώσεις στον Αναπτυσσόμενο Νότο.....	<b>σελ.61</b>
3. Το Οικολογικό Αποτύπωμα των Περιβαλλοντικών Προσφύγων.....	<b>σελ.63</b>
4. Περιβαλλοντικοί πρόσφυγες και αναδυόμενα ζητήματα Περιβαλλοντικής Ασφάλειας.....	<b>σελ.66</b>
<b>IV. Η Διεθνής Κοινότητα απέναντι στην νέα Παγκόσμια Πρόκληση.....</b>	<b>σελ69</b>
1. Η έννοια της αναγκαστικής μετακίνησης πληθυσμών και το ζήτημα της νομικής αναγνώρισης των περιβαλλοντικών προσφύγων.....	<b>σελ.69</b>
2. Τα Εσωτερικώς Εκτοπισμένα Άτομα και η Ύπατη Αρμοστεία του Ο.Η.Ε. για τους Πρόσφυγες.....	<b>σελ.74</b>
3. Η θέση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και οι Μη κυβερνητικές Οργανώσεις .....	<b>σελ.76</b>
4. Το πλαίσιο της Διεθνούς Συνεργασίας για τον περιορισμό των Φυσικών Καταστροφών και των επιπτώσεών τους.....	<b>σελ.81</b>
<b>ΜΕΡΟΣ Γ.</b>	
Περιπτωσιολογική Μελέτη «Κλιματικών» Προσφύγων του 21 <sup>ου</sup> αιώνα	
I. Το Φαινόμενο της Ανόδου της Στάθμης της Θάλασσας και η περίπτωση των νήσων του Τουβαλού στον Ειρηνικό Ωκεανό – «Η Ατλαντίδα του 21 <sup>ου</sup> αιώνα».....	<b>σελ.85</b>
II. Το Φαινόμενο της Ερημοποίησης και η περίπτωση της Υπό της Σαχάρας Αφρικής .....	<b>σελ.90</b>
Συμπερασματικές Σκέψεις.....	<b>σελ.99</b>
Βιβλιογραφία.....	<b>σελ.104</b>
Παραρτήματα.....	<b>σελ.113</b>

## **Εισαγωγικές Παρατηρήσεις**

“ I stand before you as a representative of an endangered people. We are told that as a result of a global warming and sea level rise, my Country, the Maldives may some time, during the next century, disappear from the face of the Earth.”

*M.A.Gayoom*

*President of the Republic of Maldives*

*UNCED,*

*1992*

Οι δηλώσεις που έγιναν κατά τη διάρκεια της Συνδιάσκεψης για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη το 1992, αναγνώρισαν τη σημασία του φυσικού περιβάλλοντος για τη ζωή των ανθρώπων και τη σύνδεσή του με τη φτώχεια, την ασφάλεια, τον πληθυσμό και την ανάπτυξη. Η Ατζέντα 21, το Πρόγραμμα Δράσης των Ηνωμένων Εθνών που υιοθετήθηκε κατά τη διάρκεια της εν λόγω Συνδιάσκεψης, απαιτήσε περισσότερη έρευνα ανάμεσα στη σχέση της βιώσιμης ανάπτυξης και των δημογραφικών εξελίξεων, συμπεριλαμβανομένων και «των μεγάλων μεταναστευτικών κυμάτων, που αναμένεται να εμφανιστούν ως αποτέλεσμα των κλιματικών και περιβαλλοντικών αλλαγών, τα οποία θα καταστρέψουν τις ζωές και τις οικίες των ανθρώπων». Δέκα περίπου χρόνια μετά, η Διακυβερνητική Επιτροπή για τις Κλιματικές Αλλαγές (IPCC-Intergovernmental Panel for Climate Change) στην Έκθεσή της για τον 21<sup>ο</sup> αιώνα, με τίτλο «Κλιματική Αλλαγή 2001: Επιπτώσεις, Προσαρμογή και Επικινδυνότητα», κάνει λόγο για σοβαρότατες οικολογικές, οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις, ενώ υπογραμμίζει με έμφαση τις παγκόσμιες ανισότητες σε βάρος των αναπτυσσόμενων χωρών.

Στο πλαίσιο της εξέτασης της ανθρωπογενούς παρέμβασης στο φαινόμενο του θερμοκηπίου, το ενδιαφέρον της ερευνητικής εργασίας, με τίτλο «Κλιματολογικές Αλλαγές και Περιβαλλοντικοί Πρόσφυγες» επικεντρώνεται στη διασύνδεση των επιπτώσεων των κλιματικών αλλαγών

με την εμφάνιση μιας νέας μορφής προσφύγων, των λεγόμενων «περιβαλλοντικών προσφύγων», ατόμων δηλαδή τα οποία -σύμφωνα με τον Αιγύπτιο Καθηγητή του Κέντρου Ερευνών, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος, El-Hinnawi, που πρώτος, το 1985, έκανε σχετική αναφορά-, «*αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν το φυσικό τους περιβάλλον, μόνιμα ή προσωρινά, λόγω κάποιας περιβαλλοντικής καταστροφής που έθεσε σε κίνδυνο την ύπαρξη τους και/ή επηρέασε σοβαρά την ποιότητα της ζωής τους...*». Χαρακτηριστική είναι η προβληματική που αναπτύσσεται τόσο ως προς τον προσδιορισμό της έννοιας των περιβαλλοντικών προσφύγων, όσο και ως προς το νομικό τους status και την ανάγκη ενσωμάτωσης του καθεστώτος τους στο υφιστάμενο συμβατικό πλαίσιο του Ο.Η.Ε., ήτοι τη Σύμβαση για το Καθεστώς των Προσφύγων του 1951.

Η ανάγκη εγκαθίδρυσης μιας αρθρωμένης κλιματολογικής πολιτικής, με σαφή και οριοθετημένα χαρακτηριστικά, γεννήθηκε μέσα από την προοδευτική συνειδητοποίηση των περιβαλλοντικών, οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων που συνδέονται με την κλιματική αλλαγή. Από την υπογραφή της Σύμβασης-Πλαισίου των Η.Ε. το 1992 για την αλλαγή του κλίματος, μέχρι σήμερα, έχει διανυθεί σημαντική απόσταση προς την κατεύθυνση της διαμόρφωσης μιας παγκόσμιας κλιματικής πολιτικής. Σε σχέση με την αποτίμηση των αποτελεσμάτων της, πρέπει να τονιστεί ότι αποτελεί μια διαδικασία μικρών βημάτων, καθώς επισημαίνεται η ανάγκη κατανόησης του πολυδιάστατου και πολύπλοκου χαρακτήρα της. Δεδομένου, ωστόσο, του πιεστικού και επείγοντος χαρακτήρα των προβλημάτων -εν προκειμένω των περιβαλλοντικών προσφύγων- φαίνεται πλέον πως το ζητούμενο δεν είναι μόνο η ικανοποιητική επίλυσή τους, αλλά και ο σύντομος χρόνος στον οποίο αυτή θα πρέπει να συντελεστεί.

Στόχο της έρευνας αποτελεί τόσο η ανάλυση της δυναμικής που δημιουργείται γύρω από τη νέα αυτή μορφή προσφυγικών κυμάτων που αυξάνεται με γεωμετρική πρόοδο (οι προβλέψεις της IPCC για το 2050 κάνουν λόγο για εκατόν πενήντα εκατομμύρια πρόσφυγες, ως αποκλειστική απόρροια των κλιματολογικών αλλαγών, ποσοστό που θα

ισοδυναμεί με 1,5-2% του προβλεπόμενου παγκόσμιου πληθυσμού), όσο και ο προσδιορισμός των συνεπαγόμενων επιπτώσεων της μετακίνησης του συγκεκριμένου πληθυσμού στον παγκόσμιο χάρτη. Η εμπάθυνση στην έρευνα και η αποτύπωση των πραγματικών διαστάσεων του φαινομένου επιχειρείται μέσα από την καταγραφή και διερεύνηση συγκεκριμένων περιπτώσιολογικών μελετών, ενώ καταβάλλεται προσπάθεια μιας κριτικής αξιολόγησης ως προς τη στάση της διεθνούς κοινότητας απέναντι στη νέα παγκόσμια απειλή.

Ειδικότερα, στο πρώτο μέρος της εργασίας, επιχειρείται μια αναλυτική παρουσίαση του φαινομένου των κλιματικών αλλαγών και της διασύνδεσής του με τα ακραία γεωλογικά φαινόμενα που παρατηρούνται τις τελευταίες δεκαετίες στον πλανήτη. Όπως διαπιστώνει πρόσφατη έκθεση της Διακυβερνητικής Επιτροπής για τις Κλιματικές Αλλαγές, που λειτουργεί υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών, υπάρχουν σήμερα, βάσιμα στοιχεία για την περίοδο των τελευταίων πενήντα ετών, τα οποία δεν δικαιολογούν την αύξηση της θερμοκρασίας με βάση φυσικές παραμέτρους, επιβεβαιώνοντας την ευθύνη των ανθρωπογενών παρεμβάσεων και την κρισιμότητα της κατάστασης σε οικολογικό, οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. Στη συνέχεια ακολουθεί μια συνοπτική παρουσίαση της πορείας διαμόρφωσης της παγκόσμιας κλιματικής πολιτικής, σε συνάρτηση και με τους πόλους Βορρά-Νότου, ενώ καταγράφεται και μια σειρά παρατηρήσεων ως προς τις προοπτικές που διανοίγονται στην κατεύθυνση μιας βιώσιμης παγκόσμιας κλιματικής πολιτικής. Το πρώτο μέρος της παρούσας έρευνας ολοκληρώνεται με μια πρώτη απόπειρα ανάλυσης της διασύνδεσης της σχέσης που διαπλέκεται μεταξύ των κλιματικών αλλαγών, της ανάπτυξης και της δημιουργίας των περιβαλλοντικών προσφύγων.

Κατά την ανάλυση του δεύτερου μέρους, επιχειρείται καταρχάς μια ενδελεχής ανάπτυξη της εννοιολογικής οριοθέτησης των περιβαλλοντικών προσφύγων, καθώς και μια αξιόπιστη καταγραφή των προβληματισμών γύρω από τον εννοιολογικό τους προσδιορισμό, με αναφορές στην τυπολογία και συγκεκριμένα παραδείγματα των διαφορετικών κατηγοριών των περιβαλλοντικών προσφύγων, όπως αυτές

διατυπώνονται στην επιστημονική βιβλιογραφία. Στη συνέχεια αναδεικνύονται ειδικότερα ζητήματα της παγκόσμιας διάστασης και κρισιμότητας του φαινομένου των περιβαλλοντικών προσφύγων, όπως οι κοινωνικο-οικονομικές επιπτώσεις που εκδηλώνονται στον αναπτυσσόμενο κόσμο, ο προβληματισμός επί του οικολογικού αποτυπώματός τους, καθώς και τα αναδυόμενα ζητήματα περιβαλλοντικής ασφάλειας και σταθερότητας που προκύπτουν από τη μαζική εμφάνιση των περιβαλλοντικών προσφύγων σε χώρες υποδοχής. Παράλληλα, εξετάζεται το ζήτημα της νομικής αναγνώρισης του καθεστώτος των περιβαλλοντικών προσφύγων και των «εσωτερικά εκτοπισμένων ατόμων» σε συνάρτηση τόσο με τη Σύμβαση του Ο.Η.Ε. του 1951 για το Καθεστώς των Προσφύγων, όσο και με μεταγενέστερα συμβατικά κείμενα επί του ίδιου αντικειμένου, αλλά και με το ρόλο που διαδραματίζει εμπράκτως η Ύπατη Αρμοστεία του Ο.Η.Ε. για τους Πρόσφυγες. Η θέση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η δυναμική που αναπτύσσεται από πλευράς Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων ως προς τους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες περιγράφεται, επιπροσθέτως, στο δεύτερο μέρος της έρευνας, το οποίο ολοκληρώνεται με την ανάλυση του πλαισίου συνεργασίας που αναπτύσσεται διεθνώς για τον περιορισμό των επιπτώσεων της νέας παγκόσμιας πρόκλησης.

Με σκοπό να καταστεί σαφής η διασύνδεση κλιματικών αλλαγών και περιβαλλοντικών προσφύγων και να αποτυπωθούν οι πραγματικές διαστάσεις του εξεταζόμενου φαινομένου, το τρίτο μέρος της εργασίας είναι αφιερωμένο σε δύο χαρακτηριστικές περιπτώσιολογικές μελέτες «κλιματικών προσφύγων». Η πρώτη μελέτη αφορά, στο φαινόμενο της ανόδου της στάθμης της θάλασσας που πλήττει δεκάδες παράκτιες περιοχές του πλανήτη, και επικεντρώνεται στην περίπτωση των Νήσων του Τουβαλού στον Ειρηνικό Ωκεανό, της «Ατλαντίδας του 21<sup>ου</sup> αιώνα», όπως χαρακτηριστικά περιγράφεται. Η δεύτερη μελέτη εξετάζει το φαινόμενο της ερημοποίησης εστιάζοντας στα προβλήματα της Υπό της Σαχάρας Αφρική και τους εκατομμύρια περιβαλλοντικούς πρόσφυγες των τελευταίων δεκαετιών της περιοχής.



Στις συμπερασματικές παρατηρήσεις, τέλος, συνοψίζονται τα αποτελέσματα της έρευνας, ενώ παράλληλα αναπτύσσονται ορισμένες καταληκτικές σκέψεις σχετικά με την αποτελεσματικότητα του ρόλου της διεθνούς κοινότητας και των κρατών στην αντιμετώπιση των εξεταζόμενων φαινομένων. Εν κατακλείδι, προτείνονται μέτρα που αφορούν στους τομείς τόσο της πρόληψης όσο και της διαχείρισης του φαινομένου των περιβαλλοντικών προσφύγων, πάντοτε υπό το πρίσμα της βιώσιμης ανάπτυξης.

## **ΜΕΡΟΣ Α**

### **Η Κλιματική Αλλαγή ως Αιτία Δημιουργίας Προσφυγικών Κυμάτων**

#### **Ι. Το φαινόμενο της Κλιματικής Αλλαγής και οι Επιπτώσεις του στον Πλανήτη**

Στην επιστημονική βιβλιογραφία παρατηρείται αδυναμία διατύπωσης μιας σαφούς και ολοκληρωμένης πρόβλεψης, η οποία να περιέχει και να συνδέει συγκεκριμένους χρονικούς προσδιορισμούς, ακριβείς διακυμάνσεις θερμοκρασίας καθώς και αντίστοιχες επιπτώσεις σε γεωγραφικούς χώρους και ανθρώπινες κοινωνίες, γεγονός που επιτρέπει τον αντίλογο σε όσους αμφισβητούν την κρισιμότητα της διαφαινόμενης κλιματικής αλλαγής και των επιπτώσεών της στο περιβάλλον γενικά, και στις ανθρώπινες κοινωνίες ειδικότερα. Η τελευταία, ωστόσο, αναλυτική Έκθεση της Διακυβερνητικής Επιτροπής για τις Κλιματικές Αλλαγές (Intergovernmental Panel for Climate Change/IPCC), που λειτουργεί στο πλαίσιο του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών, δεν αφήνει περιθώρια αμφισβητήσεων τόσο ως προς την επιστημονική βεβαιότητα της κρισιμότητας του φαινομένου των κλιματικών αλλαγών, όσο και ως προς την ευθύνη των ανθρωπογενών παρεμβάσεων. Η Έκθεση επισημαίνει πως «*το κλιματικό σύστημα της Γης, σύμφωνα με αποδείξεις, έχει μεταβληθεί σε παγκόσμιο και περιφερειακό επίπεδο σημαντικά σε σχέση με την προ-βιομηχανική εποχή. Σήμερα, υπάρχουν νέα και ισχυρότερα στοιχεία για την περίοδο των τελευταίων πενήντα ετών, τα οποία δεν δικαιολογούν την αύξηση της θερμοκρασίας με βάση φυσικές παραμέτρους*<sup>1</sup>».

Σύμφωνα με άλλη μερίδα της θεωρίας, η κρατούσα επιστημονική άποψη για τη διαφαινόμενη κλιματική αλλαγή έχει εξοικειώσει το ευρύ

---

<sup>1</sup> Βλ. σχετικά, *Climate Change 2001: Synthesis Report*, διαθέσιμο στο [www.ipcc.ch](http://www.ipcc.ch)

κοινό με μια μάλλον αισιόδοξη προσέγγιση του ζητήματος<sup>2</sup>, ευνοώντας πολιτικές σκοπιμότητες. Προς επίρρωση αυτής της επιχειρηματολογίας αντιπαραβάλλονται οι περισσότερο ανησυχητικές εκτιμήσεις της Αμερικανικής Ακαδημίας Επιστημών. Οι απόψεις της Αμερικανικής Ακαδημίας Επιστημών, που εκφράστηκαν πρόσφατα από τον καθηγητή Τζαίης Λάβλοκ, κινούνται πάντα στο πλαίσιο της σχετικής επιστημονικής αβεβαιότητας, προβάλλουν ως πλέον πιθανό το ενδεχόμενο μια σημαντική άνοδος της θερμοκρασίας να συμβεί απότομα και οριστικά στο άμεσο μέλλον με αποτέλεσμα να επιφέρει την κατάρρευση οικοσυστημάτων αλλά και της πλειοψηφίας των ανθρώπινων κοινωνιών του πλανήτη. Σύμφωνα, μάλιστα, με τον καθηγητή: «*ακόμα και αν αύριο σταματούσαμε να ρυπαίνουμε τον πλανήτη, η Γη θα συνέχιζε να θερμαίνεται για τα επόμενα πενήντα χρόνια*»<sup>3</sup>.

## **1. Ακραία γεωλογικά φαινόμενα και η επίδραση της κλιματικής αλλαγής**

Ακραία γεωλογικά φαινόμενα, όπως σεισμοί σε μεγάλη συχνότητα, αφύπνιση ηφαιστειών, πλημμύρες, τυφώνες και καταστροφή του βυθού των ωκεανών, είναι χαρακτηριστικά και ευδιάκριτα προς όλους παραδείγματα των επιπτώσεων των κλιματικών αλλαγών στον πλανήτη. Η αύξηση της θερμοκρασίας επιδρά στον φλοιό της Γης, μέσω της διαρκώς μεταβαλλόμενης πίεσης που ασκείται στον όγκο του νερού και του πάγου. Αρκεί να σκεφτεί κανείς πως ένα κυβικό μέτρο νερού ζυγίζει έναν

---

<sup>2</sup> Επικριτικά σχολιάζεται από μερίδα της θεωρίας, η προσέγγιση της Διακυβερνητικής Επιτροπής για την Κλιματική Αλλαγή που διατυπώνει την άποψη πως η αλλαγή του κλίματος θα γίνεται σταδιακά και ισότιμα κατανομημένη στη διάρκεια του 21<sup>ου</sup> αιώνα, ενώ οι σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις θα σημειωθούν σε παράκτιες κυρίως περιοχές, λόγω της ανόδου της στάθμης της θάλασσας.

<sup>3</sup> Βλ. σχετικά, Σαμιώτης Γ., *Σχόλια σχετικά με το πρόβλημα της διαφαινόμενης κλιματικής αλλαγής και των διεθνών θεσμών αντιμετώπισής τους*, στο *Το Διεθνές Δίκαιο για τις Κλιματικές Αλλαγές*, Κατσιμπάρδης Κ., από τη σειρά Νόμος και Φύση- Βιβλιοθήκη Περιβαλλοντικού Δικαίου 9, Εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002, σελ. 81-89.

τόνο- ίσος όγκος πάγου ζυγίζει 0,9 τόνους- για να φανταστεί την πίεση που δέχεται πλέον συνολικά η Γη. Επιπλέον, κάθε αλλαγή σε αυτόν τον όγκο, και την αντίστοιχα πίεση είναι δυνατόν να ενεργοποιήσει σεισμική και ηφαιστειακή δραστηριότητα, ακόμη και κατολισθήσεις στο βυθό της θάλασσας. Είναι φανερό πως η απομάκρυνση ενός χιλιομέτρου πάγου, που λιώνει εξαιτίας της αύξησης της θερμοκρασίας σε όλη τη Γη, επηρεάζει δραματικά τις ισορροπίες. Μέχρι σήμερα τέτοιου είδους αλλαγές γίνονταν αντιληπτές σε συγκεκριμένες περιόδους, όπως η αρχή ή το τέλος μιας εποχής παγετώνων. Στο άμεσο μέλλον, ωστόσο, αναμένεται να τις αντιλαμβανόμαστε και χωρίς την ύπαρξη τόσο ακραίων περιόδων.

Σύμφωνα με τους ειδικούς, ένα φαινόμενο «ντόμινο» συνδέει το την τήξη των πάγων με την υπερθέρμανση και τα ακραία γεωλογικά φαινόμενα: καθώς οι πολικές περιοχές θερμαίνονται, εξαιτίας των σταθερά αυξανόμενων εκπομπών θερμοκηπιακών ρύπων που προκαλεί ο άνθρωπος, διοχετεύουν ακόμη περισσότερο διοξείδιο του άνθρακα και μεθάνιο στην ατμόσφαιρα, που με τη σειρά τους ενισχύουν το φαινόμενο του θερμοκηπίου<sup>4</sup>. Οι επιστήμονες εκτιμούν πως η συχνότητα και η

---

<sup>4</sup> Το 1882 ένας Γάλλος μαθηματικός, ο Ζοζέφ Φουριέ, παρατήρησε ότι η διαδικασία θέρμανσης της γης από τον ήλιο παρουσίαζε ομοιότητες με τη λειτουργία ενός θερμοκηπίου. Η φυσική αυτή διαδικασία που ονομάστηκε «φαινόμενο του θερμοκηπίου» εξασφαλίζει μια σταθερή θερμοκρασία στην επιφάνεια του εδάφους της γης που επιτρέπει την απρόσκοπτη ανάπτυξη της ζωής στον πλανήτη. Η αλόγιστη βιομηχανική εξέλιξη ανέτρεψε τις φυσικές ισορροπίες, με αποτέλεσμα τη σταδιακή υπερθέρμανση της γης. Η διαδικασία έχει ως εξής: όπως η ηλιακή ακτινοβολία διαπερνάει τα στρώματα της γήινης ατμόσφαιρας και εισέρχεται στη γη, ένα μέρος της απορροφάται και εκπέμπεται ξανά. Έτσι, ποσότητα της ακτινοβολίας διαφεύγει προς το διάστημα και η υπόλοιπη απορροφάται από την ατμόσφαιρα, διατηρώντας τη ζεστή. Τα αέρια του θερμοκηπίου (αποτελούμενα κυρίως από διοξείδιο του άνθρακα) είναι υπεύθυνα για τη διατήρηση της θερμότητας στην ατμόσφαιρα. Αν η σύνθεση των αερίων ανατραπεί, η φυσική λειτουργία διαταράσσεται. Όσο αυξάνονται τα επίπεδα του διοξειδίου του άνθρακα, τόσο αυξάνεται το ποσοστό της ακτινοβολίας που δεσμεύεται και άρα το ποσοστό της θερμότητας που εγκλωβίζεται στη γη. Σήμερα οι τεχνητές πηγές των επίμαχων αερίων έχουν αυξηθεί δραματικά: το σύνολο του διοξειδίου του άνθρακα που εκπέμπεται κάθε χρόνο είναι περίπου 67 δις. Τόνοι, κυρίως από την κατανάλωση ενέργειας

ένταση ακραίων γεωλογικών φαινομένων εξαρτάται πλέον από το ποιες και πόσες περιβαλλοντικές αλλαγές θα συμβούν εξαιτίας της αύξησης της παγκόσμιας θερμοκρασίας και το πόσο θα αντέξει ο φλοιός της Γης σε αυτές. Τα σημάδια πάντως κάθε άλλο παρά ενθαρρυντικά είναι.

Σύμφωνα με το Αμερικανικό Εθνικό Κέντρο Στοιχείων Πάγου και τη NASA, «*οι επιπτώσεις του φαινομένου του θερμοκηπίου εξαπλώνονται με πολύ γρηγορότερους ρυθμούς από εκείνους που είχαν αρχικά υπολογιστεί, όπως φανερώνει η έκταση των πάγων του Αρκτικού Ωκεανού που μειώθηκε κατά 20% σε σχέση με τα τέλη της δεκαετίας του '80*». Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός πως η τήξη του πάγου στη Γροιλανδία και τη Δυτική Ανταρκτική επιταχύνεται ραγδαία, γεγονός που θα επιφέρει άνοδο της στάθμης της θάλασσας κατά αρκετά μέτρα μέσα σε λίγα εκατοντάδες χρόνια, και όχι χιλιάδες όπως συνέβαινε έως σήμερα. Το 2004 γεωφυσικοί της NASA συνέδεσαν για πρώτη φορά την τήξη των πάγων με τον καταστροφικό σεισμό των 7,9 Ρίχτερ που έπληξε τη Νοτιοδυτική Αλάσκα το 1979. Τότε μάλιστα οι επιστήμονες προειδοποιούσαν για όλο και πιο συχνή επανάληψη τέτοιων φαινομένων, λόγω της διασύνδεσης της σταδιακής αλλαγής του κλίματος<sup>5</sup> με ακραία γεωλογικά φαινόμενα, τα οποία μπορούν να συμβούν σε όλες τις περιοχές του κόσμου, όπου γειτνιάζουν πάγοι με ενεργά ρήγματα, από τις Άλπεις, τα Ιμαλάια και τα Βραχώδη όρη έως τις Άνδεις και τις οροσειρές της Ν. Ζηλανδίας. Ήδη, χαρακτηριστικά υπολογίζεται πως έως το τέλος του 21<sup>ου</sup> αιώνα η στάθμη της θάλασσας θα ανέλθει κατά 88 εκατοστά με 1 μέτρο, αύξηση αρκετή για να ενεργοποιήσει ανενεργά ηφαίστεια και ρήγματα και να προκαλέσει καταστροφικές εκρήξεις και σεισμούς, αλλά και για να διαγράψει από το χάρτη ολόκληρες χώρες, προκαλώντας χιλιάδες

---

από τις βιομηχανίες, τις μεταφορές, τους σταθμούς παραγωγής ενέργειας, και την οικιακή κατανάλωση.

<sup>5</sup> Το πρώτο άρθρο της Σύμβασης - Πλαίσιο για τις Κλιματικές Αλλαγές (1992) ορίζει νομικά τις κλιματικές αλλαγές ως εξής: «*Αλλαγή του κλίματος σημαίνει μια κλιματική αλλαγή, η οποία αποδίδεται άμεσα ή έμμεσα σε ανθρώπινη δραστηριότητα που μεταβάλλει τη σύνθεση της ατμόσφαιρας του πλανήτη και η οποία προστίθεται στις φυσικές κλιματικές διακυμάνσεις που παρατηρούνται κατά τη διάρκεια συγκρίσιμων χρονικών περιόδων*».

θανάτους και εκατομμύρια πρόσφυγες. Τα σημεία του πλανήτη που έχουν ήδη πληγεί από τη ραγδαία τήξη των πάγων είναι ο Βόρειος και ο Νότιος Πόλος, η Σιβηρία, η Αλάσκα, ο Καναδάς, η Γροιλανδία, καθώς και περιοχές γύρω από τη Σαχάρα και τα σύνορα Κίνας-Μογγολίας κοντά στην έρημο. Ακόμα και η παραμικρή κλιματική διαφορά σε αυτά τα μέρη, όπως για παράδειγμα ο ρυθμός των βροχοπτώσεων, επιφέρει σημαντικές καταστροφές στη ζωή των λιγοστών κατοίκων τους, καθώς είναι πλέον πολύ δύσκολο για αυτούς να καλλιεργούν ή ακόμα και να έχουν πρόσβαση σε πόσιμο νερό σε περιοχές που πλήττονται από ερημοποίηση. Μέσα, μάλιστα, στα επόμενα πενήντα χρόνια οι επιπτώσεις θα έχουν εξαπλωθεί στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης, της Αμερικής και της Ασίας.

## **2. Εκτιμήσεις της Διακυβερνητικής Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για τις Κλιματικές Αλλαγές στον 21ο αιώνα και τις επιπτώσεις τους**

Η μέση θερμοκρασία στην επιφάνεια της γης αυξάνει πλέον αποδεδειγμένα, και ο ανθρώπινος παράγοντας φαίνεται να συντελεί θεαματικά στην άνοδο αυτή, λόγω των σταθερά αυξανόμενων εκπομπών θερμοκηπιακών ρύπων<sup>6</sup>. Τα αέρια του θερμοκηπίου, κυρίως δε το διοξείδιο του άνθρακα- θεωρούνται και είναι «αναπτυξιακοί ρύποι», καθώς αυξάνονται ανάλογα με την οικονομική ανάπτυξη ενός κράτους ή μιας ευρύτερης γεωγραφικής περιοχής, ενώ μειώνονται αντίστοιχα σε περιόδους οικονομικής ύφεσης<sup>7</sup>. Το σύνολο σχεδόν των εκπομπών ρύπων του θερμοκηπίου προέρχεται από τον ενεργειακό τομέα, τη

---

<sup>6</sup> Βλ. Σχετικά, IPCC/Climate Change 1995, *The Science of Climate Change: contribution of WG I*, Cambridge Un. Press, 1996, και IPCC 2001, *Climate Change 2001: Synthesis Report (Summary for Policy Makers- Question 2*, διαθέσιμα στο [www.ipcc.ch](http://www.ipcc.ch) (02/2006)

<sup>7</sup> Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των πρώην Σοβιετικών Δημοκρατιών, όπου ενώ στη Ρωσία της δεκαετίας του 80 οι κατά κεφαλήν εκπομπές του διοξειδίου του άνθρακα ήταν από τις υψηλότερες στον κόσμο (κυρίως λόγω της μη αποδοτικής ενεργειακής κατανάλωσης), η οικονομική ύφεση που ακολούθησε τη δεκαετία του 90 προκάλεσε μείωση των εκπομπών κατά 30% περίπου.

βιομηχανία και τις μεταφορές, εξαιτίας της χρήσης ορυκτών καυσίμων, ενώ ένα διόλου ευκαταφρόνητο ποσοστό της τάξης του 3,5% περίπου επί του συνόλου των παγκόσμιων εκπομπών αποδίδεται στις διεθνείς θαλάσσιες και εναέριας μεταφορές<sup>8</sup>.

Οι επιστήμονες προειδοποιούν ευθέως τις κυβερνήσεις και την κοινή γνώμη για τη μελλοντική συχνότητα των ακραίων καιρικών φαινομένων, που προκύπτουν ως αποτέλεσμα των κλιματικών αλλαγών: τυφώνες, πλημμύρες, εκρήξεις ηφαιστειών, σεισμοί, έντονη ξηρασία, εξαιρετικά χαμηλές και υψηλές θερμοκρασίες, συνθέτουν το μη αναστρέψιμο σκηνικό του μέλλοντος. Τέτοια φαινόμενα πρόκειται να επιφέρουν απρόβλεπτες και ακαριαίες μεταβολές όχι μόνο στην παγκόσμια οικονομία αλλά και στους ανά τον κόσμο πληθυσμούς. Η Διακυβερνητική Επιτροπή για τις Κλιματικές Αλλαγές κάνει λόγο για «σοβαρότατες οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις<sup>9</sup>», υπογραμμίζοντας μάλιστα ότι οι κλιματικές αλλαγές εντείνουν τις παγκόσμιες ανισότητες. Γενικότερα, τον μεγαλύτερο κίνδυνο απρόβλεπτων συνεπειών αντιμετωπίζουν περιοχές της Υποχασάριας Αφρικής, της κεντρικής Ασίας, τμήματα της Λατινικής Αμερικής, καθώς και της νοτιοανατολικής Ασίας.

Στη βιβλιογραφία καταγράφονται τέσσερις κατηγορίες προβληματισμού ως προς τις επικείμενες επιπτώσεις της παγκόσμιας κλιματικής μεταβολής<sup>10</sup>:

A. οι οικολογικές απειλές σε ευπαθή ή και μοναδικά οικοσυστήματα (π.χ. κοραλλιογενείς ύφαλοι) και στη βιοποικιλότητα εν γένει (π.χ. αύξηση του ρυθμού εξαφάνισης ειδών)

---

<sup>8</sup> Βλ. σχετικά, Κατσιμπάρδης Κ., *Το Διεθνές Δίκαιο για τις Κλιματικές Αλλαγές* από τη σειρά *Νόμος και Φύση- Βιβλιοθήκη Περιβαλλοντικού Δικαίου* 9, Εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002, σελ. 13-18.

<sup>9</sup> Βλ. σχετικά *IPCC/Climate Change 2001: Synthesis Report (Summary for Policy Makers- Question 2*, διαθέσιμο στο [www.ipcc.ch](http://www.ipcc.ch) (02/2006)

<sup>10</sup> Βλ. σχετικά, Κατσιμπάρδης Κ., *Το Διεθνές Καθεστώς για την Προστασία της Ατμόσφαιρας: η περίπτωση του θερμοκηπίου*, Διδακτορική Διατριβή υποβληθείσα στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2005.

Β. οι κίνδυνοι ευρείας κλίμακας φυσικών αποσταθεροποιήσεων (π.χ. μεταβολές σε θαλάσσια ρεύματα) που θα επιφέρουν και σημαντικές οικονομικές ζημιές

Γ. οι αναμενόμενες καθοριστικές μεταβολές στον τρόπο και στο τόπο ζωής των πληθυσμών που κατοικούν σε ιδιαίτερα ευπρόσβλητες περιοχές του πλανήτη (εδώ τίθεται το επίμαχο ζήτημα των περιβαλλοντικών προσφύγων που εξετάζεται εκτενέστερα στο δεύτερο μέρος της παρούσας έρευνας), και

Δ. η αδυναμία προσαρμογής (οικονομικά, θεσμικά, πολιτισμικά) των κοινωνιών στις επερχόμενες μεταβολές

Επιχειρώντας, ωστόσο, μια γενικότερη κατηγοριοποίηση των επιπτώσεων των κλιματικών αλλαγών, θα λέγαμε καταρχάς ότι αυτές προσλαμβάνουν κυρίως οικολογική διάσταση, με τις οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις να ακολουθούν, ενώ δεν θα πρέπει να παραβλεφθούν και οι πολιτικές επιπτώσεις σε επίπεδο διεθνών σχέσεων μεταξύ κρατών ή ομάδων κρατών.

Σε ό,τι αφορά τις οικολογικές επιπτώσεις, η αποσταθεροποίηση του κλίματος επιφέρει δυσμενείς επιπτώσεις και απώλειες καταρχήν στη βιολογική ποικιλομορφία του πλανήτη, τουτέστιν διατάραξη της ισορροπίας των οικοσυστημάτων, που σημαίνει πως χιλιάδες ζωικά και φυτικά είδη που γνώριζαν συγκεκριμένες και σταθερές κλιματικές συνθήκες στο εξής πρόκειται να απειληθούν ποικιλοτρόπως και να επηρεάσουν με τη σειρά τους τη φυσική, βιολογική αλυσίδα. Επιπλέον, οι επιπτώσεις που αναμένονται μεσοπρόθεσμα αφορούν σε μεταβολές στη γεωργική παραγωγή, απώλεια καλλιεργήσιμων εκτάσεων (και ως εκ τούτου την ολοκληρωτική εξάρτηση κάποιων περιοχών, ακόμη και κρατών, από την ανάγκη εισαγωγής τροφίμων, συνέπεια που εντάσσεται στις βασικές οικονομικές ζημιές), στη μείωση των υδατικών αποθεμάτων και του πόσιμου νερού, στη διάβρωση, υποβάθμιση και σταδιακά σε φαινόμενα ερημοποίησης περιοχών τεραστίων εκτάσεων.

Παράλληλα, ένα από τα κύρια αποτελέσματα της αύξησης της μέσης θερμοκρασίας του πλανήτη, αποτελεί -όπως προαναφέρθηκε- το



φαινόμενο της ανόδου της στάθμης της θάλασσας, που με τη σειρά του ευθύνεται για ανησυχητικά φαινόμενα, όπως η διάβρωση των ακτών, η αύξηση της ευπάθειας παράκτιων οικοσυστημάτων σε έντονα καιρικά φαινόμενα (π.χ. καταιγίδες), η ένταση του φυσικού φαινομένου της παλίρροιας (πλημμυρίδα και άμπωτη), καθώς και η υφαλμύρωση του γλυκού νερού (επιφανειακού ή υπογείου)<sup>11</sup>. Βεβαίως, οι επιπτώσεις των κλιματικών αλλαγών αναμένεται να έχουν διαφορετικό αντίκτυπο σε κάθε χώρα και τους κατοίκους της, καθώς εξαρτώνται από μια σειρά βιοφυσικών χαρακτηριστικών της κάθε περιοχής.

#### ΠΙΝΑΚΑΣ

Περιβαλλοντικές αλλαγές που δημιουργούνται από φυσικά αίτια, αέρια του θερμοκηπίου, ή άλλες ανθρωπογενείς αιτίες

Περιβαλλοντικές Αλλαγές	Αιτίες		
	Φυσικές	Ανθρωπογενείς	
		Αέρια Θερμοκηπίου	Άλλες
Κλιματική αλλαγή		*	
Ανοδος της στάθμης της θάλασσας		*	
Διάβρωση του χώματος	*	*	*
Ερημοποίηση	*	*	*
Αποψίλωση		*	*
Φυσικές καταστροφές	*	*	

Πηγή: [www.cru.uea.ac.uk/tiempo/floor0/archive/t241.html](http://www.cru.uea.ac.uk/tiempo/floor0/archive/t241.html) (02/2006)

<sup>11</sup> Βλ. Σχετικά, Neumann J, Yohe G., Nichols R., Manion M., *Sea Level Rise and Global Climate Change: a review of impacts to U.S. coasts*, 2000, διαθέσιμο στο [www.pewclimate.org](http://www.pewclimate.org) (02/2006)

Επιπλέον, η κατάσταση χειροτερεύει για την ανθρώπινη υγεία μέσα στα επόμενα πενήντα χρόνια, εφόσον οι ήδη υποβαθμισμένοι υδάτινοι πόροι και η ποιότητα του αέρα εγκαταλείπονται στο έλεος της ανεξέλεγκτης ανθρώπινης δραστηριότητας. Η αύξηση της θερμοκρασίας, πέρα από την πύκνωση των κυμάτων καύσωνα που προκαλούν θερμοπληξίες και καρδιοαγγειακές παθήσεις, αναμένεται –ιδιαίτερα σε ευάλωτες αναπτυσσόμενες χώρες- να ευνοήσει και την ανάπτυξη και διάδοση μεταδοτικών νόσων, όπως η ελονοσία, ο κίτρινος πυρετός και η δυσεντερία. Κατάσταση, η οποία μπορεί να επιδεινωθεί, εάν ελαττωθεί η διαθεσιμότητα του πόσιμου νερού. Προβλήματα διαθεσιμότητας θα αντιμετωπίσουν, ωστόσο, και οι ανεπτυγμένες χώρες.

Τα διαφορετικά κοινωνικοοικονομικά δεδομένα κάθε περιοχής, συμπεριλαμβανομένου και του παράγοντα «στρατηγική προσαρμογής», δηλαδή εθνικών ή τοπικών προγραμμάτων προετοιμασίας των κοινωνιών και οικονομιών για την αντιμετώπιση των επερχόμενων μεταβολών και τη σταδιακή προσαρμογή σε αυτές, επηρεάζουν ιδιαίτερα τα μεγέθη των κοινωνικο-οικονομικών επιπτώσεων που επιφέρουν οι κλιματικές αλλαγές τον πλανήτη<sup>12</sup>. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το νησιωτικό σύμπλεγμα των Μαλβίδων, οι οποίες αν και εκπέμπουν απειροελάχιστες ποσότητες αερίων του θερμοκηπίου, χωρίς δηλαδή να συμμετέχουν, σχεδόν καθόλου, στην επιτάχυνση του φαινομένου του θερμοκηπίου, θα υποστούν δυσανάλογες συνέπειες από την εξέλιξη του.

---

<sup>12</sup> Εκείνες συνήθως που επηρεάζονται από τις φυσικές και άλλες καταστροφές είναι οι φτωχές και κοινωνικά μειονεκτούσες ομάδες στις αναπτυσσόμενες χώρες, δεδομένου ότι είναι οι λιγότερο εξοπλισμένες για την αντιμετώπισή τους. Η πρόληψη, ο μετριασμός, η ετοιμότητα και η ανακούφιση από τις καταστροφές είναι τέσσερα στοιχεία που συμβάλλουν και έχουν συνέπειες στην εφαρμογή των πολιτικών βιώσιμης ανάπτυξης. Επομένως, τα κράτη πρέπει να ενσωματώσουν τα στοιχεία αυτά στα προγράμματα ανάπτυξής τους και να εξασφαλίσουν αποδοτικά μέτρα σε κοινοτικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο. Βλ. σχετικά, Yokohama Strategy and Plan of Action for a Safer World, *Guidelines for Natural Disaster Prevention, Preparedness and Mitigation*, World Conference on Natural Disaster Reduction. Yokohama, Japan, 23-27 May 1994, διαθέσιμο στο [http://www.unisdr.org/eng/about\\_isdr/bd-yokohama-strat-eng.htm](http://www.unisdr.org/eng/about_isdr/bd-yokohama-strat-eng.htm) (04/2006)

Έχει ήδη υπολογιστεί πως το κόστος προετοιμασίας για την κατασκευή προστατευτικών υδατοφρακτών γύρω από την πρωτεύουσα της χώρας, που το 80% του εδάφους της δεν υπερβαίνει το 1 μέτρο σε σχέση με τη στάθμη του ωκεανού, υπερβαίνει το 1,5 δις εκατομμύρια δολάρια. Πλην των απωλειών, επίσης, στον τουρισμό λόγω της διάβρωσης των ακτών, τα οικονομικά μεγέθη είναι ανυπολόγιστα για ευπρόσβλητες και φτωχές περιοχές του αναπτυσσόμενου Νότου, που δεν διαθέτουν τα μέσα να επισκευάσουν κατεστραμμένες κατοικίες που έχουν πληγεί, ούτε διαθέτουν ευελιξία στην αγορά εργασίας. Και στις ανεπτυγμένες, ωστόσο, χώρες του βιομηχανικού Βορρά οι ζημιές από φυσικές καταστροφές είναι συνήθως ανυπολόγιστης αξίας, με αποτέλεσμα δημόσια ταμεία να αδυνατούν να αποζημιώσουν τους πληγέντες και ασφαλιστικές εταιρίες να αρνούνται πλέον να συνάψουν σχετικά συμβόλαια σε ευπαθείς περιοχές.

Σε ό,τι αφορά τις ευρύτερες πολιτικές επιπτώσεις στις διεθνείς σχέσεις που σχετίζονται -άμεσα ή έμμεσα- με τις κλιματικές αλλαγές, αξίζει να αναφερθεί κανείς στη χαρακτηριστική ρήξη που δημιουργήθηκε μεταξύ Η.Π.Α. και Ευρώπης μετά την επίσημη δήλωση του Προέδρου των Η.Π.Α. για τη μη αποδοχή του Πρωτοκόλλου του Κιότο, λόγω των αναμενόμενων δυσμενών του επιπτώσεων στην αμερικανική οικονομία. Επιπρόσθετα, οι μακροχρόνιες διαπραγματεύσεις τόσο για τη Σύμβαση-πλαίσιο όσο και για το Πρωτόκολλο ανέδειξαν δύο αρκετά ετερόκλητες και όχι ιδιαίτερα συμπαγείς συμμαχίες. Από τη μία πλευρά βρέθηκε η Ευρωπαϊκή Ένωση<sup>13</sup> και ένας μεγάλος αριθμός αναπτυσσομένων κρατών (G77,

---

<sup>13</sup> Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να σημειώσουμε τον πρωταγωνιστικό ρόλο που διαδραμάτισε -και συνεχίζει έστω και στη βάση μιας κλιματικής πολιτικής πολλαπλών ταχυτήτων- η Ευρωπαϊκή Ένωση στη διαμόρφωση μιας παγκόσμιας κλιματικής πολιτικής, δεδομένου ότι η Ε.Ε. αντιμετωπίζει το ζήτημα της κλιματικής αλλαγής ως πεδίο περιβαλλοντικής προτεραιότητας. Η Ένωση άσκησε, και συνεχίζει να το κάνει, μια έντονη και αποφασιστική περιβαλλοντική διπλωματία για την επίτευξη προωθημένων λύσεων με ευρεία συμμετοχή, ενώ, ειδικά μετά την υπαναχώρηση των Η.Π.Α. και τις αντιδράσεις άλλων πετρελαιοπαραγωγικών χωρών, ανέπτυξε σημαντική δραστηριότητα και

AOSIS, και Κίνα), ενώ στον αντίποδα οι χώρες με πιο έντονη βιομηχανική δραστηριότητα όπως η Ιαπωνία, οι Η.Π.Α., ο Καναδάς, η Αυστραλία, η Ν.Ζηλανδία, αλλά και οι χώρες Νορβηγία και Ελβετία. Με τον «άξονα» αυτό συντάσσεται συχνά ο ΟΠΕΚ και ενίοτε η Ρωσία. Αρκετά κράτη της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, όπως η Πολωνία, η Τσεχία, η Εσθονία, η Ουγγαρία και η Σλοβενία, επέλεξαν να προσδεθούν στο άρμα της Ε.Ε., κυρίως λόγω της προοπτικής ένταξής τους κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, στην Ένωση.

---

κατάφερε να διασώσει τη διαδικασία της διαμόρφωσης παγκόσμιας κλιματικής πολιτικής.

## **II. Η Πορεία Διαμόρφωσης μιας Βιώσιμης Διεθνούς Κλιματικής Πολιτικής**

### **1. Το διεθνές συμβατικό πλαίσιο για τις κλιματικές αλλαγές**

Έως την υπογραφή της Σύμβασης –Πλαίσιο για τις Κλιματικές Αλλαγές το 1992<sup>14</sup>, που έθεσε τη νομική βάση της διεθνούς κλιματικής πολιτικής, το φαινόμενο της αλλαγής του κλίματος είχε ήδη απασχολήσει τη διεθνή κοινότητα με σειρά ειδικότερων συναντήσεων και συμφωνιών επί του θέματος, όπως τη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών στη Στοκχόλμη (Διακήρυξη για το Περιβάλλον, 1972), τη Γενική Συνέλευση του ιδίου Οργανισμού με σειρά Ψηφισμάτων<sup>15</sup>, τη Σύμβαση της Βιέννης για την προστασία της στιβάδας του όζοντος (1985), το Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ για τις ουσίες που καταστρέφουν τη στιβάδα του όζοντος (1987), και τη δεύτερη Συνδιάσκεψη για το κλίμα του πλανήτη (1990). Με ολόκληρη σχεδόν τη διεθνή κοινότητα να είναι παρούσα, η Συμφωνία του 1992, που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της Παγκόσμιας Συνδιάσκεψης του Ο.Η.Ε. στο Ρίο ντε Τζανέιρο, για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, δικαίως θεωρήθηκε ως η νομική και

---

<sup>14</sup> Η Σύμβαση υιοθετήθηκε τον Μάιο του 1992 στη Νέα Υόρκη των ΗΠΑ. Οι διαπραγματεύσεις είχαν διαρκέσει 15 περίπου μήνες και άνοιξε για υπογραφή στη Συνδιάσκεψη του ΟΗΕ στο Ρίο της Βραζιλίας τον Ιούνιο του 1992. Μέσα σε έναν μόλις χρόνο είχε υπογραφεί από 165 κράτη και την Ε.Ε., ενώ πλέον αριθμεί περισσότερες από 180 υπογραφές.

<sup>15</sup> Ψηφίσματα Γενικής Συνέλευσης ΟΗΕ 44/228/22.12.1989 για τη Συνδιάσκεψη του ΟΗΕ για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, 43/53/6.12.1988, 44/207/22.12.1989, 45/212/21.12.1990 και 46/169/19.12.1991 για την προστασία του κλίματος του πλανήτη για τις παρούσες και μέλλουσες γενεές της ανθρωπότητας, 44/206/22.12.1989 για τις ενδεχόμενες δυσμενείς επιπτώσεις από την άνοδο της στάθμης των θαλασσών σε νησιά και παράκτιες περιοχές, και 44/179/19.12.1989 για την εφαρμογή του σχεδίου δράσης καταπολέμησης της απερίημωσης.

πολιτική αφετηρία της διεθνούς κλιματικής πολιτικής για τον 21<sup>ο</sup> αιώνα<sup>16</sup>.

Η Σύμβαση προσέφερε ένα γενικό πλαίσιο αρχών<sup>17</sup> και υποχρεώσεων<sup>18</sup> για το σύνολο σχεδόν της διεθνούς κοινότητας, ενώ επιτάχυνε τις διεθνείς διαπραγματεύσεις που οδήγησαν στην υπογραφή του Πρωτοκόλλου του Κιότο το 1997, θεμελιώνοντας παράλληλα έναν αρκετά σύνθετο και αποδοτικό μηχανισμό διακυβέρνησης της διεθνούς κλιματικής πολιτικής. Το σημαντικότερο, όμως, επίτευγμα της Σύμβασης του 1992 ήταν ότι χάραξε μια χρυσή τομή ανάμεσα σε διαφοροποιημένα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα και σε περίπλοκα επιστημονικά δεδομένα<sup>19</sup>. Οι διαπραγματεύσεις άλλωστε, οι οποίες προηγήθηκαν της Σύμβασης, υπήρξαν ιδιαίτερος σκληρές, καθώς η κλιματική πολιτική αγγίζει τον πυρήνα ευαίσθητων ζητημάτων, όπως η ενεργειακή παραγωγή, η βιομηχανική δραστηριότητα και οι μεταφορές. Επιπλέον, η Σύμβαση θεσμοθέτησε κατηγορίες δικαιωμάτων και υποχρεώσεων για

---

<sup>16</sup> Βλ. Σχετικά, Bodansky D., *The UN Framework Convention on Climate Change: a commentary*, στο *Yale Journal of International Law*, Vol.18, 1993.

<sup>17</sup> Αξίζει να δοθεί ιδιαίτερη σημασία στην αρχή της κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης. Οι πρακτικές συνέπειες της αρχής εντοπίζονται στην αναβάθμιση της συνεργασίας και συμμετοχής όλων των εμπλεκόμενων κρατών στο σχεδιασμό στρατηγικών και δράσεων, καθώς και στο ότι συνεργασία και η συμμετοχή θα πρέπει να συνδυάζεται με διαφορετικές ποσοτικά και ποιοτικά δεσμεύσεις, ανάμεσα σε κράτη ή ομάδες κρατών, στο στάδιο της εφαρμογής. Εξίσου, η αρχή μεταφράζεται σε συγκεκριμένες συμβατικές δεσμεύσεις για το Βορρά, καθώς και στη νομική υποχρέωση του Νότου οικονομικά και τεχνολογικά προκειμένου να ανταποκριθεί στις δικές του συμβατικές υποχρεώσεις.

<sup>18</sup> Η αρχή της προφύλαξης εντοπίζεται στο άρθρο 3.3 της Σύμβασης ως συμβατική υποχρέωση των κρατών –μελών.

<sup>19</sup> Η εύθραυστη αυτή ισορροπία αντικατοπτρίζεται και στις διατάξεις της, όπου αναγνωρίζεται για παράδειγμα η ανάγκη μείωσης της ανθρωπογενούς επιβάρυνσης της ατμόσφαιρας με αέρια του θερμοκηπίου, ο κύκλος πρωτοβουλιών που θα πρέπει να αναλάβουν οι βιομηχανικές χώρες, οι ειδικές περιστάσεις και ανάγκες στην αναπτυξιακή διαδικασία του νότου, η προσήλωση στην αρχή της προφύλαξης διασυνδεδεμένη όμως με τον κανόνα της οικονομικής αποδοτικότητας των μέτρων που θα επιλέγονται σε κάθε περίπτωση.

διαφορετικές ομάδες κρατών στο πλαίσιο μιας παγκόσμιας κλιματικής βιωσιμότητας<sup>20</sup>.

Από την Υπογραφή της Σύμβασης –Πλαισίου των Ηνωμένων Εθνών το 1992 για την αλλαγή του κλίματος μέχρι και σήμερα έχει διανυθεί σημαντική απόσταση προς την κατεύθυνση της διαμόρφωσης μιας παγκόσμιας κλιματικής πολιτικής. Η εγκαθίδρυση μιας αρθρωμένης διαδικασίας μέσα από έναν διαπραγματευτικό πραγματικό μαραθώνιο<sup>21</sup> με σαφή και οριοθετημένα χαρακτηριστικά και ευρεία συμμετοχή<sup>22</sup>, της Συνδιάσκεψης των Συμβαλλομένων Μερών σε τακτά χρονικά διαστήματα, απέδωσε ήδη καρπούς στο Κιότο, το 1997. Η δέσμευση του Πρωτοκόλλου του Κιότο για μείωση της εκπομπής των αερίων που προκαλούν το φαινόμενο του θερμοκηπίου συνοδεύτηκε από την υιοθέτηση και στη συνέχεια εξειδίκευση μιας σειράς μηχανισμών, όπως του εμπορίου εκπομπής ρύπων<sup>23</sup> και του συμπληρωματικού τους μέσω των «φυσικών ταμιευτήρων», του μηχανισμού καθαρής ανάπτυξης (Clean Development Mechanism) και της από κοινού εφαρμογής (Joint Implementation Mechanism), οι οποίοι συνέδεσαν την κλιματική πολιτική με την παγκόσμια οικονομία και την αναπτυξιακή συνεργασία. Ωστόσο το Πρωτόκολλο άφησε αρκετά εκκρεμή τεχνικά ζητήματα, όπως επίσης και ζητήματα ουσίας της νέας διεθνούς κλιματικής στρατηγικής, προκειμένου να ρυθμιστούν μέσω αποφάσεων της Διάσκεψης των Μερών. Εμφανίστηκε συνεπώς το παράδοξο γεγονός της συνέχισης ουσιαστικών διαπραγματεύσεων κατόπιν της υιοθέτησης της συμφωνίας του 1997. Στο

---

<sup>20</sup> Βλ. σχετικά, Κατσιμπάρδης Κ., *Το Διεθνές Δίκαιο για τις Κλιματικές Αλλαγές* από τη σειρά Νόμος και Φύση- Βιβλιοθήκη Περιβαλλοντικού Δικαίου 9, Εκδ. Αντ. Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002, σελ. 18-39.

<sup>21</sup> Βλ. Ειδικότερα, Grubb M., Vrolijk C., Brack D., *The Kyoto Protocol: a guide and assessment*, RIIA-Earthscan, London, 1999, p. 32-39.

<sup>22</sup> Βλ. σχετικά, Πλατιάς Χ., *Η αναζήτηση βιώσιμης λύσης για το κλίμα: προς διαμόρφωση μιας παγκόσμιας κλιματικής πολιτικής*, στο Γιοχάνεσμπουργκ, *Το περιβάλλον μετά τη συνδιάσκεψη των Η.Ε. για την αειφόρο ανάπτυξη*, Τσάλτας Γρ., εκδ. Ι.Σιδέρης, Αθήνα, 2003, σελ. 191-196.

<sup>23</sup> Ειδικότερα αναφορικά με το εμπόριο ρύπων βλ. Κατσιμπάρδης Κ., *Εμπόριο εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου: από το Κιότο στη Βόννη*, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001, ανάπτυπο από Νόμος και Φύση, Τριμηνιαία Επιθεώρηση Περιβαλλοντικού Δικαίου, τεύχος 3-4/2000.

διάστημα που ακολούθησε, η αξιοπιστία της διεθνούς κλιματικής πολιτικής δοκιμάστηκε και έως ένα βαθμό κλονίστηκε.

Οι δεσμεύσεις που αναλήφθηκαν στο Κιότο για την εφαρμογή της Σύμβασης- Πλαίσιο των Η.Ε. έτυχαν, περαιτέρω επεξεργασίας και διαπραγμάτευσης στις επόμενες Συνδιασκέψεις, καθώς έπρεπε να αποσαφηνιστούν και να ληφθούν συναινετικές αποφάσεις. Ολόκληρη η διεθνής κλιματική πολιτική, μάλιστα, κινδύνευσε να καταρρεύσει κατά τη διάρκεια της έκτης Συνόδου των Μερών στη Χάγη, το 2000, κυρίως λόγω διαφωνιών πάνω στο κυρίαρχο ζήτημα του βαθμού ευελιξίας των τριών μηχανισμών της αγοράς. Ύστερα, ωστόσο, από εξαντλητικές διαπραγματεύσεις τα Μέρη κατέληξαν στη συμφωνία που επιτεύχθηκε στη Βόννη το 2001 και στο Μαρακές το ίδιο έτος, στις Συνόδους που προετοίμασαν το έδαφος για την κύρωση και την εφαρμογή του Πρωτοκόλλου. Μετά τη Συνδιάσκεψη των Συμβαλλομένων Μερών στο Μαρακές, η κλιματική πολιτική εισήλθε σε μια νέα φάση, δεδομένου ότι η διαδικασία διαμόρφωσης του θεσμικού και οργανωτικού πλαισίου της σε μεγάλο βαθμό ολοκληρώθηκε, παρά την αδικαιολόγητη καθυστέρηση λόγω της διεθνούς πολιτικής συγκυρίας (μη κύρωση από τις ΗΠΑ και τη Ρωσία). Στη 8<sup>η</sup> Σύνοδο των συμβαλλομένων μερών στο Νέο Δελχί- η οποία πραγματοποιήθηκε τον Οκτώβριο του 2002, αμέσως μετά την παγκόσμια Συνδιάσκεψη των Η.Ε. για τη βιώσιμη ανάπτυξη στο Γιοχάνεσμπουργκ<sup>24</sup>-, τα ζητήματα επικεντρώθηκαν στην προετοιμασία της επικύρωσης πλέον του Πρωτοκόλλου του Κιότο και στη σχέση της πολιτικής για το κλίμα με τη βιώσιμη ανάπτυξη<sup>25</sup>. Ωστόσο, και η

---

<sup>24</sup> Για τη Συνδιάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ και τα αποτελέσματά της, βλ. Τοάλτα Γρ. (επ.) , *Γιοχάνεσμπουργκ: Το περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Η.Ε. για την Αειφόρο Ανάπτυξη* (τόμος πρακτικών συνεδρίου), εκδ. Ι.Σιδέρη, Αθήνα, 2003.

<sup>25</sup> Η «Διακήρυξη του Δελχί» αποτελεί ένα μνημειώδες για το Νότο κείμενο, το οποίο αντανakλά στο έπακρο το σύνολο των θέσεων , ανησυχιών, επιδιώξεων και προτεραιοτήτων των αναπτυσσομένων συμβαλλομένων μερών, δίνοντας έμφαση τόσο στη βιώσιμη ανάπτυξη την οποία προσδοκούν να επιτύχουν με τη στήριξη του Βορρά, όσο και στους διαφαινόμενους κινδύνους και τις σοβαρότατες κοινωνικο-οικονομικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις των κλιματικών αλλαγών, οι οποίες θα γίνουν περισσότερο αισθητές σε αρκετές



Σύνοδος των συμβαλλομένων μερών στο Μιλάνο που ακολούθησε, τον Δεκέμβριο του 2003, πραγματοποιήθηκε σε ατμόσφαιρα καχυποψίας και σκεπτικισμού ως προς τις πιθανότητες ενεργοποίησης του Πρωτοκόλλου του Κιότο, το οποίο –έως και τον Οκτώβριο του 2004, που κυρώθηκε από τη Ρωσία- βιάδιζε «σε τεντωμένο σχοινί». Το Πρωτόκολλο τέθηκε τελικώς σε ισχύ το Φεβρουάριο του 2005 μετά από μια πραγματική διαπραγματευτική Οδύσσεια, χωρίς ωστόσο να πρόκειται στην ουσία για την ίδια συμφωνία με αυτή που υιοθετήθηκε το 1997, αφού οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις των μερών τροποποίησαν τους περιβαλλοντικούς στόχους της, προσαρμόζοντάς τους στη νέα γεωπολιτική, οικονομική και ενεργειακή πραγματικότητα.

## **2. Η διεθνής κλιματική πολιτική και οι Αναπτυσσόμενες χώρες**

Παρά τις έντονες διαφωνίες, προσεγγίσεις και αντιπαραθέσεις μεταξύ των βιομηχανικών συμβαλλομένων μερών, οι οποίες έγιναν ιδιαίτερος αισθητές μετά την υιοθέτηση του Πρωτοκόλλου του Κιότο το 1997, η πραγματική και βαθύτερη πολιτική διαμάχη στο πεδίο της διεθνούς κλιματικής πολιτικής προέρχεται από την παραδοσιακή οικονομική διχοτόμηση μεταξύ Βορρά- Νότου. Οι ανησυχίες των αναπτυσσομένων χωρών σε ό,τι αφορά, κατά πρώτον, στις δυσμενείς επιπτώσεις των κλιματικών αλλαγών, δεδομένης της ανθρωπογενούς παρεμβολής και της ιστορικής ευθύνης του Βορρά, και κατά δεύτερον, στην αναγκαιότητα διαμόρφωσης στρατηγικών προσαρμογής, μοιάζουν απόλυτα δικαιολογημένες. Καταρχάς, στον βιομηχανικό κόσμο ανήκει η ιστορική ευθύνη για τη σημαντική επιβάρυνση της παγκόσμιας ατμόσφαιρας με αέρια του θερμοκηπίου (γύρω στο 80% των εκπομπών κατά τον 20<sup>ο</sup> αιώνα). Επιπλέον, οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής θα επιτείνουν την οικονομική και κοινωνική ανισότητα, αφού αναμένεται να πληγούν περισσότερο περιοχές που γεωγραφικά ανήκουν στον

---

περιοχές του Νότου, καθώς είναι πιο τρωτές από περιβαλλοντική αλλά και οικονομική σκοπιά.

αναπτυσσόμενο Νότο <sup>26</sup>. Στις φυσικές επιπτώσεις έρχεται πολύ συχνά να προστεθεί και ο παράγοντας της φτώχειας κρατών ή και ευρύτερων γεωγραφικών ζωνών, που συντελεί στη δημιουργία προσφύγων. Όπως θα αναδειχθεί και στη συνέχεια της παρούσας εργασίας, σε ορισμένες γεωγραφικές περιοχές του αναπτυσσόμενου Νότου, όπως π.χ. στα μικρά νησιωτικά κράτη του Ειρηνικού Ωκεανού, η αύξηση της στάθμης της θάλασσας προκαλεί ήδη σοβαρές μεταβολές στην αγροτική παραγωγή και στα υδατικά αποθέματα, με κίνδυνο να καταστούν οι περιοχές αυτές πολύ σύντομα μη βιώσιμες, έως και ακατάλληλες προς κατοίκηση. Τέλος, ο Βορράς θεωρείται οικονομικά και τεχνολογικά ισχυρότερος, άρα δύναται να προετοιμαστεί και να αμυνθεί καλύτερα απέναντι στις επερχόμενες φυσικές μεταβολές, διαμορφώνοντας κατάλληλες στρατηγικές προσαρμογής.

Για τους λόγους αυτούς οι τέσσερις τελευταίες Σύνοδοι των Συμβαλλομένων Μερών ασχολήθηκαν περισσότερο απ' ό τι συνήθως με μια σειρά ζητημάτων ζωτικού ενδιαφέροντος για το Νότο. Τόσο η διεθνής πολιτική συγκυρία, όσο και οι επιστημονικές εξελίξεις, όπως παρουσιάστηκαν στην τρίτη έκθεση της Διακυβερνητικής Επιτροπής για τις Κλιματικές Αλλαγές (2001), αλλά και τα αυξανόμενα ακραία γεωλογικά φαινόμενα, κατέταξαν αυτοδικαίως τα ζητήματα που άπτονται των προβλημάτων των αναπτυσσόμενων χωρών του Νότου που προκαλούν οι κλιματικές αλλαγές, υψηλά στην ημερήσια διάταξη των εν λόγω Συνόδων των Μερών.

Αρκετά, ωστόσο, παραμένουν σε κάθε περίπτωση τα διλήμματα αναφορικά με τη συμμετοχή και το ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν οι χώρες του Νότου, που αποτελούν τα τρία τέταρτα του πληθυσμού της γης, στη διαμόρφωση της διεθνούς κλιματικής πολιτικής, καθώς τίθεται σοβαρά το ζήτημα της «κλιματικής δικαιοσύνης»<sup>27</sup>. Η ανάληψη συγκεκριμένων ποσοτικών δεσμεύσεων από

---

<sup>26</sup> Βλ. σχετικά, Agarwal A.- Narain S., *Global Warming in an Unequal World*, New Delhi, Center for Science and Environment, 1991, p.12-15.

<sup>27</sup> Βλ. Σχετικά, Dobson A., *Just a Lot of Hot Air?*, διαθέσιμο στο [www.oneworld.org](http://www.oneworld.org) (04/2006)

ένα μεγάλο αριθμό κρατών του Νότου, -που δε ευθύνεται για την μέχρι σήμερα επιβάρυνση της ατμόσφαιρας με αέρια του θερμοκηπίου- και μάλιστα χωρίς προηγούμενη συμμόρφωση των χωρών του Βορρά προς τις υποχρεώσεις που προκύπτουν από τη Σύμβαση πλαίσιο και το Πρωτόκολλο του Κιότο, θεωρείται ομολογουμένως κατά πολλούς άδικη και ενδεχομένως μη ρεαλιστική. Ταυτόχρονα, ωστόσο, καθίσταται προφανές πως το πρόβλημα της κλιματικής αλλαγής δεν θα μπορεί να αντιμετωπισθεί μακροπρόθεσμα, χωρίς την ενεργό συμμετοχή ολόκληρης της διεθνούς κοινότητας, και φυσικά όλων των κατοίκων του πλανήτη<sup>28</sup>.

Η διεθνής κλιματική πολιτική και το θεσμικό πλαίσιο για την προστασία του παγκόσμιου κλιματικού συστήματος οικοδομούνται τα τελευταία έτη με ταχύτατους ρυθμούς. Η ενεργής πολιτική δράση και συμμετοχή των αναπτυσσόμενων χωρών στη λήψη αποφάσεων και η αποφυγή περιθωριοποίησής τους από το πεδίο της διεθνούς κλιματικής πολιτικής θεωρείται συμφέρουσα τόσο για τις ίδιες όσο και για τις ανεπτυγμένες χώρες. Οι επιφυλάξεις που διατυπώνονται από τον αναπτυσσόμενο Νότο ως προς το επιχείρημα «δεν ευθύνομαι-δεν δρω» θα ήταν απολύτως δικαιολογημένες, μόνο εάν ο αναπτυσσόμενος κόσμος αποδείκνυε ότι προβληματίζεται σοβαρά και ότι αναζητά τρόπους για μια ποιοτική στροφή προς τη βιωσιμότητα, γεγονός καθόλου προφανές, αν ληφθούν υπόψη οι θέσεις των αναπτυσσόμενων χωρών, όπως αυτές διατυπώθηκαν στη Συνδιάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ<sup>29</sup>. Από την άλλη πλευρά, δικαίως οι αναπτυσσόμενες χώρες κάνουν λόγο για κλιματική δικαιοσύνη<sup>30</sup> και δηλώνουν δύσπιστες για τις πραγματικές προθέσεις του Βορρά, καθώς βρίσκονται ακόμη εν αναμονή των ειδικών μέτρων και

---

<sup>28</sup> Βλ. σχετικά, Κατσιμπάρδης Κ., *Το Διεθνές Καθεστώς για την Προστασία της Ατμόσφαιρας: η περίπτωση του θερμοκηπίου*, Διδακτορική Διατριβή υποβληθείσα στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2005.

<sup>29</sup> Βλ. Μοδινός Μ., *Τα πορίσματα του Γιοχάνεσμπουργκ- Μια πρώτη ανάγνωση*, στο Τσάλτα Γ. (επ.) *Γιοχάνεσμπουργκ: Το περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Η.Ε. για την Αειφόρο Ανάπτυξη* (τόμος πρακτικών συνεδρίου), εκδ. Ι.Σιδέρη, Αθήνα, 2003, σελ. 53-58.

<sup>30</sup> Βλ. σχετικά, *Environmental Racism*, Greenpaper, summer ¼ Ecos, διαθέσιμο στο [www.squat.net/cia/gp](http://www.squat.net/cia/gp) (05/2006)

δράσεων που θα αναληφθούν, σύμφωνα με το Πρωτόκολλο του Κιότο, έως το 2012 από τα βιομηχανικά συμβαλλόμενα μέρη, αλλά και της οικονομικής και τεχνολογικής ενίσχυσης που συμφωνήθηκε ήδη από το Ρίο, το 1992 (άρθρο 4.7 της Σύμβασης)<sup>31</sup>. Η ουσιαστική και εποικοδομητική συμμετοχή των αναπτυσσομένων χωρών στον σκληρό πυρήνα της διαμόρφωσης της διεθνούς κλιματικής πολιτικής άπτεται, κατά συνέπεια, τόσο μιας δικαιότερης κλιματικής πολιτικής όσο και της μεθοδολογίας επίτευξής της<sup>32</sup>.

Ενδιαφέρον έχει, τέλος, η στροφή της διεθνούς κλιματικής πολιτικής προς το ζήτημα της προσαρμογής<sup>33</sup>. Η διακινδύνευση από τις καταστροφές είναι μεγαλύτερη, όταν οι κίνδυνοι αλληλεπιδρούν με περιβάλλοντα που είναι φυσικά, κοινωνικά, οικονομικά και περιβαλλοντικά ευάλωτα. Η τρωτότητα των περιοχών αυξάνεται από τις δημογραφικές, τεχνολογικές και κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές, από την αστικοποίηση χωρίς σχεδιασμό, από την ανάπτυξη σε ζώνες υψηλού κινδύνου, από τους γεωλογικούς κινδύνους και τον ανταγωνισμό για σπάνιες πηγές, από την υπανάπτυξη και περιβαλλοντική υποβάθμιση και κυρίως πλέον από την κλιματική ποικιλότητα και την κλιματική αλλαγή. Εν προκειμένω, τα αναπτυσσόμενα κράτη, και κυρίως τα άμεσα απειλούμενα μικρά νησιωτικά κράτη του Ειρηνικού και της Καραϊβικής, προσπαθούν να διασυνδέσουν ποιοτικά την έννοια της προσαρμογής με την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης, ώστε να επανατοποθετηθεί πολύ υψηλότερα στην κλιματική ατζέντα το ζήτημα της πολιτικής για την προσαρμογή. Όλα τα παραπάνω καταδεικνύουν ένα μέλλον, στο οποίο οι καταστροφές θα επηρεάζουν ολοένα και περισσότερο την παγκόσμια οικονομία και τον πληθυσμό καθώς και τη βιώσιμη ανάπτυξη των

---

<sup>31</sup> Βλ. ειδικότερα GEF, *Operational Strategy of the Global Environmental Facility*, World Bank, UNEP-UNDP, GEF Secretariat, Washington DC, 1996.

<sup>32</sup> Βλ. σχετικά, Κατσιμπάρδης Κ., *Το Διεθνές Καθεστώς για την Προστασία της Ατμόσφαιρας: η περίπτωση του θερμοκηπίου*, Διδακτορική Διατριβή υποβληθείσα στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2005.

<sup>33</sup> Βλ. σχετικά, Κατσιμπάρδης Κ., *Κλιματικές Αλλαγές: οι επιπτώσεις τους στις παράκτιες Ζώνες και η αναγκαιότητα προσαρμογής*, στο Τσάλτας Γ.(επ.), *Αειφορία και Περιβάλλον, Ο νησιωτικός Χώρος στον 21<sup>ο</sup> αιώνα*, εκδ. Ι Σιδέρης, Αθήνα, 2005, σελ. 287-296.

αναπτυγμένων χωρών. Έτσι, η διαχείριση και ο περιορισμός των κινδύνων από καταστροφές καθίστανται παγκόσμια πρόκληση. Είναι πλέον διεθνώς αποδεκτό ότι οι προσπάθειες περιορισμού των κινδύνων από καταστροφές πρέπει να ενσωματώνονται συστηματικά σε πολιτικές, σχέδια και προγράμματα για τη βιώσιμη ανάπτυξη και τον περιορισμό της φτώχειας και να υποστηρίζονται από περιφερειακή και διεθνή συνεργασία.

Για την επίτευξη του συγκεκριμένου στρατηγικού τους στόχου, οι αναπτυσσόμενες χώρες αξιοποιούν πολιτικά τα νέα επιστημονικά δεδομένα- συμπεράσματα της Διακυβερνητικής Επιτροπής για τις Κλιματικές Αλλαγές, ενώ επιπλέον υπενθυμίζουν τις ιστορικές ευθύνες των βιομηχανικών κρατών και την συμβατική τους υποχρέωση για οικονομική υποστήριξη. Τέλος, προσπαθούν να τονίσουν την άποψη ότι οι κλιματικές αλλαγές συνιστούν απτή απειλή όχι μόνο για τις ευπαθείς κοινωνίες του Νότου, αλλά και για ολόκληρο τον πλανήτη.

### **3. Οι προοπτικές για μια βιώσιμη κλιματική πολιτική**

Το μέλλον της κλιματικής πολιτικής είναι συνυφασμένο με μέτρα που αποσκοπούν στην ενίσχυση της περιβαλλοντικής συνείδησης, άρα άμεσα αλληλένδετο με τις διαδικασίες που σχετίζονται με τον εγγύτερο προσδιορισμό και την επιχειρησιακή προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης. Σε σχετικό μήνυμα προς τη Συνδιάσκεψη των Μερών της Συμφωνίας –πλαίσιο για το κλίμα στο Μαράκες, ο Γενικός Γραμματέας των Η.Ε. σημειώνει: «οι κλιματικές αλλαγές δεν συνιστούν απλά ένα περιβαλλοντικό ζήτημα, αλλά επίσης κι ένα ζήτημα ανάπτυξης. Η αντίδρασή μας στον κίνδυνο αυτό θα απαιτήσει σημαντικές, μακροπρόθεσμες αλλαγές στην οικονομική και κοινωνική συμπεριφορά. Η Συμφωνία του 1992 παρέχει το πλαίσιο για μια τέτοιας μορφής αντίδραση και δεσμεύει τις πλούσιες, βιομηχανικές χώρες - συμπεριλαμβανομένων στη σχετική δέσμευση και των Ηνωμένων Πολιτειών- να αναλάβουν πρωταγωνιστικό ρόλο, ώστε να επέλθει αλλαγή στις αυξητικές τάσεις των εκπομπών αερίου του θερμοκηπίου. Ο

ανεπτυγμένος κόσμος θα πρέπει να συμβάλλει ώστε να αποφύγουμε την εισαγωγή ενός νέου παράγοντα ανισότητας στον κόσμο, προερχόμενου αυτή τη φορά από τις κλιματικές αλλαγές». Με έμμεσο τρόπο ο Γ.Γ. των Ηνωμένων Εθνών εκφράζει επί της ουσίας μια κοινή ανησυχία για το εάν η υπέρμετρη ευελιξία θα οδηγήσει σε ουσιαστική αντιστροφή των κανονιστικών παραδοχών και σε διεύρυνση των ανισοτήτων<sup>34</sup>. Κεντρικό ρόλο για την επίτευξη αειφόρων στόχων σε σχέση με την κλιματική αλλαγή, εμφανίζουν, εν προκειμένω, τα αναπτυξιακά πρότυπα που θα ακολουθήσει τόσο ο ανεπτυγμένος όσο κι ο αναπτυσσόμενος κόσμος, δεδομένου ότι η βιώσιμη ανάπτυξη επιτάσσει μια διαφορετική πορεία από εκείνη που ακολουθήθηκε έως σήμερα, προσανατολισμένη προς καθαρότερες τεχνολογίες και ανανεώσιμες μορφές ενέργειας. Ο ανεπτυγμένος Βορράς, πέρα από τις ιστορικές ευθύνες και την ηθική υποχρέωση έχει επίσης συμφέρον να στηρίξει βιώσιμες λύσεις.

Το διεθνές δίκαιο για τις κλιματικές αλλαγές, κάτω από το πρίσμα των παραπάνω παρατηρήσεων, δεδομένων και των ισχυρών αντιστάσεων του συστήματος, δομείται σταδιακά προσπαθώντας να σταθμίσει «ιστορικές» ευθύνες, σε σχέση με το πρόβλημα των κλιματικών αλλαγών, μετατρέποντας τις ευθύνες σε αντίστοιχες υποχρεώσεις του παρόντος και του μέλλοντος. Δεδομένου του πιεστικού και επείγοντος χαρακτήρα των επιπτώσεων των κλιματικών αλλαγών, σε συνδυασμό με τους περιορισμούς ως προς τις δυνατότητες επανόρθωσής τους, ζητούμενο δεν είναι μόνο η ικανοποιητική διευθέτηση των περιβαλλοντικών ζητημάτων, αλλά και ο σύντομος χρόνος στον οποίο αυτή θα συντελεστεί<sup>35</sup>.

Τέλος, είναι σημαντικό να επισημανθεί πως η αντιμετώπιση των κλιματικών αλλαγών αποτελεί κι ένα προνομιακό πεδίο για την εφαρμογή των αρχών της παγκόσμιας περιβαλλοντικής διακυβέρνησης, η οποία δεν μπορεί να περιορίζεται μόνο σε διεθνείς συμβατικές

---

<sup>34</sup> Βλ. Πατρώνος Π., *Δίκαιο Περιβάλλοντος, Κλιματικές Αλλαγές και Αειφόρος Ανάπτυξη*, στο Κατσιμπάρδης Κ., *Το Διεθνές Δίκαιο για τις Κλιματικές Αλλαγές*, από τη σειρά *Νόμος και Φύση- Βιβλιοθήκη Περιβαλλοντικού Δικαίου* 9, Εκδ. Αντ. Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002, σελ. 67-72.

<sup>35</sup> Βλ. Πλατιάς Χ., *Η αναζήτηση βιώσιμης λύσης για το κλίμα: προς διαμόρφωση μιας παγκόσμιας κλιματικής πολιτικής*, όπ.π.

ρυθμίσεις, αλλά πρέπει να περιλαμβάνει και μια σειρά από εργαλεία και μηχανισμούς που οδηγούν στο ζητούμενο αποτέλεσμα, δηλαδή στη ζωτικής σημασίας για όλους άμεση σωτηρία του πλανητικού κλίματος.

### III. Κλιματικές Αλλαγές- Βιώσιμη Ανάπτυξη- Πρόσφυγες: μια αμφίδρομη σχέση

*«Typically, when people are faced with a severely degraded environment, the behavioural strategy of choice is migration.»*

Mr. Klaus Toepfer,  
Executive Director UNEP,  
Oxford University European Affairs Society  
24 June 1999

Η σχέση και η συνάφεια των θεμάτων του περιβάλλοντος και της ανάπτυξης, με τα θέματα των προσφύγων έχει ήδη επισημανθεί από τον εκπρόσωπο της Ύπατης Αρμοστείας στο πλαίσιο της Συνδιάσκεψης του Ρίο το 1992, όπου, εκτός των άλλων, είχε τονιστεί ότι η επίλυσή τους, στο βαθμό που κάτι τέτοιο είναι εφικτό, και στη βάση της συνειδητοποίησης του πολυδιάστατου χαρακτήρα τους, απαιτεί τη συνεργασία όλων των εμπλεκόμενων φορέων σε πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό και νομικό επίπεδο. Με έμφαση επίσης είχε τονιστεί πως «η αναζήτηση λύσεων για τα προβλήματα των προσφύγων καταδεικνύει για άλλη μια φορά ότι η αειφόρος ανάπτυξη είναι το μονοπάτι που οδηγεί σε διαρκή ειρήνη σε εθνικό, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο»<sup>36</sup>, μια τοποθέτηση που παρουσιάζει το τρίπτυχο «πρόσφυγες -περιβάλλον -ανάπτυξη» μέσα στο γενικότερο πλέγμα των διεθνών σχέσεων και της διεθνούς πολιτικής.

Τόσο το δικαίωμα στην ανάπτυξη όσο και το δικαίωμα σε ένα υγιές και αρμονικό περιβάλλον αποτελούν βασικά συλλογικά δικαιώματα της Τρίτης Γενιάς των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων<sup>37</sup> τα οποία έχουν κατοχυρωθεί τόσο μέσα από συμβάσεις όσο και μέσα από soft law

---

<sup>36</sup> Βλ. σχετικά, Hartmann B., *Population, Environment and Security: A new Trinity, Environment and Urbanization*, 1998, p.92-97.

<sup>37</sup> Βλ. σχετικά, Σαμιώτης Γ., Τσάλτας Γρ., *Διεθνής προστασία του περιβάλλοντος: Διεθνείς πολιτικές και Δίκαιο του περιβάλλοντος*, τόμος Ι, Εκδόσεις Παπαζήση, 1990.



κείμενα διεθνούς δικαίου. Παρά ταύτα, στατιστικά στοιχεία που μετρούν το μέγεθος της φτώχειας, το ποσοστό του αναλφαβητισμού, της παιδικής θνησιμότητας αλλά και τους επαχθείς όρους διαβίωσης που κυριαρχούν στις αναπτυσσόμενες χώρες, πιστοποιούν πέρα κάθε αμφιβολίας, ότι τα δικαιώματα αυτά διέρχονται στις μέρες μας κρίση. Το τρίπτυχο οικονομική μεγέθυνση, κοινωνική ανάπτυξη και περιβαλλοντική προστασία και διαχείριση αποκαλύπτει πλέον τους τρεις βασικούς πυλώνες του αναπτυξιακού φαινομένου. Εντούτοις, η υποβάθμιση και η καταστροφή του περιβάλλοντος σε συνδυασμό με την υπανάπτυξη συνιστούν καταλυτικούς παράγοντες δημιουργίας προσφυγικών ροών και εκτοπισμένων ατόμων τα οποία, στη συνέχεια, ευθύνονται συχνά για καταστροφικές περιβαλλοντικές συνέπειες στις χώρες υποδοχής<sup>38</sup>. Τα ζητήματα προσφύγων και εκτοπισμένων συνιστούν, άλλωστε, συνδυαστικό παράγοντα επηρεασμού σε πολλαπλά επίπεδα της διεθνούς πολιτικής και των διεθνών σχέσεων, καθώς και πεδίο εφαρμογής κανόνων του διεθνούς δικαίου.

Η τριγωνική σχέση που υφίσταται μεταξύ του περιβάλλοντος, και ειδικότερα των φαινόμενων των κλιματικών αλλαγών και των συνεπειών τους, της ανάπτυξης, και των προσφύγων, είναι μια σχέση διαλεκτική και αμφίδρομη προς όλες τις πλευρές, ενώ μπορεί εύκολα να απεικονιστεί στο πλαίσιο της διατύπωσης ορισμένων βασικών συλλογισμών που συναντώνται στη διεθνή βιβλιογραφία: Ενώ η υποβάθμιση/ καταστροφή του περιβάλλοντος και η υπανάπτυξη είναι γενεσιουργίες αιτίες προσφυγικών ροών και εκτοπισμένων, την ίδια στιγμή οι πρόσφυγες και οι εκτοπισμένοι ενδέχεται να επιφέρουν με τη σειρά τους υποβάθμιση στο περιβάλλον που τους υποδέχεται. Από την άλλη πλευρά, η ασφαλής και εγγυημένη επιστροφή προσφύγων και εκτοπισμένων προϋποθέτει κατάλληλες περιβαλλοντικές συνθήκες και υψηλότερο επίπεδο ανάπτυξης στον τόπο καταγωγής τους. Αντιθέτως, η μη επιστροφή τους

---

<sup>38</sup> Βλ. σχετικά, Μανωλοπούλου – Βαρβιτσιώτη Αικ., *Η πολιτική του περιβάλλοντος στο πλαίσιο της Ύπατης Αρμοστείας για τους Πρόσφυγες*, στο Τσάλτας Γρ., (επιμ.), *Γιοχάνεσμπουργκ-Το περιβάλλον μετά την Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την αειφόρο ανάπτυξη*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρη, Αθήνα 2003, σελ. 211-222.

λόγω ακαταλληλότητας περιβαλλοντικών και αναπτυξιακών συνθηκών συμβάλλει στη διαιώνιση του προβλήματος και καθιστά προβληματική τη στάση των χωρών υποδοχής<sup>39</sup>. Αυτό οδηγεί στη δημιουργία προβλημάτων που φτάνουν μέχρι την άρνηση παροχής ασύλου ή στη χειρότερη περίπτωση στην προσπάθεια εκδίωξης ήδη εγκατεστημένου προσφυγικού πληθυσμού από τις χώρες αυτές, όχι μάλιστα πάντα με τον καλύτερο δυνατό τρόπο<sup>40</sup>. Επιπλέον, η υποβάθμιση του περιβάλλοντος και η υπανάπτυξη αποτελούν γενεσιουργίες αιτίες παραβίασης ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ως τέτοιες δε παραβιάσεις οδηγούν πολλές φορές σε εθνική βία, η οποία στη συνέχεια ενδέχεται να δημιουργήσει εντάσεις σε διεθνές, περιφερειακό ή παγκόσμιο επίπεδο και να αποτελέσει την αφορμή για τη δημιουργία μεγάλων προσφυγικών ρευμάτων<sup>41</sup>. Η σχέση, συνεπώς, υποβάθμισης περιβάλλοντος, υπανάπτυξης και μετανάστευσης διακατέχεται από τα χαρακτηριστικά του φαινόμενου ενός φαύλου κύκλου.

Η εμπειρική έρευνα, που έχει διεξαχθεί σε βάθος χρόνου, αναφορικά με τους καθοριστικούς παράγοντες της διεθνούς μετανάστευσης έχει αναδείξει ποικιλοτρόπως την πολυπλοκότητα της σχέσης που συνδέει την ανάπτυξη, το περιβάλλον και την μετανάστευση.

Η πολυπλοκότητα αυτή και η μεγάλη ποικιλία των τρόπων με τους οποίους μπορεί κανείς να προσδιορίσει τη σχέση καταρχήν μεταξύ της μετανάστευσης και της υπανάπτυξης γίνεται περισσότερο κατανοητή, αν

---

<sup>39</sup> Βλ. σχετικά, Najibullha S., *Afganistan: Intergrated Environmental Protection and Management Program in Returnees Areas*, U.N.H.C.R., Engineering & Environmental Services Section, διαθέσιμο στο [www.unhcr.org](http://www.unhcr.org) (05/2006)

<sup>40</sup> Βλ. σχετικά, Lambert J., *Refugees and the Environment*, διαθέσιμο στο [www.jeanlambertmep.org.uk/downloads/speeches/0110\\_Environ-efwus.doc](http://www.jeanlambertmep.org.uk/downloads/speeches/0110_Environ-efwus.doc) (07/2006)

<sup>41</sup> Είναι γνωστό πως η παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων έχει οδηγήσει σε εκδηλώσεις εθνικής βίας, που στη συνέχεια εξελίχθηκαν σε εμφύλιες συρράξεις, λαμβάνοντας ακόμη και διεθνείς διαστάσεις, με καταστροφικές κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές, ορισμένες φορές και πολιτιστικές (π.χ. Αφγανιστάν) διαστάσεις δημιουργώντας ανάμεσα σε όλα και εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες ή εκτοπισμένους. Κλασικά παραδείγματα μπορούν να αναφερθούν σε χώρες της Αφρικής, της Ασίας, της Λατινικής Αμερικής, αλλά και πρόσφατα της Ευρώπης, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το Κοσσυφοπέδιο.

αναλογιστούμε το πλήθος των ορισμών και των ερμηνειών που έχουν δοθεί κατά καιρούς τόσο αναφορικά με την έννοια της μετανάστευσης και του μετανάστη όσο και με εκείνη του φαινομένου της υπανάπτυξης. Σε πιο βαθμό όμως επηρεάζουν πράγματι οι συνθήκες διαβίωσης την ίδια την μετανάστευση; Υπάρχει όντως σύνδεσμος μεταξύ ανάπτυξης και μετανάστευσης; Τι σημαίνει υπανάπτυξη;

Ανάπτυξη και υπανάπτυξη είναι οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, μίας και μόνο πραγματικότητας και για τον λόγο αυτό δεν μπορούν να υπάρξουν ή να εξηγηθούν η μια χωριστά από την άλλη. Παρ' όλα αυτά, πρέπει να σημειωθεί ότι η έννοια της ανάπτυξης δεν ταυτίζεται αποκλειστικά και μόνο με την οικονομική παράμετρο, αλλά είναι ένα φαινόμενο σφαιρικό και ως εκ τούτου περικλείει ταυτόχρονα μία μεγάλη σειρά απαραίτητων για την ολοκλήρωσή της συντελεστών, έντονα αλληλοσυμπληρωμένων και διάχυτα αλληλοεξαρτώμενων<sup>42</sup>. Το μέγεθος της υπανάπτυξης μιας χώρας συνήθως προσδιορίζεται από παράγοντες όπως η πρόσβαση που έχουν οι κάτοικοί της σε πρώτες ύλες, η ποιότητα του περιβάλλοντός τους, η κάλυψη ή μη των βασικών τους αναγκών (όπως τροφή και νερό που εξασφαλίζονται από ένα «υγιές» υπέδαφος), από το κατά κεφαλήν τους εισόδημα, το ποσοστό ανεργίας, αλλά και από άλλα μη μικροοικονομικά μεγέθη, όπως για παράδειγμα το ποσοστό παιδικής θνησιμότητας, το ποσοστό αναλφαβητισμού του συνολικού πληθυσμού, από το βαθμό πρόσβασης ή μη των κατοίκων στις υγειονομικές υπηρεσίες, το τεχνολογικό επίπεδο που έχει επιτύχει η χώρα, καθώς τέλος και από την συχνότητα εμφάνισης περιστατικών παραβίασης θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ελευθεριών στην περιφέρεια της εκάστοτε χώρας. Από την περιγραφική παράθεση των παραπάνω στοιχείων καταλήγει κανείς στη διαπίστωση ότι η έννοια της υπανάπτυξης, ως αντίποδας της ανάπτυξης, είναι μια συνολική έννοια, η οποία θα ήταν λάθος να περιγραφεί εξαντλητικά μέσα από τον όρο της οικονομικής στέρξης και εξαθλίωσης, καθώς συναρτάται τελικώς πολύ

---

<sup>42</sup> Βλ. σχετικά, Τοάλτας Γρ., *Το δικαίωμα στην ανάπτυξη ως ανθρώπινο δικαίωμα*, στο Ίδρυμα Μαραγκοπούλου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Χρονικά 1986, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1988.

στενά, και σχεδόν ταυτίζεται, με την ποιότητα του περιβάλλοντος, φυσικού και κοινωνικού.

Τα μεταναστευτικά και προσφυγικά ρεύματα και η υπανάπτυξη συνδέονται με πολλούς και ποικίλους τρόπους. Όπως σημειώθηκε σχετικά και κατά την Τρίτη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών αναφορικά με τις Ελάχιστα Αναπτυγμένες Χώρες (14-20/05/2001, Βρυξέλλες): « Η ανάπτυξη και η μετανάστευση συνδέονται σε ένα διεθνές επίπεδο». Το κίνητρο αποτελεί ένα σημαντικό χαρακτηριστικό της μετανάστευσης, εθελοντικής ή εξαναγκασμένης, ανεξάρτητης ή εξαρτημένης. Γενικά λέγεται ότι οι μετακινήσεις πληθυσμών πραγματοποιούνται ως αντίδραση στις συνθήκες, πραγματικές ή ενδεχόμενες, τις οποίες βιώνουν τα άτομα στη χώρα προέλευσης ή αναμένεται να βιώσουν στις χώρες στόχους<sup>43</sup>. Παρ' ότι, ωστόσο, η μετανάστευση είναι ένα φαινόμενο με μακρά ιστορία μέσα στο χρόνο, τα τελευταία χρόνια τα μεταναστευτικά αλλά και προσφυγικά κύματα εμφανίζονται ιδιαίτερα αυξημένα με τις αιτίες μετακίνησης να παρουσιάζουν κάποιες ουσιαστικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με το παρελθόν. Στο σημείο αυτό αναδύεται και πάλι η διαπλεκόμενη σχέση που συνδέει άρρηκτα την υπανάπτυξη, τη διάβρωση του περιβάλλοντος και την αλλαγή του κλίματος από την μια, και τα μεταναστευτικά και προσφυγικά κύματα από την άλλη.

Η πρόεδρος της Διεθνούς Ομοσπονδίας του Ερυθρού Σταυρού και των Επιτροπών Ερυθράς Ημισελήνου Άστριντ Χέιμπεργκ δήλωσε σχετικά<sup>44</sup>: «Όλοι είναι ενήμεροι για τα περιβαλλοντικά προβλήματα που προκύπτουν από το φαινόμενο του θερμοκηπίου και την αποψίλωση, από την μια πλευρά, καθώς και για τα κοινωνικά προβλήματα από την αυξανόμενη φτώχεια και τις πρόχειρα κατασκευασμένες πόλεις από την άλλη. Όταν όμως αυτοί οι δύο παράγοντες συμπίπτουν, έχουμε μια νέα κλίμακα καταστροφών».

---

<sup>43</sup> Βλ. σχετικά, Parnwell M., *Population Movements in the Third World*, Routledge, London 1993, p.12.

<sup>44</sup> Βλ. σχετικά, [www.hri.org/E/1999/99-06-.dir/keimena/world/world3.htm](http://www.hri.org/E/1999/99-06-.dir/keimena/world/world3.htm) (02/2006)

Εντούτοις, αξίζει να σημειωθεί πως είναι δύσκολο να διαχωρίσει κανείς τους πρόσφυγες, οι οποίοι μετακινούνται για περιβαλλοντικούς λόγους από εκείνους που υποκινούνται από λόγους οικονομικούς. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα συναντάται στη βιβλιογραφία η περίπτωση των Ισπανόφωνων, οι οποίοι κατευθύνονται με συνεχή ρυθμό στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Από την μια εξαναγκάζονται σε μετακίνηση λόγω της μεγάλης φτώχειας που επικρατεί στην χώρα προέλευσης τους, αλλά ταυτόχρονα οδηγούνται σε αυτήν την απόφαση και από άλλους, περιβαλλοντικής φύσεως λόγους, όπως είναι η διάβρωση του εδάφους στη χώρα καταγωγής τους. Εδώ, η περιβαλλοντική εξάντληση του εδάφους είναι ένας από τους λόγους που τους καθιστά οικονομικά ευάλωτους, επομένως σε αυτή την περίπτωση γεννάται εκ νέου το ερώτημα, σε ποιο καθεστώς εντάσσονται. Θεωρούνται πρωτίστως περιβαλλοντικοί πρόσφυγες ή απλά οικονομικοί μετανάστες;

Η απάντηση στο συγκεκριμένο ερώτημα θα διερευνηθεί στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας, στο οποίο θα καταγραφούν οι εκτιμήσεις ως προς την πραγματική κατάσταση που αφορά στους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες και τις επιφυλάξεις που διατυπώνονται επ' αυτού. Σύμφωνα, ωστόσο, με σχετική ανακοίνωση του Ερυθρού Σταυρού, η στενή συνάρτηση στη σχέση αλλαγής κλίματος, ανάπτυξης και προσφύγων είναι αναμφισβήτητη: «...το 1998 οι φυσικές καταστροφές δημιούργησαν περισσότερους πρόσφυγες απ' ότι οι πόλεμοι ή άλλες ένοπλες συρράξεις. Η μείωση της γονιμότητας του εδάφους, η ξηρασία, η αποψίλωση των δασών οδήγησαν ομαδικά 25 εκατομμύρια περιβαλλοντικούς πρόσφυγες σε φυγή από τη χώρα τους, σε ευαίσθητες ξένες περιοχές τις οποίες σφετερίστηκαν. Αριθμός που καλύπτει το 58% του συνολικού προσφυγικού ποσοστού παγκοσμίως...»<sup>45</sup>.

---

<sup>45</sup> Red Cross/ Red Crescent Society, World Disasters Report 2001, διαθέσιμο στο [www.ifrc.org/publicat/wdr/2001/](http://www.ifrc.org/publicat/wdr/2001/) (07/2006)

## **ΜΕΡΟΣ Β.**

### **Οι Περιβαλλοντικοί Πρόσφυγες ως νέα Παγκόσμια Απειλή**

#### **I. Εννοιολογική Οριοθέτηση και Προβληματισμοί γύρω από τον Προσδιορισμό της έννοιας των Περιβαλλοντικών Προσφύγων**

*«Using the term "environmental refugee" to refer to all people forced to leave their homes because of environmental change loses the distinctive need of refugees for protection. It blurs the respective responsibilities of national governments towards their citizens and of the international community towards those who are without protection. It also impedes a meaningful consideration of solutions and action on behalf of the different groups. Therefore, UNHCR believes the term "environmental refugee" is a misnomer. Before I am disqualified as a speaker on this subject, let me hasten to add that, while a large proportion of victims of environmental degradation would thus fall outside the refugee definition, clear linkages do exist between the environment and refugee flows.»*

Mrs. Sadako Ogata,  
United Nations High Commissioner for Refugees,  
Swiss Peace Foundation  
Geneva, 30 October 1992

Για να απαντήσει κανείς στο ερώτημα ποιος θεωρείται περιβαλλοντικός πρόσφυγας, πρέπει προηγουμένως να γίνει αναφορά στο καθεστώς του ίδιου του πρόσφυγα στη διεθνή κοινότητα, προσέγγιση που φαίνεται να έχει ιδιαίζουσα σημασία, καθώς το status του πρόσφυγα αποτελεί, όσο παράδοξο και αν ακούγεται, ένα προνόμιο, το οποίο μεταφράζεται σε βοήθεια, προστασία καθώς επίσης και δικαιώματα. Σύμφωνα, με τη Σύμβαση του Ο.Η.Ε. του 1951 για το καθεστώς των

προσφύγων<sup>46</sup>, που εδώ και πενήντα χρόνια αποτυπώνει τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα των προσφύγων καθώς και τις υποχρεώσεις των κρατών έναντι των προσφύγων, πρόσφυγας είναι «κάθε άνθρωπος ο οποίος βρίσκεται εκτός της χώρας καταγωγής του και δεν μπορεί να επιστρέψει σε αυτή λόγω βάσιμου και δικαιολογημένου φόβου δίωξης που οφείλεται στη φυλή του, τη θρησκεία του, την εθνικότητά του, τις πολιτικές του πεποιθήσεις ή τη συμμετοχή του σε κάποια κοινωνική ομάδα». Η Σύμβαση αναγνωρίζει στους ανθρώπους που πληρούν τα χαρακτηριστικά του πρόσφυγα ορισμένα δικαιώματα και αποσαφηνίζει ότι η παροχή βοήθειας στους πρόσφυγες δεν είναι απλώς ζήτημα διεθνούς φιλανθρωπίας και πολιτικών προνομίων, αλλά επιβάλλει και στα συμβαλλόμενα μέρη της υποχρεώσεις. Ωστόσο στο πεδίο εφαρμογής του ορισμού του πρόσφυγα δεν υπάγονται όσοι άνθρωποι αναγκάζονται να εκτοπιστούν εντός των εδαφικών ορίων της χώρας καταγωγής τους. Επίσης καθίσταται σαφές πως η Σύμβαση δεν συμπεριλαμβάνει στον ορισμό των προσφύγων τους «περιβαλλοντικούς πρόσφυγες», περιπτώσεις, δηλαδή, ατόμων που αγωνιζόμενοι να επιβιώσουν σε μια γη που έχει καταστραφεί ή ολοσχερώς αλλοτριωθεί, αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τις εστίες τους. Όπως θα αναλυθεί και εν συνεχεία, παρά το μεγάλο ποσοστό ή, ίσως και για κάποιους, εξαιτίας του μεγάλου ποσοστού του πληθυσμού που ανήκει στη συγκεκριμένη κατηγορία, οι «περιβαλλοντικοί πρόσφυγες» δεν εμπίπτουν στις προφανείς κατηγορίες δίωξης από τις εστίες τους λόγω φυλής, θρησκείας, κοινωνικής τάξης ή πολιτικής αντίληψης<sup>47</sup>. Στη δική τους περίπτωση ο «δικαιολογημένος φόβος διώξεως» είναι αρκετά δύσκολο να αποδειχθεί και συνεπώς να διεκδικήσουν τα δικαιώματα που απολαμβάνουν οι υπόλοιποι πρόσφυγες.

---

<sup>46</sup> Βλ. σχετικά, Ύπατη Αρμοστεία των Η.Ε. για τους πρόσφυγες, *Οι πρόσφυγες του Κόσμου 2000- Πενήντα χρόνια ανθρωπιστικής δράσης*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2000, σελ. 2-13.

<sup>47</sup> Βλ. σχετικά, McGregor J., *Are there Environmental refugees?*, RPN (Refugee Participation Network), Refugee Studies Programme, Oxford, UK, vol.18, January 1995.

Η πρώτη ακαδημαϊκή αναφορά στον όρο «περιβαλλοντικοί πρόσφυγες» πραγματοποιήθηκε από τον καθηγητή Lester Brown σε έρευνα του Worldwatch Institute στα τέλη της δεκαετίας του 1970, ενώ, αρκετά χρόνια αργότερα, το 1985, ο όρος χρησιμοποιήθηκε επισήμως στο πλαίσιο Έκθεσης του Προγράμματος των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον (UNEP) από τον Ερευνητή-Καθηγητή Essam El Hinnawi. Ο Αιγύπτιος καθηγητής προσέδωσε ιδιαίτερη έμφαση στον όρο, καταλήγοντας στον παρακάτω ορισμό: *«περιβαλλοντικοί πρόσφυγες είναι εκείνα τα άτομα που αναγκάστηκαν να φύγουν από το φυσικό, παραδοσιακό τους περιβάλλον, μόνιμα ή προσωρινά, λόγω κάποιας περιβαλλοντικής καταστροφής που έθεσε σε κίνδυνο την ύπαρξη τους και/ή επηρέασε σοβαρά την ποιότητα της ζωής τους...»*. Με τον όρο «περιβαλλοντική καταστροφή» νοείται *κάθε φυσική, χημική ή/και βιολογική αλλαγή στο οικοσύστημα, που αυτόματα το καθιστά –προσωρινά ή μόνιμα- ακατάλληλο για την ανθρώπινη ζωή.»*

Σύμφωνα με τον καθηγητή Norman Myers του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, που ασχολήθηκε ανελλιπώς σε πολυάριθμα άρθρα του<sup>48</sup> με το αμφιλεγόμενο φαινόμενο που εξετάζεται στην παρούσα έρευνα, *«περιβαλλοντικοί πρόσφυγες είναι οι άνθρωποι που αδυνατούν να εξασφαλίσουν με ασφάλεια τα προς το ζην στον τόπο κατοικίας τους κυρίως εξαιτίας της ξηρασίας, της διάβρωσης του εδάφους, της απερήμωσης και άλλων περιβαλλοντικών προβλημάτων, αλλά και σε συνάρτηση με συναφή προβλήματα κοινωνικής πίεσης και έντονης φτώχειας. Μέσα στην απελπισία τους οι άνθρωποι αυτοί αισθάνονται πως δεν έχουν άλλη εναλλακτική λύση από το να αναζητήσουν καταφύγιο κάπου αλλού, όσο ριψοκίνδυνο και αν θεωρείται αυτό. Δεν εγκαταλείπουν όλοι απαραίτητα την χώρα τους, πολλοί μετακινούνται απλά στο εσωτερικό της (εσωτερικώς εκτοπισμένα άτομα). Στο σύνολό τους, ωστόσο, έχουν ελάχιστες έως μηδαμινές πιθανότητες να επιστρέψουν ξανά στις εστίες τους»*.

---

<sup>48</sup> Βλ. σχετικά, Myers N., *Environmental Refugees in a Globally Warmed World*, BioScience, vol. 43, no 11, December 1993 και Myers N., *Environmental Refugees: a crisis in the making*, People and the Planet, vol. 3, no 4, 1994.



Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι ο παραπάνω ορισμός του El-Hinnawi για τους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες είχε αρχικά γίνει δεκτός από τα Ηνωμένα Έθνη, αλλά στη συνέχεια εγκαταλείφθηκε. Πολλοί θεωρούν πως ο όρος «περιβαλλοντικοί πρόσφυγες» είναι παραπλανητικός. Χαρακτηριστικά, ο καθηγητής Homer – Dickson υποστηρίζει πως ο όρος «περιβαλλοντικοί πρόσφυγες» είναι αποπροσανατολιστικός, καθώς εμφανίζει την περιβαλλοντική ένδεια ως την άμεση και κύρια αιτία των προσφυγικών κυμάτων. Η ένστασή του στηρίζεται αφενός στο ότι αφενός μεν η περιβαλλοντική ένδεια είναι συνήθως μόνο ένας από τους φυσικούς και κοινωνικούς παράγοντες που ωθούν ανθρώπους να εγκαταλείψουν την εστία τους, αφετέρου δε ο όρος δε διακρίνει μεταξύ εκείνων που διαφεύγουν εξ' αιτίας άμεσα απειλούμενων καταστροφών και εκείνων που αποφασίζουν να μεταναστεύσουν για διάφορους λιγότερο επείγοντες λόγους.

Αντίστοιχα, η επίσημη θέση της Ύπατης Αρμοστείας του Ο.Η.Ε. για τους Πρόσφυγες είναι πως η έννοια του περιβαλλοντικού πρόσφυγα δεν συνάδει με τα κριτήρια που έχει θεσπίσει η Σύμβαση του 1951 για το καθεστώς των προσφύγων, καθώς το περιβάλλον δεν συμπεριλαμβάνεται στα στοιχεία εκείνα που δύνανται να προκαλέσουν φόβο διώξεως (όπως η φυλή, η θρησκεία, οι κοινωνικές και πολιτικές πεποιθήσεις). Επιπρόσθετα, για την αναγνώριση του καθεστώτος των προσφύγων, απαιτείται η διέλευση συνόρων, ενώ αντίθετα για τα εσωτερικώς εκτοπισμένα άτομα, στα οποία συμπεριλαμβάνονται κατά το πλείστον οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες, η διέλευση συνόρων δεν είναι απαραίτητη. Ακόμη και η χρήση του όρου «περιβαλλοντικοί» επιδέχεται κριτικής ως προς το εάν και κατά πόσο οι αιτίες που προκαλούν την αναγκαστική μετακίνηση στα άτομα που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν περιβαλλοντικοί πρόσφυγες προέρχονται αποκλειστικά από την υποβάθμιση ή/και καταστροφή του περιβάλλοντος ή αν τελικά αποτελούν συνδυασμό πολλών παραγόντων (π.χ. συνήθως οικονομικών ή/και πολιτικών) και περιβαλλοντικά φαινόμενα όπως η ερημοποίηση, η αποψίλωση και η άνοδος της στάθμης της θάλασσας απλώς επιδεινώνουν

την κατάσταση και λειτουργούν ως η προφανής αφορμή για τη μετακίνηση του πληθυσμού.

Η αλήθεια είναι πως υπάρχει συχνά μεγάλη δυσχέρεια ξεκάθαρης διάκρισης μεταξύ των αιτιών που εξαναγκάζουν τα άτομα να μετακινηθούν. Υπάρχουν, συνεπώς, τεράστιες πρακτικές δυσκολίες, αν όχι αδυναμίες, στον έλεγχο αυτών των ανθρώπων. Για όλους τους παραπάνω λόγους οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες δεν μπορούν να επικαλεστούν την Σύμβαση του 1951 και δεν μπορούν να απολαύσουν τα δικαιώματα που αυτή παρέχει. Στη συνέχεια της έρευνας θα εξεταστεί αναλυτικότερα το μείζον ζήτημα της νομικής αναγνώρισης των περιβαλλοντικών προσφύγων, αλλά και η ανταπόκριση της διεθνούς κοινότητας στην παγκόσμια πρόκληση και απειλή που συνεπάγεται ο ολοένα και αυξανόμενος αριθμός τους στον πλανήτη.

## **II. Τυπολογία Περιβαλλοντικών Προσφύγων**

Η οικολογική και περιβαλλοντική μεταβολή αποτελούν κοινή αιτία μετανάστευσης και εκτόπισης των ανθρώπων. Εντούτοις, οι μορφές τις οποίες λαμβάνουν οι αλλαγές αυτές ποικίλουν. Μπορεί να είναι ξαφνικές και απρόσμενες, όπως συμβαίνει συχνά με φυσικές καταστροφές, σαν τους σεισμούς ή τους κυκλώνες. Ή μπορεί να είναι πιο σταδιακές από τη φύση τους, όπως στην περίπτωση μακροχρόνιων διαδικασιών αποψίλωσης, διάβρωσης και υποβάθμισης της γης. Πέρα, ωστόσο, από τις αμιγώς περιβαλλοντικές μεταβολές, ανεξάρτητα εάν αυτές προέρχονται από φυσικές αιτίες ή ανθρωπογενείς παρεμβάσεις -όπως στην περίπτωση των κλιματικών αλλαγών- άμεσες επιδράσεις στην ζωή των ανθρώπων ενδέχεται να επιφέρουν τα αναπτυξιακά σχέδια μιας περιοχής, εκουσίως προκαλούμενα ατυχήματα ή η κατάχρηση των φυσικών πόρων. Στη διεθνή βιβλιογραφία παρατηρείται διάκριση των κατηγοριών των περιβαλλοντικών προσφύγων, με βάση δύο κυρίως κριτήρια, την αιτία μετακίνησής τους και την προσωρινότητα ή μονιμότητα αυτής.

### **1. Διαχωρισμός των περιβαλλοντικών προσφύγων με βάση την αιτία της μετακίνησής τους από το φυσικό τους περιβάλλον (ανθρωπογενή και φυσικά αίτια)**

Στη βάση του κριτηρίου της αιτιολογίας που εξαναγκάζει τους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες σε μετακίνηση συναντώνται έξι, κυρίως, τύποι περιβαλλοντικών προσφύγων. Η πρώτη κατηγορία αποτελείται από άτομα που εκτοπίζονται, συνήθως παροδικά, λόγω περιβαλλοντικών προβλημάτων και αφορά κυρίως σε θύματα φυσικών καταστροφών, όπως σεισμών ή εκρήξεων ηφαιστειών, μαζικών καταιγίδων, πλημμυρών και τυφώνων. Στις περιπτώσεις αυτές η καταστροφή είναι συνήθως πολύ σοβαρή, αλλά η γη και η ζωή των ανθρώπων μπορεί να επανέλθει στην αρχική κατάσταση. Η δεύτερη κατηγορία περιβαλλοντικών προσφύγων συνδέεται με περιβαλλοντικές αλλαγές που προκαλούνται σταδιακά και

συσσωρευτικά, είναι ωστόσο ικανές να αλλοτριώσουν ολοκληρωτικά μιας περιοχή, έως και να την καταστρέψουν. Χαρακτηριστικά συναντώνται εδώ οι περιπτώσεις περιοχών που πλήττονται από το φαινόμενο της ερημοποίησης ή της ανόδου της στάθμης της θάλασσας. Η τρίτη κατηγορία αποτελείται από εκείνα τα άτομα που δεν μπορούν να μείνουν άλλο στην περιοχή τους λόγω της διάβρωσης του εδάφους, η γη τους δηλαδή δεν μπορεί πλέον να κατοικηθεί και συνήθως οι αλλαγές οφείλονται, συνδυαστικά με τα φυσικά φαινόμενα, σε ανθρώπινες ενέργειες. Τέτοιου είδους επιπτώσεις επιφέρει συνήθως το φαινόμενο της αποψίλωσης. Οι τρεις παραπάνω κατηγορίες περιβαλλοντικών προσφύγων συνδέονται στενά με τις κοινωνικές και οικολογικές επιπτώσεις των κλιματικών αλλαγών, όπως αυτές αναλύθηκαν και στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας, ενώ τα μεγέθη τους αποτελούν χαρακτηριστική απόδειξη της κρισιμότητας της κατάστασης. Η τέταρτη κατηγορία περιβαλλοντικών προσφύγων, αποτελείται από εκείνα τα άτομα που εκτοπίζονται λόγω κυβερνητικών πολιτικών που επηρεάζουν το περιβάλλον. Σε αυτή τη περίπτωση δεν υπάρχει σημαντική αλλαγή στη γη, αλλά στην πολιτική που αφορά τη γη και η οποία αναγκάζει τα άτομα σε μη εθελοντική μετανάστευση<sup>49</sup>. Κάτι τέτοιο συνήθως παρατηρείται με τη δημιουργία πάρκων ή φραγμάτων, τα οποία είτε εκτοπίζουν άμεσα τα άτομα ή περικόπτουν τα μέσα διαβίωσης τους. Ακολουθούν οι περιπτώσεις περιβαλλοντικών προσφύγων που δημιουργούνται εξαιτίας εκουσίως προκαλούμενων βιομηχανικών ατυχημάτων, αλλά και οι περιπτώσεις προσφύγων που προέρχονται από πολέμους, οι οποίοι διεξάγονται για την κυριαρχία επί φυσικών πόρων.

---

<sup>49</sup> Βλ. σχετικά, Hansen Art., Oliver-Smith Ant., *Involuntary Migration and Resettlement: The Problems and Responses of Dislocated People*, West View Press, Boulder, Colorado, 1982, p.333.

## **A. Εκτοπισθέντες πρόσφυγες λόγω φυσικών καταστροφών**

Η συγκεκριμένη κατηγορία προσφύγων εξαναγκάζεται σε μετακίνηση ύστερα από πρόκληση σφοδρών φυσικών καταστροφών. Πλημμύρες (συνήθως από υπερχειλίση ποταμών ή/και ισχυρές καταιγίδες), σεισμοί, εκρήξεις ηφαιστειών, διολίσθηση εδάφους, τροπικοί κυκλώνες αποτελούν τους κυριότερους λόγους δημιουργίας περιβαλλοντικών, και στην συγκεκριμένη περίπτωση, «κλιματικών προσφύγων». Οι φυσικές καταστροφές εκτοπίζουν εκατομμύρια ανθρώπους κάθε χρόνο. Μόνο στην Ινδία, περίπου 15 εκατομμύρια άνθρωποι επηρεάζονται κάθε χρόνο από φυσικές καταστροφές. Οι αιτίες είναι προφανείς και οι επιδράσεις τόσο παγκόσμιες όσο και περιφερειακές.

Η εμφάνιση της συγκεκριμένης κατηγορίας περιβαλλοντικών προσφύγων σχετίζεται άμεσα με τις κλιματικές αλλαγές και το φαινόμενο του θερμοκηπίου. Για το λόγο αυτό τα τελευταία χρόνια τα ποσοστά εμφάνισής τους έχουν αυξηθεί δραματικά. Τέτοιου είδους φυσικές καταστροφές χαρακτηρίζονται συνήθως από αιφνίδια φαινόμενα, ενώ η σαρωτική τους επίδραση και οι τραγικές τους συνέπειες είναι αποτέλεσμα τόσο της ίδιας της σφοδρότητας της φυσικής καταστροφής, όσο επίσης και του ευπρόσβλητου του πληθυσμού που πλήττεται<sup>50</sup>.

---

<sup>50</sup> Στις 17 Ιανουαρίου 1995 ένας σεισμός των 7,2 βαθμών της κλίμακας Ρίχτερ συγκλόνησε την Ιαπωνία. Πολλά σπίτια καταστράφηκαν και γύρω στα 6 χιλιάδες άτομα σκοτώθηκαν. Ο σεισμός αυτός κόστισε όσο καμία άλλη φυσικά καταστροφή, περίπου 114 δις δολάρια και 300 χιλιάδες αστέγους. Λόγω της μεγάλης καταστροφής, η επανόρθωση των ζημιών ήταν πολύ αργή και η βοήθεια πολύ μικρή. Επειδή η δημόσια βοήθεια ήταν ανεπαρκής, πολλοί άνθρωποι αναγκάστηκαν να μείνουν σε καταφύγια για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, ενώ η πιθανότητα επιστροφής τους στα σπίτια τους ήταν πολύ μικρή. Οι συνθήκες διαβίωσης στα καταφύγια ήταν πολύ σκληρές. Οι θερμοκρασίες ήταν πολύ χαμηλές, το φαγητό και το νερό ήταν σπάνια. Πολλά θύματα έχασαν τα πάντα και δεν τους παρασχέθηκε καμία βοήθεια. Πολλοί έμειναν πάνω από πέντε χρόνια σε προσωρινά καταφύγια, και έζησαν κάτω από τραγικές συνθήκες διαβίωσης, ενώ η ίδια τους η κυβέρνηση δεν δεχόταν εξωτερική βοήθεια. Αν τα άτομα αυτά είχαν το status του πρόσφυγα, τότε θα είχαν ενδεχομένως τη

## **B. Μετακίνηση Προσφύγων που οφείλεται σε σταδιακά «συσσωρευόμενες» μεταβολές**

Οι «συσσωρευόμενες» μεταβολές αποτελούν, γενικά, φυσικές διαδικασίες που ακολουθούν έναν αργό ρυθμό, αλλά ενισχύονται και αλληλεπιδρούν με ανθρωπογενείς δραστηριότητες. Αναφερόμενοι σε «συσσωρευόμενες μεταβολές» εννοούμε συνήθως φαινόμενα ερημοποίησης, υποβάθμισης και διάβρωσης του εδάφους, ξηρασίας και έλλειψης καθαρών και πόσιμων υδάτων, άνοδο της στάθμης της θάλασσας. Στην περίπτωση της ισχύος της θεωρίας της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης σε ό,τι αφορά τις κλιματικές αλλαγές -που εξετάζονται στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας- δεν είμαστε απόλυτα σε θέση να αναγνωρίσουμε επακριβώς το ποσοστό της αμιγούς υπαιτιότητας της φύσης και αντίστοιχα να ξεχωρίσουμε τις καταστροφές που προέρχονται από τις δραστηριότητες του ανθρώπου (όπως οι πλημμύρες, η ξηρασία, οι τυφώνες ως αποτελέσματα του φαινομένου του θερμοκηπίου). Συχνά οι συσσωρευόμενες μεταβολές του περιβάλλοντος αποτελούν συνδυασμό φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων.

Το φαινόμενο της ερημοποίησης, για παράδειγμα, εμφανίστηκε έντονα στη ζώνη του Sahel στο βόρειο και δυτικό τμήμα της Αφρικής, εξαιτίας κυρίως της αύξησης της καλλιέργειας της γης, σε συνδυασμό με την προγενέστερη τάση της περιοχής προς το φαινόμενο της απερήμωσης. Η υπερβολική χρήση της γης προκάλεσε σταδιακά έλλειψη τροφής για τα ζώα και έλλειψη σπόρων για τις καλλιέργειες, με συνέπεια η κτηνοτροφία και η γεωργία να μειωθούν και εντέλει να σταματήσουν εντελώς. Οι κάτοικοι έχασαν τα μέσα διαβίωσης τους και μετατράπηκαν αναγκαστικά σε περιβαλλοντικούς πρόσφυγες.

Σε ό,τι αφορά στην άνοδο της στάθμης της θάλασσας είναι περισσότερο σαφές πως αποτελεί συνέπεια της αύξησης της θερμοκρασίας και των ευρύτερων κλιματικών αλλαγών. Αρκετές

---

βοήθεια του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών καθώς και άλλων διεθνών οργανισμών.

προβλέψεις εκτιμούν πως η στάθμη της θάλασσας θα ανέβει 30 με 110 εκατοστά έως το 2.100. Το φαινόμενο της ανόδου της στάθμης της θάλασσας παραμένει ένα από τα πλέον αμφιλεγόμενα ζητήματα καθώς επηρεάζει εκατομμύρια παράκτιου πληθυσμού στην Κίνα, το Μπαγκλαντές και την Αίγυπτο, πολλά νησιά στο Νότιο Ειρηνικό και τις Μαλδίβες, αλλά και αστικό πληθυσμό στο Καράτσι, το Πακιστάν και τη Ντάκα.

### **Γ. Εκτοπισθέντες Πρόσφυγες λόγω υποβάθμισης του περιβάλλοντος από ανθρωπογενείς παρεμβολές**

Η υποβάθμιση του εδάφους θεωρείται άλλη μια βασική αιτία εκτοπισμού, η οποία επιδεινώνεται συχνά από την ανθρώπινη δραστηριότητα. Η άκριτη χρησιμοποίηση και κατανάλωση των φυσικών πηγών καταστρέφει την ακεραιότητα του εδάφους και το καθιστά μη βιώσιμο για τις επερχόμενες γενεές. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της αποψίλωσης του δάσους του Αμαζονίου, που κινδυνεύει να οδηγήσει σε διάβρωση και να καταστήσει ολόκληρη την ευρύτερη περιοχή μη παραγωγική. Οι αυτόχθονες πληθυσμοί θέτουν ήδη τον εαυτό τους και τους απογόνους τους σε κίνδυνο. Η αποψίλωση (η κοπή και καύση των δένδρων) δημιουργεί όλο και μεγαλύτερες περιόδους ξηρασίας και εκθέτει το έδαφος σε τροφική απόπλυση (nutrient leaching). Στην Αϊτή η απότομη αύξηση του πληθυσμού προκάλεσε αύξηση της ζήτησης για φυσικές πηγές και οδήγησε σε αποψίλωση των δασών της περιοχής. Αυτό είχε ως συνέπεια σημαντική διάβρωση του εδάφους, που με τη σειρά της δημιούργησε έλλειμμα στην παραγωγή και επέφερε κατά συνέπεια την ένδεια του γηγενούς πληθυσμού, ο οποίος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τον τόπο του και να αναζητήσει αλλού την τύχη του.

Δυστυχώς, πολυεθνικές εταιρίες αλλά ακόμη και κυβερνήσεις φαίνεται συχνά πως ωφελούνται από την υποβάθμιση του εδάφους (κυρίως από τις περιπτώσεις αποψίλωσης), σε κάποιες δε περιπτώσεις κατηγορούνται ευθέως πως υποθάλπουν τη μετακίνηση πληθυσμών, ούτως ώστε να έχουν μεγαλύτερες δυνατότητες για περαιτέρω αποψίλωση

και ανάπτυξη δραστηριοτήτων τους στην περιοχή. Στη Μαλαισία, χαρακτηριστικά, πολλές επιχειρήσεις διώκονται με τη κατηγορία της καταστροφής της γης και της αναγκαστικής μετακίνησης των γηγενών. Οι εμπρησμοί που έχουν εκδηλωθεί σε χιλιόμετρα δασών της περιοχής ανάγκασαν περισσότερους από 10.000 ανθρώπους να εγκαταλείψουν τις εστίες τους, ενώ πολλοί εξ αυτών οδηγήθηκαν πρώτα σε νοσοκομεία με σοβαρά αναπνευστικά προβλήματα. Σαράντα τρεις από τις επιχειρήσεις αυτές είναι τοπικές, μία είναι αμερικανικής προέλευσης και πέντε έχουν την έδρα τους στη Σιγκαπούρη.

Ο καθηγητής Lonergan ισχυρίζεται πως «η προερχόμενη από τον άνθρωπο διάβρωση και υποβάθμιση του εδάφους αποτελεί ένα από τους παράγοντες που επηρεάζει άμεσα την οικονομική επάρκεια σε αγροτικές περιοχές, ενώ αντίστοιχα η διαθεσιμότητα σε υδάτινους πόρους αποτελεί κύρια αιτία βιωσιμότητας μιας περιοχής. Άραγε, είναι ικανοί οι παράγοντες αυτοί από μόνοι τους να προκαλέσουν την αναγκαστική μετακίνηση πληθυσμών;» Η απάντηση είναι περισσότερο έμμεση. Στις περισσότερες περιπτώσεις συνυπάρχουν προβλήματα οικονομικής υπανάπτυξης, άδικη κατανομή των φυσικών πόρων, έλλειψης θεσμών και πολιτικής καταπίεσης<sup>51</sup>.»

---

<sup>51</sup> Η περίπτωση της Κεντρικής Ασίας είναι ενδεικτική. Μερικά από τα πιο εμφανή παραδείγματα μετανάστευσης και εκτόπισης λόγω περιβαλλοντικών προβλημάτων παρατηρούνται στα πρώην σοβιετικά κράτη της Κεντρική Ασίας. Σύμφωνα με Έκθεση της Υπατης Αρμοστείας για τους Πρόσφυγες, κατά το πρώτο ήμισυ της δεκαετίας του 1990 περίπου 270.000 άνθρωποι της περιοχής εκτοπίστηκαν εξαιτίας περιβαλλοντικών ζητημάτων. Η περιοχή του Σεμιλατατίνοκ στο Καζακστάν αποτελεί μια χαρακτηριστική ζώνη περιβαλλοντικής καταστροφής. Περίπου 500 ατομικές βόμβες εξερράγησαν στην περιοχή μεταξύ του 1949 και του 1989, 150 εκ των οποίων εξερράγησαν στο έδαφος. Με δεδομένες τις συνέπειες της ατομικής ραδιενέργειας 160.000 περίπου άνθρωποι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την περιοχή. Σχεδόν οι μισοί από αυτούς εγκαταστάθηκαν στο Καζακστάν, ενώ άλλου μετανάστευσαν στη Ρωσία, την Ουκρανία και σε άλλα σοβιετικά κράτη. Αρκετές άλλες μορφές περιβαλλοντικής καταστροφής και εκτόπισης πληθυσμού παρατηρήθηκαν επίσης στην Κεντρική Ασία. Τα ορεινά κράτη του Κιργκιστάν και του Τατζικιστάν για παράδειγμα επλήγησαν από ισχυρούς σεισμούς, καθώς και από καθιζήσεις τους εδάφους, λάσπες και χιονοστιβάδες. Σύμφωνα με την Κυβέρνηση του Κιργκιστάν, μόνο το 1994 οι καθιζήσεις του εδάφους



Το σημαντικότερο πρόβλημα που αφορά στη συγκεκριμένη κατηγορία περιβαλλοντικών προσφύγων είναι πως οι άνθρωποι είναι ταυτόχρονα θύτες και θύματα της υποβάθμισης τους περιβάλλοντος. Η αποψίλωση είναι κατεξοχήν το αποτέλεσμα της κατάχρησης των ανθρώπων και της εκμετάλλευσης επί των φυσικών πηγών. Αυτή με τη σειρά της ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για την ξηρασία, την ερημοποίηση και την άνοδο της στάθμης της θάλασσας.

#### **Δ. Εκτοπισθέντες πρόσφυγες λόγω κυβερνητικών πολιτικών**

Όταν οι άνθρωποι «μεταβάλλουν» το περιβάλλον στην προσπάθεια τους να το ελέγξουν, παρατηρούνται επιπλοκές όχι μόνον όσον αφορά στη ζωή τους, αλλά και στο ίδιο το περιβάλλον συνολικά. Υπολογίστηκε πως τα αναπτυξιακά έργα στην Ινδία<sup>52</sup> ανάγκασαν περισσότερα από 20

---

προκάλεσαν τη μετακίνηση περίπου 27.000 ανθρώπων. Η αντιμετώπιση του προβλήματος της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και των μετακινήσεων στην Κεντρική Ασία θεωρείται ένα από τα πλέον δυσεπίλυτα προβλήματα. Το κυριότερο πρόβλημα είναι κυρίως η πολιτική ευαισθησία της περιοχής, που καθιστά ακόμα δυσχερέστερη τη συλλογή ακριβούς πληροφόρησης σχετικά με τις πραγματικές διαστάσεις του προβλήματος. Οι κυβερνήσεις της περιοχής αντιμετωπίζουν ένα πλήθος άλλων επειγόντων θεμάτων και γενικά στερούνται δυνατοτήτων και χρηματοδότησης προκειμένου να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα με πιο συστηματικό τρόπο, αλλά και να παράσχουν βοήθεια στους πρόσφυγες. Εμπόδια στην υιοθέτηση αποφασιστικής δράσης υπάρχουν και σε διεθνές επίπεδο. Άλλωστε, όπως δηλώνει και η Υπατη Αρμοστεία του Ο.Η.Ε. για τους Πρόσφυγες, καμία από τις οργανώσεις των Ηνωμένων Εθνών δεν είναι υπεύθυνη για θέματα περιβαλλοντικής υποβάθμισης και εκτόπισης. Χωρίς αποτελεσματικό συντονισμό τα προβλήματα αυτά αντιμετωπίζονται περιοδικά και αποσπασματικά.

<sup>52</sup> Πιο συγκεκριμένα, η κυβέρνηση της Ινδίας είναι ο μεγαλύτερος κατασκευαστής φραγμάτων τις τελευταίες δεκαετίες. Αυτές οι κατασκευές έχουν εκτοπίσει γύρω στα 20 με 50 εκατομμύρια ανθρώπους. Πολλοί από τους εκτοπισμένους δεν είχαν ενημερωθεί ούτε αποζημιώθηκαν, ενώ οι περισσότεροι πρόσφυγες ήταν αυτόχθονες και φυλετικές ομάδες. Επίσης, αυτό που έχει μεγάλη σημασία είναι το γεγονός ότι, ενώ οι εκτοπισμένοι πληθυσμοί είχαν συνηθίσει να ζουν σε λόφους ή κοντά σε ποτάμια, τοποθετήθηκαν σε βουνά και έρημους, δηλαδή σε λιγότερο επιθυμητές και παραγωγικές περιοχές. Αυτή η μετακίνηση και εγκατάσταση σε άγνωστες περιοχές ήταν ιδιαίτερα τραυματικές για την Ινδία. Οι συνθήκες διαβίωσης άλλαξαν για τους εκτοπισμένους,

εκατομμύρια ανθρώπους να εγκαταλείψουν τις εστίες τους τις τελευταίες τρεις δεκαετίες. Επίσης, τα τρία γιγαντιαία φράγματα που σχεδιάστηκαν και κατασκευάζονται στην Κίνα, αναμένεται να εξαναγκάσουν σε μετακίνηση περίπου 1 εκατομμύριο Κινέζους.

Η συγκεκριμένη κατηγορία περιβαλλοντικών προσφύγων αποτελείται από άτομα που εκτοπίζονται λόγω κυβερνητικών πολιτικών. Δεν υπάρχει φυσική ή ανθρωπογενής μεταβολή στην ίδια τη γη, αλλά στις πολιτικές που έχουν να κάνουν με τη γη και που οδηγούν στον εκτοπισμό πληθυσμών τους. Οι πολιτικές αυτές συνίστανται κυρίως στη δημιουργία εθνικών πάρκων ή και φραγμάτων, που είτε εκτοπίζουν άμεσα τους ανθρώπους, είτε περικλύπτουν τα μέσα διαβίωσης τους. Αυτός ο τύπος εκτοπισμού είναι το αποτέλεσμα της πολιτικής εκείνων που κατέχουν την εξουσία και που διεκδικούν τη γη από αυτούς που παραδοσιακά μένουν σε αυτή. Τέτοιου είδους στρατηγική ακολουθήθηκε σε μεγάλο βαθμό κατά την περίοδο της αποικιοκρατίας στην Αφρικανική ήπειρο, ενώ, δυστυχώς, σε πολλές περιοχές του πλανήτη συνεχίζεται έως και σήμερα. Η συγκεκριμένη κατηγορία περιβαλλοντικών προσφύγων συμπίπτει απόλυτα με το επίσημο καθεστώς των προσφύγων και των εσωτερικώς εκτοπισμένων ατόμων, καθώς διώκονται από την ίδια την κυβέρνηση της χώρας τους, χωρίς να έχουν τη δυνατότητα να αμυνθούν. Από την κυβέρνησή τους αντιμετωπίζονται, με άλλα λόγια, ως εμπόδιο για την ανάπτυξη της χώρας.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της φυλής Eak στην βόρεια Ουγκάντα, η οποία εξαναγκάστηκε σε μετακίνηση από την κυβέρνηση της χώρας, με αποτέλεσμα να αφανιστεί από λιμοκτονία. Αντίστοιχες περιπτώσεις περιβαλλοντικών προσφύγων από αναπτυξιακά έργα, όπως τα φράγματα, καταγράφονται στο νότιο τμήμα της Ασίας, αλλά και στα νοτιότερα τμήματα της Αμερικής. Το φράγμα του Sambor, για παράδειγμα, αναμένεται να μετακινήσει 60.000 ανθρώπους, οι οποίοι

---

συνολικά άλλαξε όλη τους η ζωή. Σε πολλές περιπτώσεις υπήρξαν κρούσματα σοβαρών ασθενειών που εμφανίστηκαν λόγω της διαφορετικής ιδιοσυγκρασίας των προσφύγων σε σχέση με το νέο περιβάλλον που κλήθηκαν να προσαρμοστούν, αλλά και αδυναμίας παρασκευής φαρμάκων λόγω της διαφορετικής χλωρίδας και πανίδας.

έχουν ήδη ειδοποιηθεί να εγκαταλείψουν τις εστίες τους και να κινηθούν 30 μίλια μακρύτερα προς μια ορεινή περιοχή που πλήττεται από κρούσματα ελονοσίας.

### **Ε. Μετακίνηση Προσφύγων που οφείλεται σε εκουσίως προκαλούμενα ατυχήματα και βιομηχανικά ατυχήματα**

Η κατηγορία αυτή αναφέρεται σε πρόσφυγες που δημιουργούνται εξαιτίας χημικών εργοστασίων, ατυχημάτων πυρηνικών αντιδραστήρων και περιβαλλοντικής ρύπανσης (αέρα, εδάφους, υδάτινων πόρων). Τα δύο πλέον «διάσημα» ατυχήματα είναι το πυρηνικό ατύχημα στο Τσερνομπίλ της Ουκρανία το 1986, και το χημικό ατύχημα στη Βομβάη της Ινδίας το 1987. Μεταξύ του 1986 και του 1992 συνέβησαν ωστόσο περισσότερα από 75 σημαντικά χημικά ατυχήματα, τα οποία προκάλεσαν το θάνατο σε περίπου 4.000 ανθρώπους παγκοσμίως, τον τραυματισμό ακόμα 62.000 και την αναγκαστική μετακίνηση 2.000.000 ανθρώπων, αν και στις περισσότερες των περιπτώσεων η μετακίνηση αυτή είχε προσωρινό χαρακτήρα. Είναι επίσης, γεγονός πως στο ατύχημα της Ινδίας, παρά το θάνατο 2.800 ανθρώπων και την πρόκληση ασθενειών σε 200.000 ανθρώπους, δεν πραγματοποιήθηκε μαζική μετακίνηση πληθυσμού έξω από την περιοχή.

### **Στ. Εκτοπισθέντες πρόσφυγες λόγω πολέμων που πραγματοποιούνται για την κυριαρχία επί των φυσικών πηγών**

Η περιβαλλοντική υποβάθμιση μιας περιοχής θεωρείται από πολλούς ερευνητές και συγγραφείς ως αιτία έναρξης ένοπλων συγκρούσεων, που πραγματοποιούνται επί της ουσίας για την κυριαρχία επί των φυσικών πηγών<sup>53</sup>. Τέτοιου είδους δράσεις έχουν παραπλήσιες

---

<sup>53</sup> Ο καθηγητής Lonergan ισχυρίζεται πως «παρατηρείται μια αυξανόμενη χρήση του περιβάλλοντος ως όπλο του πολέμου ή/και ως στρατηγικό εργαλείο». Καταθέτει ως παράδειγμα την απειλή της Τουρκίας να περιορίσει τη ροή του ποταμού Ευφράτη σε Συρία και Ιράκ, με στόχο να ασκήσει πίεση στη Συρία

συνέπειες με εκείνες των σταδιακά «συσσωρευόμενων» αλλαγών, που προαναφέρθηκαν. Στις περιπτώσεις, όμως, αυτές, φαίνεται καθαρά πως το περιβάλλον λειτουργεί απλώς ως αφορμή και σύμπτωμα μιας ευρύτερης διένεξης, και ότι οι όποιες μετακινήσεις πληθυσμών προέρχονται κυρίως από την ίδια τη διένεξη, και τις αιτίες που την προκαλούν.

Σε μια σχετική έκθεση της CIA, με τίτλο «Παγκόσμιες Τάσεις – 2015» (CIA, 2000) υποστηρίζεται πως «σχεδόν στο μισό πλανήτη υπάρχουν λεκάνες απορροής ποταμών, οι οποίες χρησιμοποιούνται από κοινού από πολλά κράτη ταυτόχρονα, ενώ παράλληλα περισσότερα από 30 κράτη θεωρούνται εξαρτημένα σε επίπεδο υδάτινων πόρων από γειτονικά κράτη». Σύμφωνα με την έκθεση, όταν η έλλειψη των υδάτινων πόρων αρχίζει να εμφανίζεται παγκοσμίως ολοένα εντονότερη, οι πιθανότητες για νέες συγκρούσεις θα αυξηθούν κατακόρυφα.

## **2. Διαχωρισμός των περιβαλλοντικών προσφύγων με βάση την προσωρινότητα ή μονιμότητα της μετακίνησης των προσφύγων από το φυσικό τους περιβάλλον**

Οι καθηγητές El-Hinnawi και Jacobson κατέταξαν τους τύπους των περιβαλλοντικών προσφύγων με βάση την προσωρινότητα ή μονιμότητα της μετακίνησης από τις εστίες τους σε δύο κατηγορίες :

### **A. Προσωρινά μετακινήθεντες πληθυσμοί**

Μετά το πέρας της καταστροφής που επιφέρουν οι σεισμοί, οι πλημμύρες και οι εκρήξεις ηφαιστειών, τα άτομα μπορούν να επιστρέψουν στις εστίες τους και να ξεκινήσουν την επανόρθωση των ζημιών και την ανοικοδόμηση των σπιτιών τους. Τέτοιου είδους γεγονότα

---

ώστε η τελευταία να πάψει να υποστηρίζει την Κουρδική μειονότητα στην Τουρκία. Άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η σκόπιμη έκκριση πετρελαίου στον Περσικό Κόλπο κατά τη διάρκεια του Πολέμου στον Κόλπο (1990-1991), όπως και η καταστροφή του αρδευτικού συστήματος στη Σομαλία.

συμβαίνουν συνήθως με μια περιοδικότητα. Για παράδειγμα, μόνο ο τυφώνας Mitch εξανάγκασε σε προσωρινή μετακίνηση 1,2 εκατομμύρια ανθρώπους από την Κεντρική Αμερική, ενώ πλημμύρες στο Περού το 1998 και στο Μεξικό το 1999 δημιούργησαν 500.000 προσωρινά μετακινηθέντες πρόσφυγες.

## **B. Μόνιμα μετακινηθέντες πληθυσμοί**

Η μόνιμη μετακίνηση προσφύγων προκαλείται συχνά από ανθρωπογενείς επιδράσεις, όπως η δημιουργία αναπτυξιακών έργων (τεράστια φράγματα, βιομηχανική δραστηριότητα, εξόρυξη μεταλλευμάτων, κ.α.). Δυνητικά και τα άτομα, οι εστίες των οποίων απειλούνται από την άνοδο της στάθμης της θάλασσας, θα ανήκουν στην κατηγορία αυτή στο άμεσο μέλλον.

Χαρακτηριστικά σημειώνεται πως η Διεθνής Επιτροπή για τα φράγματα (World Commission on Dams/WCD) δημοσίευσε το 2000 έκθεση στην οποία εκτιμώνται οι επιδράσεις της δημιουργίας φραγμάτων κατά το δεύτερο μισό του 20<sup>ου</sup> αιώνα. Σύμφωνα με την Έκθεση, στις 68 από τις 123 περιπτώσεις δημιουργίας φραγμάτων (56%) προκλήθηκε αναγκαστική μετακίνηση πληθυσμού. Η δημιουργία προσφύγων καταγράφηκε κυρίως σε περιοχές της Ασίας, της Αφρικής και της Λατινικής Αμερικής, όπου περίπου 40 με 80 εκατομμύρια άνθρωποι εγκατέλειψαν, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, οριστικά τις εστίες τους. Στην Κίνα, για παράδειγμα, 10,2 εκατομμύρια άνθρωποι αναγκάστηκαν σε μετακίνηση σε διάστημα 40 ετών (1950-1990), ποσοστό που αγγίζει το 34% του συνόλου της συγκεκριμένης κατηγορίας, σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία, ενώ άλλες πηγές κάνουν λόγο για πολύ μεγαλύτερα νούμερα. Αντίστοιχα, στην Ινδία τα μεγάλα φράγματα υποχρέωσαν σε μετακίνηση 16-3 εκατομμύρια ανθρώπους, χωρίς ωστόσο στον αριθμό αυτό να υπολογίζονται οι μετακινηθέντες πληθυσμοί που προέκυψαν από παράπλευρα αναπτυξιακά έργα, όπως κανάλια, εργοστάσια παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος, κ.α. (WCD, 2000).

Πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί πως υπάρχουν και περιπτώσεις περιβαλλοντικών προσφύγων που, παρά την αρχική εντύπωση της μονιμότητας κατά τη μετακίνησή τους, οι συνθήκες αλλάζουν και τα άτομα καταφέρνουν να επιστρέψουν στις εστίες τους. Πολλές φορές, μετά από μια μακρά περίοδο ξηρασίας για παράδειγμα, οι μετακινηθέντες πληθυσμοί επιστρέφουν πράγματι στις φυσικές τους εστίες, με αβέβαιο ωστόσο μέλλον. Αξίζει στο σημείο αυτό να γίνει ειδική μνεία σε Έκθεση που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *New Scientists* το Σεπτέμβριο του 2002 (Pearce, 2002), στην οποία γεωγράφοι από τη Μ. Βρετανία, τη Σουηδία και τη Δανία, οι οποίοι εξέτασαν δορυφορικές φωτογραφίες από την έρημο Sahel, ανακάλυψαν πως « η πανίδα στην περιοχή φαίνεται να έχει αυξηθεί θεαματικά την τελευταία δεκαετία σε απόσταση 6.000 χιλιομέτρων που εκτείνονται από το νότιο τμήμα της Μαυριτανίας, το βόρειο τμήμα της Μπουρκίνα, τη βορειο-δυτική Νιγηρία, την κεντρική Τσάντ, μεγάλο τμήμα του Σουδάν και τμήματα της Ερυθραίας», προτρέποντας τους παλαιούς κατοίκους της περιοχής να επιστρέψουν. Πράγματι, υπάρχουν μαρτυρίες καλλιεργητών της περιοχής, οι οποίοι αξιολογούν πως η σοδειά τους σε δημητριακά αυξήθηκε κατά 70% μετά το πέρας της μεγάλης ξηρασίας των δεκαετιών του 1970 και 1980, άρα έχουν και πάλι τη δυνατότητα να εξασφαλίσουν τη βιωσιμότητα της περιοχής.

### **III. Ειδικότερα Ζητήματα της Παγκόσμιας Διάστασης του Προβλήματος των Περιβαλλοντικών Προσφύγων**

#### **1. Ανάδειξη του Παγκόσμιου Φαινομένου μέσα από Αριθμούς**

Οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες είναι πλέον περισσότεροι από εκείνους που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις χώρες τους λόγω βίαιων συρράξεων και πολέμων. Τα Ηνωμένα Έθνη τους υπολογίζουν σε 10 εκατομμύρια, πρόκειται όμως για ένα μάλλον μετριοπαθή υπολογισμό. Κατά το Διεθνές Ερυθρό Σταυρό, πιο κοντά στην πραγματικότητα βρίσκεται ο αριθμός των 25 εκατομμυρίων (58% των συνολικών προσφύγων), ενώ η Διακυβερνητική Διάσκεψη για τις κλιματολογικές αλλαγές (IPCC) υπολογίζει ότι, μέχρι το 2050, ο αριθμός των περιβαλλοντικών προσφύγων ενδέχεται να αγγίξει τα 150 με 200 εκατομμύρια, αριθμός που θα ισοδυναμεί με 1,5-2% του προβλεπόμενου παγκόσμιου πληθυσμού.

Οι προβλέψεις αυτές είναι πολύ συγκεκριμένες: σύμφωνα με τους υπολογισμούς του καθηγητή του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, Norman Myers, «η Κίνα και η Ινδία θα συνεισφέρουν από 30 εκατομμύρια η καθεμιά σε αυτό το ποτάμι των προσφύγων, 15 εκατομμύρια το Μπαγκλαντές, 14 η Αίγυπτος, 10 εκατομμύρια οι κάτοικοι του Δέλτα του Νείλου που πλήττονται συνέχεια από πλημμύρες, 1 εκατομμύριο τα νησιά του Ειρηνικού Ωκεανού που, λόγω της ανόδου της στάθμης της θάλασσας κινδυνεύουν στα επόμενα χρόνια να σβηστούν από τον χάρτη, και άλλα 50 εκατομμύρια από αγροτικές περιοχές σε ολόκληρο τον πλανήτη οι οποίες θα μεταβάλλονται σιγά-σιγά σε έρημο».

Όπως είναι αναμενόμενο, το μεγαλύτερο τμήμα «πληρώνουν» οι αναπτυσσόμενες χώρες, εκείνες δηλαδή που ευθύνονται λιγότερο για τις δραματικές αλλαγές στο κλίμα. Πολλές περιοχές του Νότου θεωρούνται ιδιαίτερα ευπρόσβλητες στις δυσμενείς επιπτώσεις των κλιματικών αλλαγών<sup>54</sup>, κοινώς αποδεκτό γεγονός, το οποίο αναγνωρίζει τόσο η

---

<sup>54</sup> Βλ. σχετικά, YN/ECO.SO.C., Implementing Agenda 21, Report of the Secretary General (E/CV.17/202/PC.2/70).

Σύμβαση –Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή<sup>55</sup>, όσο και η Διακυβερνητική Επιτροπή για τις Κλιματικές Αλλαγές του Ο.Η.Ε. Η τελευταία, μάλιστα, στην έκθεσή της για τις επιπτώσεις των κλιματικών αλλαγών κάνει λόγο για παγκόσμιες ανισότητες. Ως εκ τούτου, τα κράτη και οι περιφερειακοί και διεθνείς οργανισμοί, ανάλογα με τις οικονομικές τους δυνατότητες, καλούνται να αναλάβουν δράσεις για να συλλέξουν τους απαραίτητους πόρους, να παράσχουν σε οικονομική και τεχνική βοήθεια προς τις ευάλωτες στην καταστροφή αναπτυσσόμενες χώρες, καθώς και να εξετάσουν τη δυνατότητα υποστήριξης του χρέους, της μεταφοράς τεχνολογίας και την ενθάρρυνση συνεργασίας βορρά-νότου. Καλούνται επίσης να εντάξουν τα μέτρα μείωσης των κινδύνων καταστροφής στα πολύπλευρα και διμερή προγράμματα βοήθειας για την ανάπτυξη, καθώς και σε εκείνα που αφορούν στη μείωση της φτώχειας, στη διαχείριση των φυσικών πόρων, στην αστική ανάπτυξη και στην προσαρμογή στην αλλαγή του κλίματος<sup>56</sup>.

Παράλληλα, οι διεθνείς και περιφερειακοί οργανισμοί πρέπει να υποστηρίζουν τα κράτη με την παροχή κατάλληλης, έγκαιρης και καλά συντονισμένης διεθνούς βοήθειας, μετά από αίτηση των πληγισίων

---

<sup>55</sup> Προοίμιο, άρθρο 3, άρθρο 4. Το άρθρο 4.8, μάλιστα, προχωρά σε μια αρκετά αναλυτική καταγραφή χαρακτηριστικών περιπτώσεων ευπρόσβλητων περιοχών του Νότου (μικρά νησιωτικά κράτη, κράτη με περιοχές όπου συμβαίνουν συχνά φυσικές καταστροφές, παράκτιες ζώνες, κράτη με περιοχές εκτεθειμένες στην ξηρασία και την ερημοποίηση, κα.), οι ιδιαίτερες ανάγκες των οποίων πρέπει να απασχολήσουν ειδικά τα συμβαλλόμενα μέρη.

<sup>56</sup> Η αλλαγή του κλίματος εντείνει τους κινδύνους που έχουν επιπτώσεις στις ανθρώπινες ζωές, στις εγκαταστάσεις και στις υποδομές. Εμφανίζονται νέοι κίνδυνοι υγείας για τον άνθρωπο, το ζωικό κεφάλαιο και τα φυτά. Οι μετακινήσεις πληθυσμού που ακολουθούν συχνά μια αλλαγή κλίματος μπορούν επίσης να οδηγήσουν σε νέα έκθεση στους κινδύνους και στην αυξανόμενη τρωτότητα. Επιπλέον, η αλλαγή κλίματος μπορεί να αυξήσει την τρωτότητα στους ανεξάρτητους, μη-κλιματολογικούς κινδύνους. Παραδείγματος χάριν, ένας σεισμός που πραγματοποιείται κατά τη διάρκεια μιας ξηρασίας μπορεί να βρει τις δεξαμενές και την πίεση ύδατος πάρα πολύ χαμηλή με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατή η αντιμετώπιση των πυρκαγιών. Βλ. σχετικά, Wisner, B. & Walker, P. (2005), *Beyond Kobe. A Proactive Look at the World Conference on Disaster Reduction*, 18-22 January 2005, Kobe, Japan, A report for the Swiss Department of Humanitarian Aid, Feinstein International Famine Center, May 2005, p. 3.



χωρών. Η παροχή της βοήθειας πρέπει να στοχεύει στον περιορισμό του κινδύνου και της τρωτότητας, στη βελτίωση των ικανοτήτων και στην εξασφάλιση αποτελεσματικών ρυθμίσεων για τη διεθνή συνεργασία στην έρευνα και τη διάσωση. Σημαντικός είναι ο ρόλος των διεθνών οργανισμών στην ενίσχυση των διεθνών μηχανισμών με σκοπό την υποστήριξη των πληγέντων κρατών στη φάση μετάβασης προς τη βιώσιμη φυσική, κοινωνική και οικονομική ανάκαμψη και στη μείωση των μελλοντικών κινδύνων.

Προς αυτή την κατεύθυνση πρέπει να κινητοποιηθούν η διμερής και πολύπλευρη βοήθεια και να εξευρεθούν οικονομικοί πόροι για να υποστηρίξουν αυτές τις προσπάθειες. Η κατάλληλη τεχνολογία και τεχνογνωσία πρέπει να παρασχεθούν σε όλες ανεξαιρέτως τις χώρες, κυρίως όμως στις αναπτυσσόμενες, έγκαιρα και χωρίς κόστος. Είναι επίσης σημαντικό να ενθαρρυνθεί η ενεργός συμμετοχή των κοινοτήτων, προκειμένου να κατακτηθεί η μεγαλύτερη δυνατή επίγνωση στην ατομική και συλλογική αντίληψη για την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης και των αλληλεπιδράσεών της με το τεχνητό και φυσικό περιβάλλον.

Ένα δισεκατομμύριο άνθρωποι ζουν σήμερα σε πρόχειρα κατασκευασμένες πόλεις, ενώ το 40% με 50% αυτών των «κατοικιών» κινδυνεύουν σοβαρά από πιθανές σεισμικές δονήσεις<sup>57</sup>. Το 90% των θανάτων από φυσικές καταστροφές εντοπίζεται σε αναπτυσσόμενες χώρες, πράγμα αναμενόμενο, αν σκεφτεί κανείς πως, καθώς είναι δέσμιες, μεταξύ άλλων, και του υπέρογκου εξωτερικού χρέους τους, δεν διαθέτουν το απαραίτητο κεφάλαιο και την τεχνογνωσία που θα τους επέτρεπε να προστατευθούν από τα «αντίποινα» της φύσης. Από την άλλη πλευρά, ο μισός πληθυσμός της Γης ζει σε παράκτιες ζώνες, με 10 εκατομμύρια άτομα εκτεθειμένα στον κίνδυνο πλημμύρων. Κι αυτή είναι μόνον η αρχή. Η άνοδος της θερμοκρασίας και η τήξη των στρωμάτων πάγου θα έχει ως αποτέλεσμα την άνοδο της στάθμης των θαλασσών κατά 44-εκατοστά μέσα στα επόμενα 80 χρόνια. Κατ' επέκταση, θα

---

<sup>57</sup> Forbes M.S., *The inhospitable earth, Refugees*, vol.89, May 1992.

αυξηθεί κατακόρυφα ο αριθμός των ανθρώπων που θα κινδυνεύουν άμεσα από πλημμύρες<sup>58</sup>.

Σε ό, τι αφορά ειδικότερα στις παράκτιες ζώνες, πρέπει να επισημανθεί το γεγονός ότι βρίσκονται ήδη κάτω από έντονη περιβαλλοντική πίεση, λόγω της πληθυσμιακής, οικονομικής και τουριστικής ανάπτυξής τους. Οι παράκτιες ζώνες της Μεσογείου<sup>59</sup>, για παράδειγμα, φιλοξενούν το 70% του πληθυσμού των μεσογειακών κρατών, πάνω από το 80% της βιομηχανικής δραστηριότητας και το 90% του τουρισμού. Περισσότερο ευπαθείς θεωρούνται επίσης οι ακτές της Βόρειας Αφρικής και η ανατολική λεκάνη της Μεσογείου. Και εδώ ισχύει ο γενικότερος κανόνας, ότι ο συνδυασμός των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής με τον διαφορετικό βαθμό ευπάθειας των φυσικών και ανθρώπινων συστημάτων δημιουργεί διαφορετικές ανάγκες και προτεραιότητες ως προς την προσαρμογή. Χαρακτηριστικό διεθνές παράδειγμα αποτελεί η Αίγυπτος. Οι επίσημες αρχές του κράτους υποστηρίζουν<sup>60</sup> ότι σε περίπτωση αύξησης της στάθμης της θάλασσας της Μεσογείου κατά 50 εκατοστά ή και περισσότερο, το 30% της πόλης της Αλεξάνδρειας θα μπορούσε να καταστεί μη κατοικήσιμο, ενώ έως και 2 εκατομμύρια άνθρωποι θα εξαναγκάζονταν να εγκαταλείψουν το Δέλτα του Νείλου, λόγω της απώλειας καλλιεργήσιμων εκτάσεων (ενδέχεται να απωλέσει το 12% με 15% της καλλιεργήσιμης γης). Το οικονομικό κόστος για τις καταστροφές στις υποδομές, στη γεωργική παραγωγή, στη βιομηχανία και το κόστος από την απώλεια τουριστικού συναλλάγματος,

---

<sup>58</sup> <http://www.hri.org/E/1999/99-06-25.dir/keimena/world/world3.htm> (05/2006)

<sup>59</sup> Μια σειρά μελετών του UNEP/MAP κατέδειξαν ότι οι κλιματικές αλλαγές θα επιτείνουν την υφιστάμενη έντονη περιβαλλοντική πίεση που δέχονται οι παράκτιες ζώνες της Μεσογείου. Βλ. σχετικά, Georgas D., *Assessing the Impacts of Climate Change in the Mediterranean Coastal Zones*, στο GiurponiD., Shechter M., *Climate Change in the Mediterranean: socio-economic perspectives of impacts, vulnerability and adaptation*, Edward Elgar, Cheltenham, U.K., 2003, p.212-214.

<sup>60</sup> Βλ. Egyptian Environmental Affairs Agency, *The Arab Republic of Egypt: initial national communication on climate change*, υποβληθείσα τον Ιούνιο του 1997 στη Γραμματεία της Σύμβασης του 1992.

ειδικά για την περιοχή της Αλεξάνδρειας, έχει υπολογισθεί ότι θα ξεπεράσει τα 35 δισεκατομμύρια δολάρια.

Οι αλλαγές που επέρχονται στο περιβάλλον ενδέχεται να θέσουν ευρύτερα σε κίνδυνο πολλές περιοχές του πλανήτη. Σύμφωνα με εκτιμήσεις, στην Κίνα, η πιθανή άνοδος της στάθμης της θάλασσας θα πλημμυρίσει όλη τη Σαγκάη και το 96% των γύρω επαρχιών. Η κυβέρνηση υπολογίζει ότι γύρω στα 30 εκατομμύρια κάτοικοι θα αναγκαστούν να εκτοπιστούν<sup>61</sup>. Επίσης εκτιμάται ότι 142 εκατομμύρια κάτοικοι θα ζουν στην παράκτια Ινδία το 2050. Το 7% του Bangladesh<sup>62</sup> είναι πιθανό να καθεί λόγω της ανόδου της στάθμης της θάλασσας πράγμα που σημαίνει ότι γύρω στα 15 εκατομμύρια κάτοικοι θα εκτοπιστούν. Τα προβλήματα επίσης θα αυξάνονται από τις πλημμύρες των ποταμών. Η τήξη των πάγων στα Ιμαλάια θα αυξήσει τις πλημμύρες ακόμη περισσότερο. Δεδομένης της αύξησης του πληθυσμού της χώρας μέχρι το 2050, είναι ρεαλιστικό να αναμένει κανείς ότι η άνοδος της στάθμης της θάλασσας θα εκτοπίσει πάνω από 14 εκατομμύρια κατοίκους. Άλλες περιοχές σε κίνδυνο είναι η Ινδονησία, το Πακιστάν, η Μοζαμβίκη, η Σενεγάλη. Τουλάχιστον επτά μικρά νησιωτικά κράτη<sup>63</sup> του Ειρηνικού και της Καραϊβικής, μεταξύ των οποίων είναι και οι Μαλδίβες, το Κιριμπάτι, τα Τούμπαλου, αντιμετωπίζουν την προοπτική του εκτοπισμού ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού τους από την άνοδο της στάθμης της θάλασσας εξαιτίας της παγκόσμιας αύξησης της θερμοκρασίας κατά τις επόμενες δεκαετίες. Για ορισμένα, μάλιστα από αυτά, πιθανολογείται η ολοκληρωτική ή σχεδόν ολοκληρωτική απώλεια του εδάφους τους, δηλαδή του κύριου συστατικού στοιχείου της κρατικής τους οντότητας. Επίσης αξίζει να σημειωθεί ότι η ερημοποίηση

---

<sup>61</sup> <http://archive.greenpeace.org/~climate/database/records/zgpz0401.html> (05/2006)

<sup>62</sup> Βλ. σχετικά, Indra D., *Not just displaced and poor: How environmentally forced Migrants in Rural Bangladesh Recreate Space and Place Under Trying Conditions*, *Rethinking Refuge and Displacement*, Selected Papers on Refugees and Immigrants, Arlington, 2000, p.165.

<sup>63</sup> Βλ. σχετικά, Lewis J., *The vulnerability of small islands states to sea level rise: the need for holistic strategies*, *Disasters*, September 1990, p.117.

εμφανίζεται πιο έντονα στην Υπο Σαχάρια Αφρική. Χώρες όπως οι Φιλιππίνες, η Ακτή του Ελεφαντοστού και το Μεξικό ενδέχεται να χάσουν μεγάλο μέρος των δασικών τους εκτάσεων μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα<sup>64</sup>. Επιπλέον, τις τελευταίες δύο δεκαετίες, οι πλημμύρες και άλλες καταστροφές σχετικές με καιρικά φαινόμενα εξανάγκασαν περίπου 10 εκατομμύρια ανθρώπους να μεταναστεύσουν από το Μπαγκλαντές στην Ινδία<sup>65</sup>.

Μείωση των βροχοπτώσεων, επέκταση των ερήμων, ανεπάρκειες στην αγροτική παραγωγή, σημαντική αύξηση των φυσικών καταστροφών είναι μερικά από τα φαινόμενα που προβλέπει για τον 21<sup>ο</sup> αιώνα η έκθεση της Διακυβερνητικής Επιτροπής για τις Κλιματικές Αλλαγές (I.P.C.C.-Intergovernmental Panel for Climate Change), με τίτλο «Κλιματική Αλλαγή 2001:Επιπτώσεις, Προσαρμογή και Επικινδυνότητα». Για τις χώρες της Μεσογείου προβλέπεται μείωση της διαθεσιμότητας πόσιμου νερού και χειροτέρευση της ποιότητας των καλλιεργούμενων εδαφών, η οποία προφανώς και θα επηρεάσει την αγροτική παραγωγή. Οι πλημμύρες θα απειλούν ολοένα και συχνότερα τη βόρεια Ευρώπη, ενώ οι παγετώνες των Άλπεων ενδέχεται να έχουν εξαφανιστεί εντελώς σε διάστημα 100 ετών. Σημαντικές θα είναι οι επιπτώσεις και για τις χώρες της βόρειας Αμερικής, με την συνεχή εμφάνιση κυκλώνων και σφοδρών καταιγίδων. Τα προβλήματα προβλέπονται εντονότερα για τις αναπτυσσόμενες χώρες. Στην Ασία, το λιώσιμο των πάγων στα Ιμαλάια ενδέχεται να προκαλέσει αρχικά σοβαρές πλημμύρες και στη συνέχεια μείωση στην τροφοδοσία πόσιμου νερού, επηρεάζοντας πάνω από 500 εκατομμύρια ανθρώπους. Η ξηρασία ενδέχεται να ενταθεί σε μεγάλα τμήματα της Αυστραλίας και της Αφρικής, με αποτέλεσμα μεγάλες ελλείψεις σε τρόφιμα<sup>66</sup>.

Εντούτοις, ούτε οι πλούσιες χώρες της Δύσης δεν θα ξεφύγουν από τα αποτελέσματα των κλιματικών αλλαγών. Στις Η.Π.Α. οι επιπτώσεις των

---

<sup>64</sup> Βλ. σχετικά, [www.oneworld.org/patp/pp\\_eco\\_refugees.html](http://www.oneworld.org/patp/pp_eco_refugees.html) (05/2006)

<sup>65</sup> Βλ. σχετικά, [www.anthropos.gr/show\\_news.asp?Id=947](http://www.anthropos.gr/show_news.asp?Id=947) (05/2006)

<sup>66</sup> Βλ. σχετικά, [www.nwf.org/internationalwildlife/1998/mekong.html](http://www.nwf.org/internationalwildlife/1998/mekong.html) (05/2006)

κλιματικών αλλαγών δεν θα είναι αμελητέες, καθώς το 53% του πληθυσμού τους κατοικεί σε παράκτιες ζώνες. Με δεδομένη μάλιστα τη στάση των ΗΠΑ απέναντι στο Πρωτόκολλο του Κιότο και τη διεθνή κατακραυγή έναντι της στάσης αυτής, προκαλεί εντύπωση<sup>67</sup> το γεγονός ότι στην τρίτη Έκθεσή τους προς τη Γραμματεία της Σύμβασης –Πλαίσιο για τις Κλιματικές Αλλαγές που υποβλήθηκε το 2002, οι ΗΠΑ αποδέχονται (ή καλύτερα παραδέχονται) μια ήδη καταγεγραμμένη αύξηση της στάθμης της θάλασσας κατά τον 20<sup>ο</sup> αιώνα του ύψους των 10 με 20 εκατοστών, περιγράφοντας στη συνέχεια διεξοδικά τις αναμενόμενες επιπτώσεις και τους κινδύνους που γεννώνται για τη χώρα. Επίσης, τεράστιες επιπλοκές θα υπάρξουν σε ευρωπαϊκά έθνη, που βρίσκονται κυρίως κοντά στο επίπεδό της, όπως στη Δανία και την Ολλανδία, με την πιθανότητα μετακίνησης τεράστιων πληθυσμών σε περιοχές που είναι ήδη πυκνοκατοικημένες<sup>68</sup>. Σε αντίθεση όμως με την Αφρική, την Ασία και άλλες αναπτυσσόμενες χώρες του Νότου, η Ευρώπη και οι Η.Π.Α. θα είναι περισσότερο προετοιμασμένες να προσαρμοστούν στις αλλαγές του περιβάλλοντος και στην κλιματική αλλαγή λόγω των μέσων που διαθέτουν<sup>69</sup>. Συνεπώς, οι κοινωνίες στις πλούσιες, βιομηχανικές χώρες επηρεάζονται μεν από τις αλλαγές του περιβάλλοντος, έχουν, όμως ακόμα, άλλες περισσότερο και άλλες λιγότερο, την ικανότητα να προσαρμοστούν σε αυτές τις αλλαγές.

## **2. Κοινωνικο- οικονομικές Επιπτώσεις των Προσφυγικών Κυμάτων στον Αναπτυσσόμενο Νότο**

Πρέπει να αναγνωριστεί ότι η οποιαδήποτε μεταναστευτική ή προσφυγική κίνηση σημαίνει πρωτίστως εκρίζωση ατόμων από τη χώρα προέλευσής τους, από τον αρχικό τόπο κατοικίας τους. Η γεωγραφική απομάκρυνση του μετακινούμενου από το ίδιο του το περιβάλλον,

---

<sup>67</sup> Βλ. σχετικά, Κατσιμπάρδης Κ., *Κλιματικές Αλλαγές: οι επιπτώσεις τους στις παράκτιες Ζώνες και η αναγκαιότητα προσαρμογής*, όπ.π.

<sup>68</sup> [www.thecologist.org/article.html?article=317](http://www.thecologist.org/article.html?article=317) (07/2006)

<sup>69</sup> [www.dawn.com/2001/02/21/int17.htm](http://www.dawn.com/2001/02/21/int17.htm) (07/2006)

ακόμα και αν γίνεται με τη θέλησή του, δεν παύει να αποτελεί σημαντική ανθρωπιστική τραγωδία.

Τα εκτοπιζόμενα άτομα, τις περισσότερες φορές, αναγκάζονται είτε έμμεσα και σταδιακά (φαινόμενα ερημοποίησης ή ανόδου στις στάθμες της θάλασσας, αναπτυξιακά σχέδια που τους εκτοπίζουν) είτε άμεσα και αιφνιδίως (φυσικές καταστροφές, εκούσια προκαλούμενα ατυχήματα) να εγκαταλείψουν τον διαμονής τους, καλούμενα να αντιμετωπίσουν τόσο το ψυχολογικό σοκ των αντίξωων συνθηκών μετακίνησης όσο και εκείνο της τελικής εγκατάστασής τους σε ένα ξένο και μη φιλικό, συχνά, περιβάλλον. Πέραν όμως των παραπάνω δυσκολιών έχουν παράλληλα να αντιμετωπίσουν, στο νέο πλέον περιβάλλον, πλήθος πρακτικών προβλημάτων, όπως αυτό της στέγασης, της κοινωνικής ασφάλισης καθώς και της πρόσβασής τους στις υγειονομικές υπηρεσίες του κράτους υποδοχής. Το υψηλό κόστος της μετακίνησής τους, που λόγω της μη αναγνώρισής τους από τους διεθνείς οργανισμούς δεν αποζημιώνεται, μετατρέπει την αποτελεσματική επίλυση τέτοιων ζητημάτων σε εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση.

Ιδιαίτερα κατά τον πρώτο καιρό οι συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων στη χώρα υποδοχής είναι συνήθως ανεπαρκείς, τόσο λόγω του υψηλού κόστους εγκατάστασης στη νέα χώρα όσο και εξαιτίας της κοινωνικής περιθωριοποίησης που συνήθως δοκιμάζουν αυτές οι ομάδες ανθρώπων λόγω των γλωσσικών, θρησκευτικών και πολιτιστικών τους ιδιαιτεροτήτων σε σχέση με την πλειοψηφία του πληθυσμού της χώρας υποδοχής. Είναι αυτές οι ιδιαιτερότητες, που δυσκολεύουν τα εκτοπιζόμενα άτομα, που μετακινούνται και μετεγκαθίστανται ακόμη και μέσα στην ίδια τους τη χώρα, να προσαρμοστούν στο νέο τους περιβάλλον και να αφομοιωθούν ομαλά.

Πέρα όμως από την αρχική προκατάληψη που συνήθως αντιμετωπίζουν, στη συνέχεια γίνονται συχνά δέκτες ρατσιστικών και ξενοφοβικών διακρίσεων και επιθέσεων στη χώρα υποδοχής με αποτέλεσμα να υφίστανται κατά συρροή παραβιάσεις τόσο βασικών ανθρωπίνων τους δικαιωμάτων όσο και θεμελιωδών ελευθεριών τους, ενώ

δεν είναι λίγες εκείνες οι φορές στις οποίες απειλείται ακόμα και η ίδια η σωματική τους ακεραιότητα.

Τέλος, ένα από τα συνηθέστερα φαινόμενα που παρατηρείται είναι η απροκάλυπτη οικονομική εκμετάλλευση των εκτοπισμένων ατόμων στην αγορά εργασίας της χώρας υποδοχής. Οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες που, όπως έχει ήδη αναλυθεί, δεν υπάγονται στο επίσημο νομικό καθεστώς του πρόσφυγα, τυγχάνουν επομένως μεταχείρισης της χειρίστης μορφής, την οποία ωστόσο ανέχονται εξαιτίας της οικονομικής τους ένδειας. Η προσδοκία των εκτοπισμένων ατόμων ότι, μέσω της μετακίνησης, θα βρουν τους κατάλληλους τρόπους, ώστε να βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσής τους, δεν υλοποιείται πάντα στον επιθυμητό βαθμό. Αν και κάποιοι εκτοπισθέντες μπορεί να οδηγηθούν σε μια κατάσταση περισσότερο ευάλωτη απ' αυτή στην οποία βρίσκονταν πριν τη μετακίνησή τους, οι ίδιοι διατηρούν παρά ταύτα την ελπίδα ότι οι επερχόμενες γενεές θα μπορέσουν ενδεχομένως να απολαύσουν περισσότερο τα οφέλη της δικής τους απόφασης για μετακίνηση, αποκτώντας για παράδειγμα περισσότερες ευκαιρίες στον τομέα της εκπαίδευσης, καλύτερη ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και πλήθος άλλων πλεονεκτημάτων που είναι σε θέση να παρέχει μια ανεπτυγμένη χώρα.

### **3. Το Οικολογικό Αποτύπωμα των Περιβαλλοντικών Προσφύγων**

Η αρμοδιότητα που για περίπου μισό αιώνα είχε αναλάβει η Υπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες ήταν κατά βάση η προστασία των δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειάς τους. Δεν είναι τυχαίο πως την τελευταία δεκαετία η Αρμοστεία έχει δρομολογήσει δραστηριότητες που αφορούν τόσο στη προστασία του περιβάλλοντος σε περιοχές που βρίσκονται προσφυγικοί καταυλισμοί, όσο και στην ενθάρρυνση δραστηριοτήτων διαχείρισης φυσικών με έναν ορίζοντα «βιώσιμης ανάπτυξης».

Κατά την πρώην Ύπατη Αρμοστή των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες Sadako Ogata, οι πρόσφυγες που αναγκάζονται σε μετακίνηση λόγω καταστροφής του περιβάλλοντος της περιοχής τους προκαλούν με τη σειρά τους νέο κύκλο περιβαλλοντικής υποβάθμισης στους χώρους υποδοχής. Επιβεβαιώνεται έτσι περίτρανα η άρρηκτη και αλληλένδετη σχέση μεταξύ περιβάλλοντος και προσφυγικών ρευμάτων: «Στρατιές από άνδρες, γυναίκες και παιδιά κόβουν και κατατεμαχίζουν εκατομμύρια δένδρα από τα πρώην παρθένα δάση του Εθνικού Πάρκου Βιρούνγκα του Ζαΐρ, σε μια καθημερινή αναζήτηση καυσίμων. Στην Καγκέρα, περιοχή βορειοδυτικά της Ταυζανίας, οι πρόσφυγες καταναλώνουν περισσότερους από 1.200 τόνους ξύλα την ημέρα – υπολογίστηκε δε ότι την περίοδο της μεγάλης προσφυγικής κρίσης 1994-1996, 570 τετραγωνικά χιλιόμετρα δασών επηρεάστηκαν και από αυτά 167 τετραγωνικά χιλιόμετρα αποψιλώθηκαν εντελώς. Κατά τη διάρκεια των επισκέψεών μου σε στρατόπεδα προσφύγων πολλών χωρών, πολύ γρήγορα συνειδητοποίησα ότι η μαζική παρουσία προσφύγων μπορεί να έχει καταστροφικά αποτελέσματα για το περιβάλλον. Από την άλλη πλευρά, έχει αποδειχθεί πως το περιβάλλον, ή η υποβάθμιση και η καταστροφή του, είναι μια γενεσιουργός αιτία δημιουργίας προσφύγων»<sup>70</sup>. Στα παραπάνω πρέπει να προστεθεί και μια τρίτη διάσταση, που αφορά στον επαναπατρισμό προσφύγων και εσωτερικώς εκτοπισμένων ατόμων, καθώς επίσης και στην περιβαλλοντική κατάσταση των εδαφών, στα οποία αυτοί επιστρέφουν<sup>71</sup>.

Είναι γεγονός πως η συμπερίληψη των περιβαλλοντικών προσφύγων στον πληθυσμό μιας χώρας είναι πιθανό να δημιουργήσει προβλήματα στους φυσικούς πόρους για τους γηγενείς. Υποστηρίζεται,

---

<sup>70</sup> τ. Ύπατη Αρμοστής του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες, σε ομιλία κατά τη Συνδιάσκεψη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, Βλ. σχετικά Wilkinson R., *The Environment, a critical time*, Refugees Magazine, Issue 127, 07/2002.

<sup>71</sup> Είναι εξάλλου χαρακτηριστικό παράδειγμα το περιβάλλον το οποίο αντιμετώπισαν κατά τον επαναπατρισμό τους πρόσφυγες από το Αφγανιστάν, ή ακόμα πιο πρόσφατα από τον Λίβανο ύστερα από τις πολεμικές επιχειρήσεις στη χώρα τους και την οικολογική καταστροφή που διαπράχθηκε εκεί.



μάλιστα, πως τα προσφυγικά ρεύματα μπορεί από μόνα τους να αποτελέσουν γενεσιουργίες αιτίες καταστροφής του περιβάλλοντος, στην περίπτωση που ένας μεγάλος αριθμός προσφύγων και εκτοπισμένων ατόμων που ζητούν άσυλο εγκαθίστανται σε ιδιαίτερα ευαίσθητες οικολογικές περιοχές. Μια πρώτη άμεση επίδραση των προσφύγων στο περιβάλλον έγκειται στην επέμβαση σε δασικές εκτάσεις. Για να δημιουργήσουν τις κατοικίες τους αλλά και για να καλλιεργήσουν τα εδάφη που καταλύουν προσωρινά ή μόνιμα, μετά την εκρίζωσή τους από τις εστίες τους, προχωρούν σε αποψίλωση των νέων περιοχών που τους φιλοξενούν. Επιπλέον, συχνά, δεν ακολουθούν τις πολιτικές του κράτους υποδοχής, όσον αφορά στη διαχείριση των ευαίσθητων οικοσυστημάτων, με αποτέλεσμα να δημιουργούν ανεπανόρθωτες ζημιές και θανατηφόρα πλήγματα στην τοπική χλωρίδα και πανίδα.

Το 1995, στο πλαίσιο της 46<sup>ης</sup> Συνεδρίασής της, η Εκτελεστική Επιτροπή της Ύπατης Αρμοστείας Προσφύγων, υιοθέτησε μια αναμορφωμένη πολιτική για το περιβάλλον και ίδρυσε την «περιβαλλοντική συντονιστική ομάδα», με σκοπό την προαγωγή της πολιτικής της Ύπατης Αρμοστείας των Προσφύγων για το περιβάλλον, κατά τρόπο περισσότερο συντονισμένο και περιεκτικό. Τον Ιούνιο του 1996 δημοσιεύτηκαν για πρώτη φορά οι «περιβαλλοντικές οδηγίες» - κατευθυντήριες γραμμές<sup>72</sup>, που βασίζονταν στις έως τότε «αποκτηθείσες εμπειρίες» και αποδείκνυαν πως το περιβάλλον συνιστούσε πλέον πολιτική προτεραιότητα της Ύπατης Αρμοστείας. Οι τέσσερις κύριες αρχές στις οποίες στηρίζονται οι «περιβαλλοντικές οδηγίες» της Ύπατης Αρμοστείας είναι α) η ανάγκη για μια πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση του ζητήματος, β) η αντίληψη ότι η πρόληψη είναι καλύτερη της θεραπείας, γ) η ανάγκη μεγιστοποίησης της αποτελεσματικότητας των δαπανών και των κάθε είδους χορηγιών, και δ) η συμμετοχή τοπικών φορέων και προσφύγων στην επίλυση των σχετικών προβλημάτων.

---

<sup>72</sup> UNHCR Environmental Guidelines: «*environmental considerations need to be taken into account in almost all aspects of UNHCR's work with refugees and returnees*».

Το 2002, στη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών στο Γιοχάνεσμπουργκ, ο εκπρόσωπος της Ύπατης Αρμοστείας, επαναλαμβάνοντας όσα με θεσμούς και δράσεις είχαν γίνει αποδεκτά στο Ρίο, δέκα χρόνια νωρίτερα, με άλλα λόγια τη διαχρονική αντίληψη για τη στενή σχέση των θεμάτων του περιβάλλοντος, της ανάπτυξης και των προσφύγων, τόνιζε μεταξύ άλλων πως «η υποβάθμιση του περιβάλλοντος και το έλλειμμα ανάπτυξης συμβάλλουν καθοριστικά σε διάφορα επίπεδα και με διάφορους τρόπους- στη δημιουργία προσφυγικών ροών. Η προοπτική ανάπτυξης κάνει την επιστροφή στη χώρα τους περισσότερο ελκυστική και βασικές αναπτυξιακές πρωτοβουλίες θα μπορούσαν να είναι ο ουσιαστικός παράγοντας για μια πραγματικά ελπιδοφόρα επιστροφή». Με βάση τα ανωτέρω, αποδεικνύεται συμπερασματικά η σχέση – σύνδεση περιβάλλοντος, ανάπτυξης, προσφύγων. Πρόκειται για ένα φαύλο κύκλο, ο οποίος είναι βέβαιο ότι, όσο περνάνε τα χρόνια, θα εντείνεται, καθώς η διαχείριση των θεμάτων αυτών απαιτεί, πρωταρχικά, πολιτική βούληση.

Εφόσον οι γενεσιουργοί λόγοι δεν περιορίζονται και η αλυσιδωτή σχέση «παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, εθνική βία, συρράξεις, καταστροφή του περιβάλλοντος, υπανάπτυξη, πρόσφυγες και εκτοπισμένοι» παραμένει σταθερή, τυχόν περιφερειακές προσπάθειες είναι αναμφισβήτητα αξιέπαινες, πλην όμως ανεπαρκείς. Κατ' επέκταση, επιβεβαιώνεται το ενδιαφέρον καθώς και η αρμοδιότητα της Ύπατης Αρμοστείας των Προσφύγων σε βαθμό που να συμπεριλαμβάνει πλέον τις πολιτικές για το περιβάλλον και την ανάπτυξη στις άμεσες προτεραιότητές της.

#### **4. Περιβαλλοντικοί Πρόσφυγες και Αναδυόμενα Ζητήματα Περιβαλλοντικής Ασφάλειας**

Όπως προκύπτει από ακαδημαϊκές μελέτες και την πολύχρονη εμπειρία της Ύπατης Αρμοστείας για τους Πρόσφυγες, η ασφάλεια πολλών ανθρώπων παγκοσμίως απειλείται από ένα σύνθετο πλέγμα παραγόντων, ανάμεσα στους οποίους κυριαρχούν η μη ισόρροπη

ανάπτυξη, η οικονομική παρακμή, η απολυταρχική άσκηση της κρατικής εξουσίας και η περιβαλλοντική υποβάθμιση. Δεδομένων των δυσκολιών που υπάρχουν στο ποσοστιαίο υπολογισμό της ανθρώπινης ασφάλειας και ανασφάλειας, δεν είναι εύκολο να υπολογιστεί και να εκτιμηθεί αν οι απειλές αυτού του είδους είναι σήμερα περισσότερο έντονες ή διαδεδομένες απ' ότι στο παρελθόν. Δεν είναι, ωστόσο, λίγοι οι εκπρόσωποι των σχολών σκέψης που τείνουν να οραματίζονται ένα μέλλον, το οποίο σε μερικά σημεία του κόσμου θα χαρακτηρίζεται από αυξανόμενη αναρχία, από μια αμετάκλητη διαδικασία κοινωνικής και πολιτικής διάσπασης, καθώς και από όλο και περισσότερες συγκρούσεις για την εξασφάλιση των σπάνιων φυσικών πόρων<sup>73</sup>.

Η υποβάθμιση και καταστροφή του περιβάλλοντος και η υπανάπτυξη είναι αποδεδειγμένα γενεσιουργίες αιτίες παραβίασης ανθρώπινων δικαιωμάτων. Τέτοιες παραβιάσεις οδηγούν πολλές φορές με τη σειρά τους σε εθνική βία, η οποία στη συνέχεια ενδέχεται να δημιουργήσει εντάσεις σε διεθνές – περιφερειακό ή παγκόσμιο επίπεδο, καθώς και να δημιουργήσει προσφυγικά ρεύματα. Αντίστοιχα, η παρουσία ομάδων προσφύγων σε μια χώρα υποδοχής, είναι πιθανό να δημιουργήσει προβλήματα και διαμάχες. Τα προβλήματα αυτά μπορεί να γίνουν πολύ σοβαρά και να αποτελέσουν εστίες πολιτικής αστάθειας. Επίσης είναι πιθανό να ξεσπάσουν εθνικοί πόλεμοι, που με τη σειρά τους θα επιφέρουν περισσότερα προβλήματα στο φυσικό περιβάλλον της ευρύτερης περιοχής. Δημιουργούνται λοιπόν όχι μόνο προβλήματα ασφάλειας για τη χώρα υποδοχής, αλλά επιβραδύνεται και η ανάπτυξη της. Επιπλέον μειώνεται η συνεκτικότητα και οι δεσμοί και αλλοιώνονται τα βασικά χαρακτηριστικά και στοιχεία του κράτους<sup>74</sup>.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο, προκύπτει από την ανακατανομή του πληθυσμού, τόσο στη χώρα υποδοχής όσο και στη χώρα προέλευσης. Όσον αφορά τη χώρα προέλευσης, σημαντικό είναι το

---

<sup>73</sup> Βλ. σχετικά, Σωτηρόπουλος Δ., Χουλιάρας Α., Ρούσσοσ Σ., Σκλιάς Π., *Ο τρίτος κόσμος, πολιτική -κοινωνία- οικονομία-διεθνείς σχέσεις*, σειρά Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2005, σελ. 303-306.

<sup>74</sup> Βλ. σχετικά, Μανωλοπούλου – Βαρβιτσιώτη Αικ., *Η πολιτική του περιβάλλοντος στο πλαίσιο της Ύπατης Αρμοστείας για τους Πρόσφυγες*, όπ.π.

γεγονός ότι επιβραδύνεται όχι μόνο η οικονομική αλλά και η τεχνολογική της ανάπτυξη, ενώ συνήθως χάνει σημαντικό μέρος του εισοδήματός της εξαιτίας της μετανάστευσης του εργατικού δυναμικού της. Ο ανταγωνισμός για τους φυσικούς πόρους εντείνεται, τα αποθέματα περιορίζονται, η φτώχεια αυξάνεται, με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένα νοσηρό κλίμα ανταγωνισμού και συγκρούσεων.

Η ιστορία έχει δείξει πως η μετακίνηση δεν είναι μόνο το αποτέλεσμα των πολέμων, μπορεί να είναι και η αιτία τους. Όταν οι άνθρωποι ξεριζώνονται από τα σπίτια και τις πατρίδες τους επειδή αισθάνονται ανασφαλείς, δεν είναι δυνατόν να υπάρξει διεθνής ειρήνη και σταθερότητα. Η εμμονή της διεθνούς κοινότητας στην αναζήτηση διαρκών και βιώσιμων λύσεων αναφορικά με το πρόβλημα της αναγκαστικής πληθυσμιακής μετακίνησης είναι ζωτικής σημασίας. Όσοι το αγνοούν θα πρέπει να έχουν και επίγνωση των συνεπειών<sup>75</sup>.

---

<sup>75</sup> Υπάτη Αρμοστεία των Η.Ε. για τους πρόσφυγες, *Οι πρόσφυγες του Κόσμου 2000- Πενήντα χρόνια ανθρωπιστικής δράσης*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα., Αθήνα 2000, σελ. 2-13.

## **V. Η Διεθνής Κοινότητα απέναντι στη νέα Παγκόσμια Πρόκληση**

### **1. Η έννοια της Αναγκαστικής Μετακίνησης Πληθυσμών και το ζήτημα της Νομικής Αναγνώρισης των Περιβαλλοντικών Προσφύγων**

Ενώ η έννοια της αναγκαστικής μετακίνησης πληθυσμών έχει πλέον καθιερωθεί διεθνώς, η διάκριση μεταξύ εκούσιας και ακούσιας μετανάστευσης δεν είναι πάντοτε εύκολη<sup>76</sup>. Είναι γενικώς αποδεκτό ότι σχεδόν όλες οι μορφές μετανάστευσης εμπεριέχουν ένα στοιχείο εξαναγκασμού. Με τον ίδιο, ωστόσο, τρόπο όλα τα μεταναστευτικά και προσφυγικά ρεύματα εμπεριέχουν κι ένα στοιχείο επιλογής. Όσο δυσχερείς κι αν είναι οι συνθήκες, οι άνθρωποι συνήθως έχουν κάποια περιθώρια για να αποφασίσουν εάν και που θα μετακινηθούν. Είναι αξιοσημείωτο, παρότι δεν έχει κατάλληλα εκτιμηθεί, το γεγονός ότι ακόμη και στις περιπτώσεις των μεγαλύτερων αναγκαστικών μετακινήσεων πληθυσμών, μερικοί άνθρωποι, για τον ένα ή τον άλλο λόγο, αποφασίζουν να παραμείνουν στις εστίες τους παρά να διαφύγουν. Εν προκειμένω, το πρόβλημα της διάκρισης ανάμεσα στη βίαιη μετακίνηση και την εκούσια μετανάστευση σε πολλές περιπτώσεις συνδέεται με μια εννοιολογική δυσκολία, εκείνη της διαφοροποίησης μεταξύ «προσχεδιασμένων» και «αυθόρμητων» μετακινήσεων πληθυσμών. Δεν πρόκειται απλώς για ένα ακαδημαϊκό θέμα, καθώς εγείρει στο σύνολό του το ζήτημα της ατομικής και θεσμικής ευθύνης σχετικά με τις αναγκαστικές μετακινήσεις των πληθυσμών, αλλά και το περίπλοκο ζήτημα της νομικής αναγνώρισης των δικαιωμάτων των προσφύγων, και δη των περιβαλλοντικών<sup>77</sup>.

---

<sup>76</sup> Βλ. σχετικά, Μανωλοπούλου- Βαρβιτσιώτη Κ., *Η διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 1986, σελ. 13-29.

<sup>77</sup> Βλ. σχετικά Black R., *Environmental refugees: myth or reality?*, New issues in refugee research, working paper no 34, March 2001.

Καταρχήν, το καθεστώς του περιβαλλοντικού πρόσφυγα δεν αναγνωρίζεται επισήμως νομικά στη διεθνή κοινότητα, εφόσον όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, δεν εμπίπτει στα κριτήρια που καθορίζονται διεθνώς στον ορισμό των προσφύγων από τη Σύμβαση του 1951 για το Καθεστώς των Προσφύγων. Τα ζητήματα, ωστόσο, που εγείρονται στην ακαδημαϊκή κοινότητα από τη μη αναγνώριση των περιβαλλοντικών προσφύγων και την αδυναμία προστασίας των δικαιωμάτων τους από τους διεθνείς οργανισμούς, είναι πολλά. Είναι η Σύμβαση του 1951 «επικαιροποιημένη» αρκετά, ώστε να συμπεριλαμβάνει στους κόλπους της νέα αναδυόμενα ζητήματα παγκόσμιου προβληματισμού, όπως αυτό των περιβαλλοντικών προσφύγων; Περιλαμβάνεται η αλλαγή του κλίματος και οι επιπτώσεις της στην κατηγορία εκείνη των παραγόντων που προκαλούν συνθήκες «φόβου» και «δίωξης» στους μετακινηθέντες πληθυσμούς; Εφόσον οι συνθήκες αλλάζουν, πώς είναι δυνατόν να εφαρμόζεται ακέραιη, χωρίς προσθήκες και τροποποιήσεις, μια Σύμβαση που μετράει πενήντα χρόνια ζωής<sup>78</sup>;

Η τελευταία αποτελεί πράγματι για μισό αιώνα το θεμέλιο λίθο του διεθνούς προσφυγικού δικαίου, καθώς περιλαμβάνει τόσο τον ορισμό του «πρόσφυγα» όσο και τα ελάχιστα κριτήρια μεταχείρισης όσων διαπιστώνεται ότι πληρούν τις προϋποθέσεις να αναγνωριστούν ως πρόσφυγες. Σύμφωνα με τη Σύμβαση του 1951, πρόσφυγας είναι όποιος<sup>79</sup>:

1. έχει βάσιμο και δικαιολογημένο φόβο δίωξης λόγω της φυλής του, της θρησκείας του, της εθνικότητάς του, της συμμετοχής του σε ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα, και των πολιτικών πεποιθήσεών του
2. βρίσκεται εκτός της χώρας καταγωγής του, και
3. δεν μπορεί ή δεν θέλει να υπαχθεί στην προστασία της χώρας αυτής ή να επιστρέψει σε αυτήν λόγω φόβου διώξεως.

---

<sup>78</sup> Βλ. σχετικά, Cooper J., *Environmental Refugees: meeting the requirements of the refugee definition*, Symposium on Endangered Species Act, New York University Environmental Law Journal, 1998.

<sup>79</sup> Βλ. σχετικά, *Προστασία των Προσφύγων: Οδηγός Διεθνούς Προσφυγικού Δικαίου*, Γραφείο του Υπατου Αρμοστού για τους Πρόσφυγες – Διακοινοβουλευτική Ένωση, Εγχειρίδιο για Βουλευτές, Νο2, 2001, σελ.13-21.

Καθώς η Σύμβαση για το καθεστώς των Προσφύγων συντάχθηκε αμέσως μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ο ορισμός του «πρόσφυγα» του 1951 επικεντρώνεται σε όσους βρίσκονται εκτός της χώρας καταγωγής τους και είναι πρόσφυγες λόγω των γεγονότων που έλαβαν χώρα στην Ευρώπη πριν την 1<sup>η</sup> Ιανουαρίου του 1951. Ωστόσο, οι νέες προσφυγικές κρίσεις που ξέσπασαν στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και στις αρχές της δεκαετίας του 1960 ανέδειξαν την ανάγκη διεύρυνσης του χρονικού και γεωγραφικού πεδίου εφαρμογής της Σύμβασης. Έτσι συντάχθηκε και υιοθετήθηκε ένα ανεξάρτητο νομικό κείμενο, το Πρωτόκολλο του 1967 για το Καθεστώς των Προσφύγων. Η Εκτελεστική Επιτροπή της Ύπατης Αρμοστείας του Ο.Η.Ε. για τους Πρόσφυγες<sup>80</sup> επαναβεβαίωσε ότι «η Σύμβαση του 1951 για το Καθεστώς των Προσφύγων και το Πρωτόκολλο του 1967 αποτελούν το θεμέλιο του διεθνούς πλαισίου προστασίας των προσφύγων»<sup>81</sup>.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες, όπως προσδιορίζονται με βάση τα κριτήρια που τίθενται από την ακαδημαϊκή κοινότητα, αποτελούν άτομα που στερούνται των δικαιωμάτων που απολαμβάνουν διεθνώς όσοι πληρούν τις παραπάνω προδιαγραφές. Ακόμη και μετά την έμμεση επέκταση του ορισμού του πρόσφυγα, όπως προκύπτει από μεταγενέστερες εξελίξεις, οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες παραμένουν νομικά στο κενό. Είναι όμως αυτό αποτέλεσμα «νομικής ανάγνωσης» του κειμένου της Σύμβασης ή πολιτικής βούλησης των συμβαλλομένων μερών; Η Σύμβαση του 1969 του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας και η Διακήρυξη της Καρθαγένης του 1984

---

<sup>80</sup> Πόρισμα Νο.87(στ) 1999.

<sup>81</sup> Ως ενιαίο σώμα κειμένων, η Σύμβαση και το Πρωτόκολλο ρυθμίζουν τρία βασικά θέματα: - το βασικό ορισμό του πρόσφυγα, καθώς και τους όρους της παύσης και του αποκλεισμού από το καθεστώς του πρόσφυγα -το νομικό καθεστώς των προσφύγων στις χώρες ασύλου, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματός τους για προστασία από την αναγκαστική επιστροφή ή επαναπροώθηση, σε έδαφος όπου απειλείται η ζωή τους ή η ελευθερία τους- τις υποχρεώσεις των κρατών, συμπεριλαμβανομένων της συνεργασίας με την Ύπατη Αρμοστεία του Ο.Η.Ε. για τους Πρόσφυγες κατά την άσκηση των λειτουργιών της και της διευκόλυνσης του έργου της να επιβλέπει την εφαρμογή της Σύμβασης.

απαντούν στο ερώτημα που προκύπτει δίνοντας προφανώς προβάδισμα στη δεύτερη εκδοχή<sup>82</sup>.

Οι συγκρούσεις που ξέσπασαν στην Αφρική μετά το τέλος της αποικιοκρατικής εποχής προκάλεσαν μεγάλης κλίμακας μετακινήσεις προσφύγων και οδήγησαν στη σύνταξη της μοναδικής –έως σήμερα– νομικά δεσμευτικής περιφερειακής συνθήκης προστασίας των προσφύγων, της Σύμβασης του 1969 του Οργανισμού Αφρικανικής Ενότητας. Η εν λόγω Σύμβαση, υιοθετώντας τον ορισμό του θεμελιώδους και παγκόσμιου νομικού κειμένου που αφορά στο καθεστώς των προσφύγων, της Σύμβασης του 1951, προσέθεσε σε αυτόν νέα αντικειμενικά στοιχεία, ώστε να καλύπτει «καθένα που αναγκάζεται να εγκαταλείψει τη χώρα καταγωγής του λόγω εξωτερικής επιδρομής, κατοχής, ξένης κυριαρχίας ή γεγονότων που διαταράσσουν σοβαρά τη δημόσια τάξη είτε σε τμήμα είτε σε ολόκληρη τη χώρα καταγωγής ή ιθαγένειας». Έτσι, ανεξάρτητα από το στοιχείο του βάσιμου και δικαιολογημένου φόβου δίωξης, δικαίωμα να επικαλεστούν το καθεστώς του πρόσφυγα ενώπιον των αρχών των συμβαλλομένων στη Σύμβαση κρατών έχουν όσοι διαφεύγουν εμφυλίων συρράξεων, εκτεταμένης βίας και πολέμων. Τέλος, η Διακήρυξη της Καρθαγένης, που υιοθετήθηκε το 1984 σε συνέδριο κυβερνητικών αντιπροσώπων και διακεκριμένων λατινο-αμερικάνων νομικών στην Κολομβία, παρότι νομικό κείμενο μη δεσμευτικού χαρακτήρα, αναγνωρισμένη ωστόσο από τη Γενική Συνέλευση του Ο.Η.Ε. και τη Γνωμοδοτική Εκτελεστική Επιτροπή της Υπατης Αρμοστείας του Ο.Η.Ε. για τους πρόσφυγες, προσέθεσε επιπλέον αντικειμενικά στοιχεία στον ορισμό του «πρόσφυγα» της Σύμβασης του 1951, ώστε να καλύπτει «όσους διαφεύγουν από τις χώρες τους, επειδή η ζωή τους, η ασφάλεια ή η ελευθερία τους απειλούνται από γενικευμένη βία, εξωτερική επίθεση, εσωτερικές συγκρούσεις, μαζική παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή άλλα γεγονότα που διαταράσσουν σοβαρά τη δημόσια τάξη.

---

<sup>82</sup> Βλ. σχετικά, Cooper J., *Environmental Refugees: meeting the requirements of the refugee definition*, Symposium on Endangered Species Act, New York University Environmental Law Journal, 1998.



Η ανάγκη για τη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ της μετανάστευσης και της περιβαλλοντικής αλλαγής, άρχισε να αναγνωρίζεται σε παγκόσμιο επίπεδο, στις αρχές της δεκαετίας του '90, καθώς η Διακυβερνητική Διάσκεψη για τις κλιματολογικές αλλαγές (IPCC) δήλωνε το 1990 ότι «χιλιάδες κάτοικοι θα εκτοπιστούν εξαιτίας της ανόδου της στάθμης της θάλασσας, των πλημμυρισμένων παραλιακών πόλεων και της εδαφικής διάβρωσης. Η μεγαλύτερη συνέπεια της κλιματικής αλλαγής θα είναι πάνω στην ανθρώπινη μετανάστευση». Λίγο νωρίτερα και μόλις ένα χρόνο μετά τη Διακήρυξη της Καρθαγένης, το 1985, ο καθηγητής El-Hinnawi<sup>83</sup>, είχε ορίσει ως περιβαλλοντικούς πρόσφυγες «εκείνα τα άτομα που αναγκάστηκαν να φύγουν από το φυσικό τους περιβάλλον, μόνιμα ή παροδικά, λόγω κάποιας περιβαλλοντικής καταστροφής που έθεσε σε κίνδυνο την ύπαρξη τους και / ή επηρέασε σοβαρά την ποιότητα της ζωής τους...». Αν κι ο παραπάνω ορισμός χρησιμοποιήθηκε στο πλαίσιο Έκθεσης του Προγράμματος των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον (UNEP), ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών ουδέποτε αναγνώρισε επίσημα το καθεστώς των περιβαλλοντικών προσφύγων, ούτε κι αναζήτησε τρόπο προστασίας και ανάδειξης των δικαιωμάτων τους. Οι λόγοι για την διακριτική «οπισθοχώρηση» της θέσης της διεθνούς κοινότητας κρύβονται ενδεχομένως στην τρομακτική αύξηση του αριθμού των περιβαλλοντικών προσφύγων την τελευταία δεκαετία<sup>84</sup>.

Έτσι, ενώ οι δηλώσεις που έγιναν κατά τη διάρκεια της Συνδιάσκεψης για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη που πραγματοποιήθηκε στο Ρίο ντε Τζάνερο το 1992, αναγνώρισαν τη σημασία του φυσικού περιβάλλοντος για τη ζωή των ανθρώπων και τη σύνδεση μεταξύ της φτώχειας, της ασφάλειας, του πληθυσμού, της ανάπτυξης και του περιβάλλοντος, και παρότι η Ατζέντα 21 -το

---

<sup>83</sup> Βλ. σχετικά, Hinnawi, E.E., *Environmental Refugees*, United Nations Development Program, New York, 1985.

<sup>84</sup> Βλ. σχετικά Castles St., *Environmental change and forced migration: making sense of the debate*, New issues in refugee research, working paper no 70, October 2002.

πρόγραμμα δράσης των Ηνωμένων Εθνών που υιοθετήθηκε κατά τη διάρκεια της Συνδιάσκεψης- ζήτησε περισσότερη έρευνα ανάμεσα στη σχέση της βιώσιμης ανάπτυξης και των δημογραφικών εξελίξεων, συμπεριλαμβανομένων και «των μεγάλων μεταναστευτικών κυμάτων που αναμένεται να εμφανιστούν ως αποτέλεσμα των κλιματικών και περιβαλλοντικών αλλαγών, τα οποία θα καταστρέψουν τις ζωές και τις οικίες των ανθρώπων», εντούτοις, το νομικό καθεστώς των περιβαλλοντικών προσφύγων παραμένει ακόμη και σήμερα, μια δεκαετία αργότερα, προκλητικά αδιευκρίνιστο και άλυτο. Σύμφωνα με την Ύπατη Αρμοστεία του Ο.Η.Ε. για τους Πρόσφυγες «καμία από τις οργανώσεις των Ηνωμένων Εθνών δεν είναι υπεύθυνη για θέματα περιβαλλοντικής υποβάθμισης και εκτόπισης<sup>85</sup>». Η διεθνή κοινότητα κωφεύει και αδρανεύει. Για πόσο όμως καιρό ακόμη θα είναι ικανή να το κάνει;

## **2. Τα εσωτερικά εκτοπισμένα άτομα και η Ύπατη Αρμοστεία του Ο.Η.Ε. για τους Πρόσφυγες**

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, το παγκόσμιο προσφυγικό πρόβλημα έχει μεταβληθεί με πολλούς τρόπους. Καταρχήν έχει αυξηθεί η ένταση της αναγκαστικής μετακίνησης των πληθυσμών, ώστε το 2000 η Ύπατη Αρμοστεία να παρέχει προστασία και βοήθεια σε 22 εκατομμύρια άτομα, έναντι 12 εκατομμυρίων το 1987. Εντούτοις, οι αριθμοί αυτοί δεν ανταποκρίνονται ακριβώς στην πραγματικότητα καθώς τα στατιστικά δεδομένα δεν περιλαμβάνουν πολλά θύματα αναγκαστικών μετακινήσεων, όπως τα μεγάλα ποσοστά των εκτοπισμένων στο εσωτερικό της χώρας, που αποτελεί και τη μεγάλη πλειοψηφία των περιβαλλοντικών προσφύγων.

Η Σύμβαση και το Πρωτόκολλο για το Καθεστώς των Προσφύγων αποτελούν, όπως ειπώθηκε, τη νομική βάση προστασίας των προσφύγων. Το Δεκέμβριο του 1950 η Γενική Συνέλευση του Ο.Η.Ε. υιοθέτησε το

---

<sup>85</sup> Βλ. σχετικά, *Οι πρόσφυγες του Κόσμου, 1997-1998, Προβλήματα και Στρατηγικές*, UNHCR, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1999, σελ. 49-62.

Καταστατικό της Ύπατης Αρμοστείας για τους Πρόσφυγες, με το οποίο την εξουσιοδότησε να παράσχει διεθνή προστασία στους πρόσφυγες και να αναζητήσει βιώσιμες λύσεις στα προβλήματά τους. Με την πάροδο των ετών η Γενική Συνέλευση διεύρυνε τις αρμοδιότητες της Ύπατης Αρμοστείας, στις οποίες πλέον περιλαμβάνεται η προστασία διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων που δεν υπάγονται στο πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης και του Πρωτοκόλλου για το καθεστώς των προσφύγων. Κάποιοι από τους πρόσφυγες της κατηγορίας αυτής συχνά αποκαλούνται «πρόσφυγες εντολής», άλλοι είναι οι επαναπατριζόμενοι, οι ανιθαγενείς και σε κάποιες μόνο περιπτώσεις οι εσωτερικώς εκτοπισμένοι.

Γενικά, οι εσωτερικώς εκτοπισμένοι, έχουν τις ίδιες ανάγκες προστασίας με τους πρόσφυγες, αλλά, αφού δεν έχουν διασχίσει διεθνή σύνορα, δεν καλύπτονται από τη Σύμβαση του 1951 για το Καθεστώς των Προσφύγων ή από το Καταστατικό της Ύπατης Αρμοστείας του Ο.Η.Ε. για τους Πρόσφυγες. Η μεγάλη πλειοψηφία των περιβαλλοντικών προσφύγων ανήκει στην κατηγορία των εσωτερικώς εκτοπισμένων ατόμων. Παρά, ωστόσο, την ανησυχία της διεθνούς κοινότητας για την αύξηση των εσωτερικώς εκτοπισμένων πληθυσμών, καμία διεθνής οργάνωση δεν έχει ιδρυθεί και καμία διεθνής συνθήκη δεν έχει υιοθετηθεί για την παρακολούθηση της κατάστασης, με αποτέλεσμα η διεθνής ανταπόκριση να είναι επιλεκτική, άνιση και σε αρκετές περιπτώσεις ακατάλληλη. Μεγάλος αριθμός εσωτερικώς εκτοπισμένων ατόμων, προερχόμενοι είτε από συγκρούσεις είτε από περιβαλλοντική υποβάθμιση, δεν απολαμβάνουν των ωφελειών της ανθρωπιστικής βοήθειας ή της προστασίας, παρότι και η Ύπατη Αρμοστεία αναγνωρίζει πως οι αιτίες και οι συνέπειες της αναγκαστικής διαφυγής τους συνδέονται άμεσα με αυτές των προσφύγων. Πολύ συχνά οι εσωτερικώς εκτοπισμένοι υποφέρουν από υπερβολικές στερήσεις που απειλούν τη δυνατότητα επιβίωσής τους, και εκτίθενται σε απεριόριστους κινδύνους τόσο όταν διαφεύγουν όσο και όταν βιώνουν την εκτόπιση. Επίσης, το ποσοστό θνησιμότητας των εσωτερικά εκτοπισμένων έχει αγγίξει κάποιες φορές ανησυχητικά επίπεδα, ειδικότερα στις αδύναμες και ευάλωτες

πληθυσμιακές ομάδες. Οι κακουχίες και οι δυσκολίες που βιώνουν στους χώρους που τους φιλοξενούν διογκώνουν το πρόβλημα.

Αν και για διάφορους λόγους τα στατιστικά στοιχεία που αφορούν στην εκτόπιση είναι ανακριβή, η Ύπατη Αρμοστεία προστατεύει σήμερα περίπου 5.200.000 εσωτερικώς εκτοπισμένους, ακολουθώντας το δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και το ανθρωπιστικό και προσφυγικό δίκαιο, σύμφωνα με τα κριτήρια που τίθενται από τις Κατευθυντήριες Αρχές για την Εσωτερική Εκτόπιση<sup>86</sup>. Αντίστοιχα, η Διεθνής Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού, στο μέτρο που επιτρέπουν οι αρμόδιες κρατικές αρχές ή οι συνθήκες ασφαλείας, παράσχει ετησίως βοήθεια σε περίπου 5.000.000 ανθρώπους, η πλειοψηφία των οποίων είναι εσωτερικώς εκτοπισμένοι, οι οποίοι εκτίθενται στη βία που οφείλεται σε πολέμους ή σε αναταραχές.

### **3. Η θέση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και οι Μη κυβερνητικές Οργανώσεις**

Σύμφωνα με Ανακοίνωση της Επιτροπής, του 1994, προς το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, η Ευρωπαϊκή Ένωση διατυπώνει την άποψη ότι και «*οι περιβαλλοντικοί παράγοντες μπορεί να αποτελούν βαθύτερα αιτία για περιστασιακή είτε μόνιμη μετανάστευση. Είναι προφανές ότι οι φυσικές καταστροφές, όπως οι πλημμύρες ή η μεγάλη ξηρασία προκαλούν μεταναστευτικές μετακινήσεις κυρίως από τις περιοχές που έχουν πληγεί προς τις ασφαλέστερες περιοχές της χώρας. Οι μακροπρόθεσμες μεταβολές όπως η διάβρωση και η δημιουργία ερήμων καθώς και η άνοδος του επιπέδου της θάλασσας είναι επίσης δυνατό να προκαλέσουν μεταναστευτικές μετακινήσεις. Η Ένωση και τα κράτη μέλη της πρέπει να συνεχίσουν να αντιδρούν θετικά στις περιπτώσεις φυσικών καταστροφών παρέχοντας την ανάλογη ανθρωπιστική βοήθεια*<sup>87</sup>»<sup>88</sup>.

---

<sup>86</sup> Βλ. σχετικά [www.reliefweb.int](http://www.reliefweb.int) (07/2006)

<sup>87</sup> Ένας από τους βασικούς στόχους της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις σχέσεις της με τον υπόλοιπο κόσμο ήταν ανέκαθεν ο σεβασμός και η προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, πολιτικών, αστικών, οικονομικών, κοινωνικών και

Αν και έμμεσα η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει κατά το παρελθόν αναγνωρίσει το περιβάλλον, ως έναν από τους παράγοντες που είναι δυνατόν να προκαλέσουν μόνιμη ή προσωρινή μετακίνηση ατόμων, εντούτοις δεν έχει έως σήμερα σημειώσει καμία κίνηση, επίσημη ή ανεπίσημη, προς την κατεύθυνση της αναγνώρισης των περιβαλλοντικών προσφύγων. Σύμφωνα μάλιστα με το μέλος των Πρασίνων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, Jean Lambert<sup>89</sup>, η Ένωση, εμφανίζεται σχεδόν «αντίθετη», απέναντι σε οποιαδήποτε πιθανότητα διεύρυνσης του ορισμού του πρόσφυγα, η οποία θα την υποχρέωνε να ανοίξει κι άλλο τα σύνορά της με τις τρίτες χώρες, παρά το γεγονός ότι η πολιτική Ασύλου και Μετανάστευσης, αποτελεί μία από τις προτεραιότητές της.

Τα τελευταία χρόνια, η Ευρωπαϊκή Ένωση επιχείρησε, πράγματι, να αναπτύξει μία κοινή πολιτική στον τομέα της χορήγησης ασύλου έτσι ώστε όλες οι χώρες της ΕΕ να «συμπεριφέρονται με παρόμοιο, δίκαιο και ανθρώπινο τρόπο σ' εκείνους που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους, και να μην υπάρχει κάποια χώρα ή χώρες που θα αντιμετωπίζονται ως εύκολα προσπελάσιμες από τους πρόσφυγες και ιδίως από εκείνους που ζητούν άσυλο παρουσιάζοντας πλαστά στοιχεία».

---

πολιτιστικών. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην προστασία των δικαιωμάτων των γυναικών και των παιδιών, όπως επίσης των μειονοτήτων και των εκτοπισμένων προσώπων, ενώ ιδιαίτερος πλούσια θεωρείται η προσφορά της Ε.Ε. στον τομέα της ανθρωπιστικής βοήθειας, μέσω του Γραφείου Ανθρωπιστικής Βοήθειας (Humanitarian Aid Office- ECHO), το οποίο συνεργάζεται με μη κυβερνητικούς οργανισμούς, τις αρμόδιες υπηρεσίες των Ηνωμένων Εθνών καθώς και τον Ερυθρό Σταυρό ή την Ερυθρά Ημισέληνο. Επιπλέον, η Ε.Ε. παρέχει συμβουλές και τεχνογνωσία σε αναπτυσσόμενες χώρες που είναι πιθανό να πληγούν από σεισμούς, πλημμύρες, ξηρασία ή τυφώνες για την πρόληψη των καταστροφών που αυτά τα φαινόμενα μπορούν να προκαλέσουν.

<sup>88</sup> Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, για την πολιτική μετανάστευση και ασύλου. COM(94) 23 τελικό. Βρυξέλλες, 23/02/1994.

<sup>89</sup> Βλ. σχετικά, Lambert J. (Green MEP for London), *Refugees and the Environment*, Speech to the World University Service, 26 October 2001, διαθέσιμο στο [www.jeanlambertmep.org.uk/downloads/speeches/0110Environrefwus.doc](http://www.jeanlambertmep.org.uk/downloads/speeches/0110Environrefwus.doc) (08/2006)

Έτσι, τον Οκτώβριο 1999, κατά το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Τάμπερε, τα κράτη μέλη δεσμεύτηκαν να εγκαθιδρύσουν ένα κοινό ευρωπαϊκό σύστημα ασύλου, που θα βασιζόταν στην πλήρη εφαρμογή της Σύμβασης της Γενεύης του 1951 σχετικά με το καθεστώς των προσφύγων, συμπληρούμενης από το πρωτόκολλο της Νέας Υόρκης του 1967, ώστε να εξασφαλίσουν ότι κανείς δεν θα αποπέμπεται ή θα κινδυνεύει να διωχθεί και πάλι, να επιβεβαιώσουν δηλαδή εκ νέου την αρχή της μη επαναπροώθησης. Η θέσπιση ενός κοινού ευρωπαϊκού συστήματος ασύλου θα περιελάμβανε την προσέγγιση των διατάξεων σχετικά με την αναγνώριση και το περιεχόμενο του καθεστώτος του πρόσφυγα.

Στο πλαίσιο του κοινού ευρωπαϊκού συστήματος ασύλου, τέθηκε το 2001 σε ισχύ η Κοινοτική Οδηγία για τις ελάχιστες προδιαγραφές σχετικά με τη χορήγηση του καθεστώτος του πρόσφυγα (2001/55/EC). Η Οδηγία επιδιώκει να διαμορφώσει μια ενιαία αντίληψη για το ποιος πραγματικά δικαιούται προστασία. Σύμφωνα, μάλιστα, με την Πίρκο Κουρούλα, διευθύντρια του Ευρωπαϊκού Γραφείου της Ύπατης Αρμοστείας για τους Πρόσφυγες<sup>90</sup>: *«προορίζεται να γίνει ο ακρογωνιαίος λίθος του αναδυόμενου κοινού ευρωπαϊκού συστήματος ασύλου. Είναι κάτι που χρειαζόμαστε πολύ, διότι, παρότι κάθε αίτηση για άσυλο πρέπει να εξετάζεται ξεχωριστά, οι πιθανότητες εξασφάλισης προστασίας στην Ε.Ε. κυμαίνονται από μηδέν έως πλέον του 80% για ορισμένες εθνικότητες, αναλόγως πού γίνεται η αίτηση».*

Ένα σημαντικό στοιχείο της Οδηγίας είναι πως αναγνωρίζει ότι η Σύμβαση του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες του 1951, όπως ερμηνεύεται σήμερα, ενδεχομένως να μην καλύπτει όλους όσους χρειάζονται προστασία. Η συγκεκριμένη Οδηγία κωδικοποιεί ένα ενιαίο καθεστώς, το οποίο ονομάζει «επικουρική προστασία», για ανθρώπους που δεν εμπίπτουν στον ορισμό του πρόσφυγα, με βάση τη Σύμβαση του 1951, αλλά εντούτοις αντιμετωπίζουν «σοβαρό κίνδυνο» στη χώρα καταγωγής τους -θάνατο, βασανιστήρια ή άλλες επικίνδυνες καταστάσεις, όπως είναι

---

<sup>90</sup> Βλ. σχετικά [www.unhcr.org](http://www.unhcr.org) (09/2006).

η αδιάκριτη βία σε συνθήκες ένοπλων συρράξεων. Επιπλέον, η οδηγία διασαφηνίζει ότι οι άνθρωποι μπορεί να χρειάζονται προστασία ανεξάρτητα από το αν αντιμετωπίζουν διώξεις από κράτη, πολέμαρχους, πολιτοφυλακές ή άλλους μη κρατικούς φορείς, θέτοντας έτσι τέλος στις σχετικές συζητήσεις στην Ευρώπη που κρατούν εδώ και μια δεκαετία.

Καθώς η εφαρμογή της Ευρωπαϊκής Οδηγίας για τις ελάχιστες προδιαγραφές σχετικά με τη χορήγηση του καθεστώτος του πρόσφυγα ξεκίνησε από αρχές του 2003, η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες κάλεσε πρόσφατα τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης να ανταποκριθούν στη νομική και ηθική τους ευθύνη να προστατεύουν τους πρόσφυγες και τους αιτούντες άσυλο διατηρώντας το υψηλότερο δυνατό επίπεδο για το άσυλο. Τα κράτη μέλη της Ε.Ε. καλούνται να έχουν εφαρμόσει έως τις 10 Οκτωβρίου του 2006 την Οδηγία που καθορίζει τις ελάχιστες προδιαγραφές για τη χορήγηση καθεστώτος πρόσφυγα ή άλλων μορφών διεθνούς προστασίας στην Ε.Ε. .

Ορισμένες από τις διατάξεις της Οδηγίας έχουν δεχθεί επικρίσεις από την Υ.Α. Σύμφωνα με αυτές, ο ορισμός της επικουρικής προστασίας στην Οδηγία θεωρείται αρκετά περιοριστικός, ενώ απομένει να φανεί στην πράξη πόσοι άνθρωποι που τη χρειάζονται θα αποκτήσουν εντέλει το καθεστώς αυτό. Παρόλα αυτά, είναι ένα πρώτο βήμα προς ένα εναρμονισμένο σύστημα στην Ευρώπη και μπορεί να προσφέρει ασφάλεια σε πολλούς ανθρώπους που έχουν εγκαταλείψει την πατρίδα τους εξαιτίας εμφυλίων πολέμων, εθνοκάθαρσης και άλλων μορφών παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ενδεχομένως και εξαιτίας υποβάθμισης του Περιβάλλοντος. *«Η Οδηγία για τη χορήγηση προστασίας δεν είναι ένα τέλειο εργαλείο»*, προσθέτει η Πίρκο Κουρούλα. *«Θέτει απλώς τις ελάχιστες προδιαγραφές, που τα κράτη μέλη της Ε.Ε. είναι ελεύθερα να υπερβούν. Εμείς τα ευθαρρύνουμε να προσφέρουν το υψηλότερο δυνατό επίπεδο προστασίας των προσφύγων»*. Η Οδηγία αποτελεί μόνο μία συνιστώσα μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής ασύλου, αναγκαία προϋπόθεση της οποίας είναι, να έχουν οι πρόσφυγες πρόσβαση στο ευρωπαϊκό έδαφος και τη διαδικασία χορήγησης ασύλου.

Τα αυστηρά μέτρα ελέγχου στα σύνορα καθιστούν την πρόσβαση αυτή ολοένα και πιο δύσκολη.

Αντίθετα, από την Ευρωπαϊκή Ένωση, οι διεθνείς Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις έχουν αποδείξει πως κινούνται ιδιαίτερα δυναμικά προς την κατεύθυνση της άσκησης πίεσης προς τη διεθνή κοινότητα<sup>91</sup>. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της δημιουργίας διεθνούς μη-κυβερνητικού Οργανισμού, με την ονομασία Παγκόσμιο Κέντρο Πληροφόρησης για τους Περιβαλλοντικούς Πρόσφυγες (World Information Center on Environmental Refugees/WICER)<sup>92</sup>, ο οποίος ιδρύθηκε το 2002 στην Ολλανδία, ακριβώς για να καλύψει, όπως αναφέρεται στην ιδρυτική του διακήρυξη, το νομικό και θεσμικό κενό που υπάρχει για τα εκατομμύρια περιβαλλοντικών προσφύγων, σε επίπεδο διεθνούς εκπροσώπησης. Το Παγκόσμιο Κέντρο Πληροφόρησης για τους Περιβαλλοντικούς Πρόσφυγες στοχεύει στην άσκηση πίεσης προς τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών και προς τα συμβαλλόμενα μέρη της Σύμβασης του 1951 για το Καθεστώς των Προσφύγων ως προς την αναγνώριση του επίσημου καθεστώτος του πρόσφυγα στα εκατομμύρια εκτοπισμένων λόγω περιβαλλοντικής υποβάθμισης, ενώ παράλληλα συνεργάζεται με άλλες ανθρωπιστικές οργανώσεις για την προαγωγή και διασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των περιβαλλοντικών προσφύγων. Επί της ουσίας, αποτελεί σήμερα το κυριότερο forum συνάντησης και δράσης επί των θεμάτων του εξεταζόμενου φαινομένου.

---

<sup>91</sup> Παρότι πολλές μη-κυβερνητικές, περιβαλλοντικές οργανώσεις θίγουν το πρόβλημα των περιβαλλοντικών προσφύγων κατά την αναφορά τους στις επιπτώσεις των κλιματικών αλλαγών, πρωταγωνιστικό ρόλο στην άσκηση lobbying επί του εξεταζόμενου θέματος και στην προσπάθεια ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης διαδραματίζει διεθνώς η οργάνωση Friends of the Earth – International, βλ. σχετικά [www.foe.org](http://www.foe.org)

<sup>92</sup> Βλ. σχετικά [www.liser.org](http://www.liser.org) (07/2006).



#### **4. Το πλαίσιο της Διεθνούς Συνεργασίας για το μετριασμό των φυσικών καταστροφών και των επιπτώσεών τους**

Οι καταστροφές φυσικής προέλευσης προκαλούν απώλειες που έχουν συνέπειες στην επιβίωση, στην αξιοπρέπεια και στη ζωή των ατόμων, ιδίως των κατοίκων των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών. Ο κίνδυνος από τις φυσικές καταστροφές προκαλεί διεθνή ανησυχία, καθώς όλα τα στοιχεία δείχνουν ένα μέλλον, στο οποίο οι φυσικές καταστροφές που προέρχονται από τις κλιματικές αλλαγές θα επηρεάζουν ολοένα και περισσότερο την παγκόσμια οικονομία, τον πληθυσμό καθώς και τη βιώσιμη ανάπτυξη των αναπτυγμένων χωρών. Έτσι, η διαχείριση και ο περιορισμός των κινδύνων από καταστροφές καθίσταται παγκόσμια πρόκληση. Είναι πλέον διεθνώς αποδεκτό ότι οι προσπάθειες περιορισμού των κινδύνων από καταστροφές, οι οποίες συνεπάγονται και δημιουργία περιβαλλοντικών προσφύγων, πρέπει να ενσωματώνονται συστηματικά σε πολιτικές, σχέδια και προγράμματα για τη βιώσιμη ανάπτυξη και τον περιορισμό της φτώχειας και να υποστηρίζονται από περιφερειακή και διεθνή συνεργασία.

Η διεθνής κοινότητα, θεωρώντας αυτή την αύξηση των καταστροφών και των απωλειών ως σημαντική απειλή για τη βιώσιμη ανάπτυξη, αποφάσισε την άμεση αντιμετώπισή τους. Ιδίως στην περίοδο μεταξύ 1960-2000 παρατηρήθηκε σημαντική αύξηση στα περιστατικά και στη δριμύτητα των καταστροφών. Τα καταστροφικά φαινόμενα υπήρξαν ιδιαίτερα έντονα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90. Τις τελευταίες δύο δεκαετίες, κατά μέσο όρο περισσότεροι από 200 εκατ. άνθρωποι επηρεάζονται κάθε χρόνο από τις καταστροφές<sup>93</sup>, η πλειοψηφία των οποίων, μάλιστα, αναγκάζονται και σε μετακίνηση.

Στο πλαίσιο αυτών των εκτιμήσεων η διεθνής κοινότητα προώθησε το πρόγραμμα «International Decade for Natural Disaster Reduction /

---

<sup>93</sup> Βλ. σχετικά, ISDR, Hyogo Framework for Action, *Building the Resilience of Nations and Communities to Disaster: An Introduction to the Hyogo Framework for Action*, p. 1, διαθέσιμο και στο [www.unisdr.org/hf](http://www.unisdr.org/hf) (07/2006)

Διεθνής Δεκαετία για τη Μείωση των Φυσικών Καταστροφών» (IDNDR, 1990-1999), προκειμένου να γίνει αντιληπτή η σημασία της μείωσης των καταστροφών. Η εμπειρία που προέκυψε από τη δεκαετία αυτή οδήγησε σε σημαντική εννοιολογική μετατόπιση από τη διαχείριση των καταστροφών στην πρόληψή τους, υπογραμμίζοντας τον ουσιαστικό ρόλο της ανθρώπινης δράσης<sup>94</sup>. Αυτή εξευρέθηκε στη λογική της προώθησης μιας διεθνούς στρατηγικής μετριασμού των καταστροφών σε αντικατάσταση της IDNDR. Προέκυψε λοιπόν η «Διεθνής Στρατηγική για το Μετριασμό των Καταστροφών / International Strategy for Disaster Reduction» (ISDR), ως διάδοχο σχήμα της IDNDR. Σκοπός ήταν πλέον οι κοινωνίες να γίνουν περισσότερο ανθεκτικές στους φυσικούς κινδύνους και στους κινδύνους από περιβαλλοντικές και τεχνολογικές καταστροφές, ώστε προληπτικά να μετριαστούν και τα συνεπαγόμενα αποτελέσματα των προσφυγικών κυμάτων.

Τον Ιανουάριο του 2005, στο πλαίσιο της Διεθνούς Συνδιάσκεψης στο Kobe, Hyogo της Ιαπωνίας, 168 κυβερνήσεις υιοθέτησαν ένα δεκαετές παγκόσμιο σχέδιο δράσης με σκοπό να καταστεί ο κόσμος ασφαλέστερος από τους φυσικούς κινδύνους. Ο στόχος του είναι να μειωθούν ουσιαστικά οι απώλειες από τις καταστροφές σε ζωές και σε κοινωνικούς, οικονομικούς και περιβαλλοντικούς πόρους των κοινοτήτων και των χωρών. Η Συνδιάσκεψη ενέκρινε το «Πλαίσιο Δράσης Hyogo», το οποίο περιελάμβανε κατευθυντήριες γραμμές που αφορούσαν στις προτεραιότητες για δράση και στα πρακτικά μέσα για την επίτευξη ανθεκτικότητας στις τρωτές κοινότητες<sup>95</sup>.

Ένα χρόνο μετά τη Συνδιάσκεψη, από τις 168 χώρες που υπέγραψαν το «Πλαίσιο Δράσης του Hyogo», 40 χώρες έχουν ήδη αναθεωρήσει τις πολιτικές τους, θέτοντας τη μείωση των κινδύνων από

---

<sup>94</sup> Βλ. σχετικά, *International Strategy for Disaster Reduction /ISDR (2001), Framework for Action For the Implementation of the International Strategy for Disaster Reduction*, June, 2001, διαθέσιμο στο [www.unisdr.org](http://www.unisdr.org) (07/2006)

<sup>95</sup> Βλ. σχετικά, *Hyogo Framework for Action, Building the Resilience of Nations and Communities to Disaster: An Introduction to the Hyogo Framework for Action*, p. 1, διαθέσιμο και στο [www.unisdr.org/hf](http://www.unisdr.org/hf) (07/2006)

καταστροφές στην κορυφή των πολιτικών ανάπτυξής τους. Πολλές χώρες αναπτύσσουν νέες στρατηγικές και θεσπίζουν νέους νόμους θεωρώντας τη μείωση των κινδύνων καταστροφής ως εθνική προτεραιότητα. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρονται η Ινδία και η Σρι Λάνκα, οι οποίες υιοθέτησαν πρόσφατα ένα νομοθετικό πλαίσιο, ώστε να ενσωματώσουν τη μείωση των κινδύνων καταστροφής στις εθνικές πολιτικές τους. Το Περού και ο Παναμάς έθεσαν πρόσφατα σε ισχύ έναν εθνικό μηχανισμό για την αντιμετώπιση των καταστροφών. Η Αφρικανική Ένωση καθιέρωσε μια κοινή περιφερειακή στρατηγική για να ενσωματώσει τη μείωση των κινδύνων καταστροφής στις πολιτικές της<sup>96</sup>. Αυτές οι προσπάθειες είναι ενθαρρυντικές αλλά η περιβαλλοντική υποβάθμιση, η ταχεία αστικοποίηση, η παγκόσμια αύξηση της θερμοκρασίας λόγω του φαινομένου του θερμοκηπίου και η έλλειψη θεσμικών μηχανισμών καθιστούν εκατομμύρια ανθρώπων πιο ευάλωτα στους φυσικούς κινδύνους. Ο επόμενος φυσικός κίνδυνος είναι δυστυχώς θέμα χρόνου<sup>97</sup>.

Σύμφωνα με δηλώσεις του Salvano Briceño, Διευθυντή της Γραμματείας της ISDR *«Αυτά είναι πολύ θετικά βήματα προς τα εμπρός, αλλά οι κυβερνήσεις πρέπει να επιταχύνουν τις προσπάθειές τους. Δεν μπορούμε να μειώσουμε τον αντίκτυπο των φυσικών κινδύνων, εάν δεν*

---

<sup>96</sup> Στην Addis Ababa της Αιθιοπίας πραγματοποιήθηκε στις 5-7/12/2005 η πρώτη Διάσκεψη Υπουργών της Αφρικανικής Ένωσης «Για τη μείωση των κινδύνων καταστροφής». Σύμφωνα με την Περιφερειακή Στρατηγική της Αφρικής για τη μείωση των κινδύνων καταστροφής, υπάρχουν μεν ανάλογες πολιτικές σε μερικές αφρικανικές χώρες, αλλά τα αποτελέσματά τους περιορίζονται από την έλλειψη μιας ολοκληρωμένης στρατηγικής. Αυτό το ηπειρωτικό πρόγραμμα έχει αναπτυχθεί έχοντας κατανοήσει ότι οι φυσικοί κίνδυνοι δεν σέβονται κανένα όριο, και ότι η προστασία απαιτεί μια συντονισμένη και περιφερειακή προσέγγιση. Βλ. σχετικά, *International Strategy for Disaster Reduction, African solidarity strengthens disaster risk reduction*, PRESS RELEASE, UN/ISDR 2005/36, Monday 5 December 2005.

<sup>97</sup> Βλ. σχετικά, *International Strategy for Disaster Reduction, Governments must accelerate their efforts to make disaster risk reduction a national priority* Press Release, UN/ISDR 2006/01, Wednesday 18 January 2006, διαθέσιμο στο [www.unisdr.org](http://www.unisdr.org) (07/2006)

*υπάρχουν πολιτικές και νομοθεσία». Το «Πλαίσιο Δράσης Hyogo» καλεί τις κυβερνήσεις να επενδύσουν στη λήψη μέτρων, όπως οι εθνικές και τοπικές εκθέσεις αξιολόγησης του κινδύνου, τα συστήματα έγκαιρης προειδοποίησης, ο καλύτερος αστικός προγραμματισμός, αλλά και η δημόσια συνειδητοποίηση, ευαισθητοποίηση και εκπαίδευση των πολιτών σε θέματα κλιματικών αλλαγών, σε ζητήματα διαχείρισης και χρήσης εναλλακτικών πηγών ενέργειας. Όταν οι χώρες και οι πολίτες είναι έτοιμες να προλάβουν και να αντιμετωπίσουν τους φυσικούς κινδύνους, τότε όχι μόνο σώζονται ανθρώπινες ζωές, αλλά επιπλέον περιορίζεται η οικονομική και περιβαλλοντική ζημία, ενώ μειώνονται και τα ποσοστά δημιουργίας προσφύγων. Αναφέρεται μάλιστα η πρόσφατη ξηρασία στην Κένυα και στην Αιθιοπία ως ένα τραγικό παράδειγμα φυσικού κινδύνου που έχει μετατραπεί σε σοβαρό λιμό για 11 εκατομμύρια ανθρώπους και που όμως θα μπορούσε να έχει αποτραπεί. Σε τέτοιες περιπτώσεις οι κυβερνήσεις, οι διεθνείς οργανισμοί και η κοινωνία των πολιτών πρέπει να ενώνουν τις προσπάθειές τους κάτω από μια κοινή στρατηγική παρά να συμμετέχουν σε μεμονωμένες και διάσπαρτες πρωτοβουλίες. Σύμφωνα με τον Γραμματέα της ISDR «Κατέχουμε ήδη τη γνώση που απαιτείται για να καταστήσουμε τον κόσμο ασφαλέστερο και καλύτερα προετοιμασμένο για την αντιμετώπιση των περισσότερων φυσικών κινδύνων που προκαλούν οι κλιματικές αλλαγές στον πλανήτη».*

## **ΜΕΡΟΣ Γ.**

### **Περιπτωσιολογική Μελέτη «Κλιματικών» Προσφύγων του 21<sup>ου</sup> αιώνα**

#### **I. Η Άνοδος της Στάθμης της Θάλασσας και η περίπτωση των νήσων του Τουβαλού στον Ειρηνικό Ωκεανό – Η Ατλαντίδα του 21<sup>ου</sup> αιώνα**

Ενώ η υποβάθμιση του εδάφους θεωρείται μέχρι τώρα η κυριότερη αιτία δημιουργίας περιβαλλοντικών προσφύγων, η άνοδος της θερμοκρασίας του πλανήτη προβλέπεται να οδηγήσει στο άμεσο μέλλον στη δημιουργία περισσότερων περιβαλλοντικών προσφύγων από κάθε άλλου είδους περιβαλλοντική απειλή. Συγκεκριμένα, η προβλεπόμενη άνοδος της στάθμης της θάλασσας (από 50 εκατοστά έως και 1 μέτρο μέχρι το 2100), απόρροια της ανόδου της παγκόσμιας θερμοκρασίας, αναμένεται να προκαλέσει σοβαρότατες οικονομικές ζημιές και να αλλάξει τον τρόπο ζωής των κατοίκων των πλέον ευπρόσβλητων περιοχών του πλανήτη. Το ένα τρίτο του παγκόσμιου πληθυσμού ζει, άλλωστε, σε παράκτιες περιοχές (σε απόσταση έως 60χλμ από την ακτή). Για χώρες όπως η Αίγυπτος, η Ινδία, το Μπαγκλαντές και η Κίνα, στις οποίες εκατοντάδες εκατομμύρια άνθρωποι κατοικούν σε περιοχές με ιδιαίτερα χαμηλό υψόμετρο, οι επαπειλούμενοι κίνδυνοι είναι ακόμη μεγαλύτεροι<sup>98</sup>. Ο κίνδυνος εμφανίζεται αμεσότερος για τα μικρά

---

<sup>98</sup> Η «Στρατηγική του Μαυρίκιου» για την περαιτέρω εφαρμογή του «Προγράμματος Δράσης των Μπαρμπάντος για τα Μικρά Αναπτυσσόμενα Νησιωτικά Κράτη» υπογραμμίζει ότι τα μικρά νησιωτικά κράτη ανήκουν στις πιο τρωτές περιοχές στον κόσμο σε σχέση με την ένταση και τη συχνότητα των φυσικών και περιβαλλοντικών καταστροφών και του αυξανόμενου αντίκτυπού τους, και των υψηλών οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών συνεπειών. Το μικρά νησιωτικά αναπτυσσόμενα κράτη έχουν αναλάβει να ενισχύσουν τα αντίστοιχα θεσμικά πλαίσιά τους για την αποτελεσματικότερη διαχείριση των καταστροφών και δεσμεύονται, με την απαραίτητη υποστήριξη της διεθνούς κοινότητας, να βελτιώσουν τον εθνικό μηχανισμό περιορισμού των

νησιωτικά και αναπτυσσόμενα κράτη του Ειρηνικού και της Καραϊβικής, τα οποία αντιμετωπίζουν ήδη μια φυσική διαδικασία μείωσης της επικράτειάς τους.

Με περίπου 22 νησιωτικά κράτη και πληθυσμό που φτάνει τα 7 εκατομμύρια, ο Ειρηνικός Ωκεανός θεωρείται μια από τις πλέον πλούσιες περιοχές σε βιοποικιλότητα παγκοσμίως. Οι γηγενείς ζουν στα νησιά αυτά για περισσότερα από 10.000 χρόνια. Παρότι ωστόσο συμβάλλουν ελάχιστα έως καθόλου στην ανάπτυξη του φαινομένου του θερμοκηπίου, σύμφωνα με τις τελευταίες εκτιμήσεις της Διακυβερνητικής Επιτροπής για τις κλιματικές αλλαγές του 2001, τα νησιωτικά κράτη του Ειρηνικού απειλούνται τρεις φορές περισσότερο από άλλες χώρες του Βορρά. Τουλάχιστον επτά μικρά νησιωτικά έθνη<sup>99</sup>, μεταξύ των οποίων και οι Μαλβίδες, η Παπούα Νέα Γουινέα, το Κιριμπάτι, το Βανουάτου, το Τόγκα, τα νησιά Φίτζι, Κουκ, και Μάρσαλ, αντιμετωπίζουν την προοπτική του εκτοπισμού ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού τους από την άνοδο της στάθμης της θάλασσας εξαιτίας της παγκόσμιας αύξησης της θερμοκρασίας τις επόμενες δεκαετίες.

Το φαινόμενο της ανόδου της στάθμης της θάλασσας στα νησιωτικά αυτά κράτη πρακτικά μεταφράζεται καταρχήν σε πλημμύρες, και κατά συνέπεια σε καταστροφές σε καλλιέργειες και σοδειές που δίνουν τροφή στους κατοίκους των μικρών δακτυλιοειδών κοραλλιογενών νήσων (ατόλλες). Το αλμυρό θαλασσίνο νερό που καλύπτει την επιφάνεια των καλλιεργειών μειώνει μεσοπρόθεσμα την παραγωγικότητα του

---

καταστροφών, την ετοιμότητα και την έγκαιρη προειδοποίηση, να αυξήσουν τη δημόσια ευαισθητοποίηση για τη μείωση των καταστροφών, να υποκινήσουν τις διεπιστημονικές και διατομεακές συνεργασίες στη διαχείριση του κινδύνου στην εθνική διαδικασία προγραμματισμού τους, να ρυθμίσουν ζητήματα ασφάλειας και ανασφάλισης, και να αυξήσουν την ικανότητά τους να προβλέψουν και να ανταποκριθούν στις καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που έχουν επιπτώσεις στις ανθρώπινες εγκαταστάσεις από τις φυσικές και περιβαλλοντικές καταστροφές.

<sup>99</sup> Βλ. σχετικά, Lewis J., *The vulnerability of small islands states to sea level rise: the need for holistic strategies*, *Disasters*, September 1990, p.241.

εδάφους και το καθιστά ανίκανο για περαιτέρω καλλιέργεια<sup>100</sup>. Επιπτώσεις υπάρχουν όμως και για την αλιεία, καθώς η βιωσιμότητα των κοραλλιογενών υφάλων κινδυνεύει. Σημαντικό παράγοντα, επίσης, για τη βιωσιμότητα των κατοίκων στα μικρά νησιωτικά κράτη του Ειρηνικού αποτελεί το νερό της βροχής που συγκεντρώνεται, φιλτράρεται και με την κατάλληλη επεξεργασία χρησιμοποιείται στη συνέχεια ως πόσιμο για τους κατοίκους. Η ανομβρία, που συνοδεύει τα τελευταία χρόνια τις έντονες κλιματικές αλλαγές, απειλεί τα αποθέματα πόσιμου νερού για τα νησιά. Και η ανθρώπινη υγεία φαίνεται να επηρεάζεται άμεσα από τις υψηλές θερμοκρασίες που επιτρέπουν την ευκολότερη μετάδοση νοσημάτων μέσω εντόμων. Κρούσματα ελονοσίας και χολέρας, που οι ειδικοί απέδωσαν στις υψηλές θερμοκρασίες, εμφανίστηκαν και εξαπλώθηκαν αδικαιολόγητα τα τελευταία χρόνια στα νησιά Μάρσαλ, Σολομού και στην Παπούα Νέα Γουινέα, προκαλώντας ιδιαίτερη ανησυχία. Τέλος, η ολοκληρωτική απώλεια εδαφών που καλύπτονται από το θαλασσινό νερό επιδρά δραματικά στη ζωή των κατοίκων που υποχρεώνονται σε αναγκαστική μετακίνηση.

Ανάμεσα στα νησιωτικά, ευπρόσβλητα και αναπτυσσόμενα κράτη της ευρύτερης περιοχής επιλέγεται ως ιδιαίτερη περίπτωση μελέτης το νησιωτικό σύμπλεγμα του Τουβαλού, μία από τις μικρότερες χώρες του πλανήτη στο Νότιο Ειρηνικό Ωκεανό, καθώς τα εδάφη του ξεκίνησαν ήδη να βυθίζονται. Μοιραία χαρακτηρίζεται από πολλούς ως «η Ατλαντίδα του 21<sup>ου</sup> αιώνα». Η χώρα του Τουβαλού βρίσκεται μόλις 3.400 χλμ βορειοανατολικά τα Αυστραλίας. Η συνολική επιφάνειά της ανέρχεται στα 26 τετραγωνικά χιλιόμετρα και ο πληθυσμός της δεν υπερβαίνει τους 12.000. Είναι μία από τις χώρες με το χαμηλότερο υψόμετρο στον κόσμο (3 μέτρα), αλλά και η πιο ευαίσθητη όσον αφορά στις κλιματικές αλλαγές. Το Τουβαλού είναι γνωστό στη διεθνή κοινότητα, καθώς είναι η πρώτη χώρα της οποίας οι κάτοικοι έχουν ήδη αναγκαστεί να μεταναστεύσουν λόγω της ανόδου της στάθμης της θάλασσας, συνιστά, με άλλα λόγια, το πρώτο έθνος «κλιματικών προσφύγων».

---

<sup>100</sup> Ήδη στα έξι από τα οκτώ νησιά του Τουβαλού το έδαφος είναι πλέον αδύνατο να καλλιεργηθεί.

Ο Ενέλε Σοποάγκα, πρέσβης και μόνιμος εκπρόσωπος του Τουβαλού στον Ο.Η.Ε. δηλώνει για την κρίσιμη κατάσταση της χώρας του <sup>101</sup>: *«Ήδη μεγάλα μέρη των νησιών μας έχουν βυθιστεί ενώ οι περισσότερες καλλιέργειες κοντά στη θάλασσα έχουν καταστραφεί. Αναγκαζόμαστε να εισάγουμε αγαθά που παλαιότερα παρήγαμε εμείς οι ίδιοι από γειτονικές χώρες. Οι μεγάλες χώρες προκάλεσαν το πρόβλημα του θερμοκηπίου, αυτές λοιπόν οφείλουν να πάρουν μέτρα ώστε να αποτρέψουν τις επιπτώσεις. Σας διαβεβαιώ πως ο λαός του Τουβαλού, η χώρα η ίδια, δεν συνεισέφερε στο παραμικρό στην υπερθέρμανση του πλανήτη. Αυτοκίνητα έχουμε ελάχιστα, εργοστάσια δεν έχουμε καθόλου, οι εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα από τη χώρα μας είναι μηδενικές- και όμως είμαστε οι πρώτοι που θα πρέπει να υποστούμε τις συνέπειες της παγκόσμιας περιβαλλοντικής καταστροφής».*

Το Τουβαλού είναι μια χώρα που πλήττεται από μεγάλη ένδεια. Πριν από τρία χρόνια η κυβέρνηση αναγκάστηκε να πουλήσει τα εθνικά δικαιώματά της κατάληξης στο Ίντερνετ «.tv» (όπως στην Ελλάδα είναι το «.gr») σε μεγάλα κανάλια παγκοσμίως, ώστε να εξοικονομήσει χρήματα για την αντιπροσώπευσή της στον Ο.Η.Ε. Η αδυναμία της χώρας να ανταποκριθεί στοιχειωδώς στα προβλήματα που αντιμετωπίζει διαφαίνεται στις δηλώσεις του διαπιστευμένου στον ΟΗΕ διπλωματικού εκπροσώπου του Τουβαλού: *«Εμείς δεν μπορούμε να βοηθήσουμε, δεν έχουμε πόρους, δεν μπορούμε επί της ουσίας να κάνουμε τίποτα. Η πρόταση του Τουβαλού είναι η εξής: περιορισμός των εκπομπών των αερίων του θερμοκηπίου κάτω από τα επίπεδα των αρχών της δεκαετίας του 1990».*

Η σταδιακά αυξανόμενη στάθμη της θάλασσας, κατά την περασμένη δεκαετία, και οι επιπτώσεις που αυτή επέφερε στην γεωργία, την αλιεία, αλλά και στην ίδια τη ζωή των κατοίκων, προβλημάτισε ιδιαίτερα την κυβέρνηση της χώρας, η οποία, ήδη από τον Ιούλιο 2000, ζήτησε τόσο από την κυβέρνηση της Αυστραλίας όσο και από εκείνη της Νέας Ζηλανδίας να επιτρέψει στους περίπου 12.000 πολίτες της να

---

<sup>101</sup> Βλ. σχετική συνέντευξη, εφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ, Αφιέρωμα Περιβάλλον, 5/6/2006.



μετακινηθούν στα εδάφη τους. Παρά την κρισιμότητα της κατάστασης, η Αυστραλία αρνήθηκε να παράσχει άσυλο στους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες της γειτονικής της χώρας, ισχυριζόμενη πως, εάν δεχόταν τους κλιματικούς πρόσφυγες μόνο από το Τουβαλού, θα δεχόταν την κριτική των υπολοίπων χωρών για διακριτική μεταχείριση, υπονοώντας πως δεν ήταν διατεθειμένη να υποστεί το βάρος των περιβαλλοντικών προσφύγων όλων των μικρών νησιωτικών χωρών του Νοτίου Ειρηνικού. Η απάντηση αυτή της Αυστραλιανής κυβέρνησης προκάλεσε δυσμενή σχόλια στη διεθνή κοινότητα και δέχτηκε την έντονη αποδοκιμασία πολλών περιβαλλοντικών Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων<sup>102</sup>. Εντούτοις, η Νέα Ζηλανδία αποδείχτηκε περισσότερο «φιλόξενη», καθώς από το 2001 άνοιξε τα σύνορά της για τους κλιματικούς πρόσφυγες των νησιωτικών κρατών του Νοτίου Ειρηνικού.

Έως σήμερα περίπου 3.000 πολίτες του Τουβαλού έχουν ήδη εγκαταλείψει τις εστίες τους κυρίως προς τη Νέα Ζηλανδία, με την οποία η κυβέρνηση του Τουβαλού, μετά την επίσημη άρνηση της Αυστραλίας, υπέγραψε ειδική συμφωνία. Ειδικότερα, η κυβέρνηση της Νέας Ζηλανδίας καθιέρωσε ένα ειδικό πρόγραμμα μετανάστευσης με την ονομασία «Pacific Access Category/PAC», σύμφωνα με το οποίο συγκεκριμένος αριθμός προσφύγων<sup>103</sup> από τα νησιά Τουβαλού, Φίτζι, Κιριμπάτι και Τόγκα θα εγκαθίσταται στη Νέα Ζηλανδία ανά έτος. Σε ό,τι αφορά στο Τουβαλού, η κυβέρνηση της Νέας Ζηλανδίας έχει αποδεχτεί να φιλοξενήσει στο έδαφός της το σύνολο των 11.636 κατοίκων του, αν και στην επίσημη αίτηση που υποβάλλουν οι πολίτες του στην Υπηρεσία Μετανάστευσης της Νέας Ζηλανδίας καταγράφονται συγκεκριμένες προδιαγραφές και προϋποθέσεις έγκρισης των αιτούντων<sup>104</sup>. Σύμφωνα με

---

<sup>102</sup> Βλ. σχετικά, The Australian Institute, *Screw you Tuvalu*, Media Release, October 14, 2001, διαθέσιμο στο [www.tai.org.au](http://www.tai.org.au) (08/2006)

<sup>103</sup> Σύμφωνα με το πρόγραμμα η Νέα Ζηλανδία θα υποδέχεται ετησίως 75 άτομα από Τουβαλού και Κιριμπάτι και 25 άτομα από τα νησιά Φίτζι και Τόγκα. Βλ. ειδικότερα New Zealand Immigration Service, Registration Form for PAC, διαθέσιμο στο [www.immigration.govt.nz](http://www.immigration.govt.nz) (08/2006)

<sup>104</sup> Βλ. σχετικά, Brown L., *Environmental Refugees*, Friends of the Earth, διαθέσιμο στο [www.foe.org/au/ci/ci\\_coref](http://www.foe.org/au/ci/ci_coref) (08/2006), και στο *A citizen's*

αυτές, ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό των αιτούντων φαίνεται καταδικασμένο να απορριφθεί. Ειδικότερα, σύμφωνα με την επίσημη κυβέρνηση της Νέας Ζηλανδίας, οι αιτούντες «περιβαλλοντικοί πρόσφυγες» θα πρέπει α) να είναι μεταξύ 18 και 45 ετών, β) να έχουν ήδη αναζητήσει και εργασία στη Νέα Ζηλανδία και να έχουν γίνει αποδεκτοί σε αυτή<sup>105</sup>, γ) να ομιλούν την αγγλική γλώσσα, δ) σε περίπτωση που έχουν προστατευόμενα μέλη στην οικογένειά τους να διαθέτουν ελάχιστο εισόδημα ή περιουσιακά στοιχεία, ε) να είναι υγιείς, και τέλος, στ) να διαθέτουν λευκό ποινικό μητρώο. Εν συντομία οι προδιαγραφές που θέτει η κυβέρνηση της Νέας Ζηλανδίας αποκλείουν εκ των προτέρων και εκ των πραγμάτων ευπαθείς κοινωνικά ομάδες και ηλικιωμένα άτομα, προσδίδοντας ενδεχομένως στο πρόγραμμα στοιχεία προκατάληψης και διακριτικής μεταχείρισης.

Κατά τη διάρκεια της 57<sup>ης</sup> Γενικής Συνέλευσης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών το 2002, ο Raani Laurepa, κυβερνητικός εκπρόσωπος του Τουβαλού, άσκησε αυστηρή κριτική στις Η.Π.Α. σχετικά με την μη επικύρωση του Πρωτοκόλλου του Κιότο, ενώνοντας ουσιαστικά τη φωνή του με τις διαμαρτυρίες εκατομμυρίων ανά τον κόσμο περιβαλλοντικών προσφύγων. Ο εκπρόσωπος του Τουβαλού δήλωσε χαρακτηριστικά: «Με αυτή την πολιτική οι Η.Π.Α. ουσιαστικά αρνήθηκαν στις μελλοντικές γενεές του Τουβαλού την θεμελιώδη ελευθερία να ζήσουν εκεί όπου οι πρόγονοί τους ζούσαν επί χιλιάδες χρόνια», τονίζοντας πως «επιθυμία μας δεν είναι να αναγνωριστούμε από την κυβέρνηση της Αυστραλίας ή της Νέας Ζηλανδίας ως περιβαλλοντικοί πρόσφυγες, αλλά να διατηρήσουμε τα εδάφη μας και να σώσουμε τη χώρας μας, η οποία κινδυνεύει εξαιτίας της άκριτης, ανεξέλεγκτης και ακόρεστης κατανάλωσης των βιομηχανικών χωρών. Όλα είναι θέμα πολιτικής»<sup>106</sup>.

---

*guide to climate refugees*, Climate Justice, Case Study on Tuvaluan to New Zealand Program, Friends of the Earth.

<sup>105</sup> Η ακριβής περιγραφή της αίτησης αναφέρει: «have an acceptable offer of employment» και με τον όρο «acceptable» εννοεί «permanent, full-time, genuine and paid by a salary or wages».

<sup>106</sup> Tuvalu Statement, 57<sup>th</sup> Session of the UN General Assembly.

## **II. Το Φαινόμενο της Ερημοποίησης και οι Πρόσφυγες της Υπό-Σαχάριας Αφρικής**

Οι αιτίες που εξαναγκάζουν τους ανθρώπους σε μετακίνηση είναι συνήθως πολλαπλές και αποτελούν συνδυασμό πολλών παραγόντων. Σε πολλές περιπτώσεις, ωστόσο, το φαινόμενο της ερημοποίησης διαδραματίζει έναν ισχυρό ρόλο και δίνει την τελική ώθηση στην απόφαση των ανθρώπων να εγκαταλείψουν τις εστίες τους. Οι υψηλές θερμοκρασίες και η μακρές περίοδοι ξηρασίας, ως απόρροια των κλιματικών αλλαγών, σε συνδυασμό με τη ραγδαία αύξηση του πληθυσμού κάποιων ευπαθών περιοχών εξαναγκάζει τους κατοίκους τους να οδηγούνται σε υπερεκμετάλλευση και εντατική καλλιέργεια των εδαφών τους, με αποτέλεσμα πολύ άμεσα το έδαφος να διαβρώνεται και να χάνει για πάντα τα στοιχεία εκείνα που καθιστούν τη γη δυνητικά καλλιεργήσιμη.

Δεν είναι όμως μόνο οι κλιματικές αλλαγές που επιφέρουν προβλήματα, αλλά ο συνδυασμός άστοχης πολιτικής και μη-βιώσιμων μοντέλων ανάπτυξης. Ένα μεγάλο μέρος, για παράδειγμα, της Κεντρικής Ασίας έχει πληγεί ανεπανόρθωτα από προβλήματα, όπως τη διάβρωση του εδάφους και την αποψίλωση, καταστάσεις που δημιουργήθηκαν έπειτα από δεκαετίες έντονης αγροτικής εκμετάλλευσης, βιομηχανικής ρύπανσης και υπερβολικής βόσκησης. Κατά τη διάρκεια των σοβιετικών χρόνων, εφαρμόστηκαν σε ολόκληρη την περιοχή αρδευτικά συστήματα, ώστε το βαμβάκι να μπορεί να καλλιεργείται σε εντατική και συνεχή βάση. Εξαιτίας του φτωχού σχεδιασμού και της κακής διαχείρισης, τα αρδευτικά αυτά συστήματα οδήγησαν σε μεγάλης κλίμακας απώλεια σπάνιων υδάτινων πόρων και στην υποβάθμιση της γης ως αποτέλεσμα της αλατοποίησης. Υπό το μονοκαλλιεργικό αγροτικό σύστημα που εφαρμοζόταν από τις σοβιετικές αρχές, τεράστιες ποσότητες χημικών χρησιμοποιούνταν για να ελέγχουν την ανάπτυξη αγριόχορτων και να αντικαθιστούν τα χαμένα θρεπτικά συστατικά του εδάφους. Τα υπολείμματα των χημικών αυτών ουσιών δηλητηρίασαν στη συνέχεια το υπέδαφος και τους υδάτινους πόρους της περιοχής, και μόλυναν την

τροφική αλυσίδα, καθιστώντας αδύνατο στους κατοίκους να παραμείνουν στις εστίες τους.<sup>107</sup>.

Σε παγκόσμιο επίπεδο, η εξάντληση των φυσικών πόρων, η διάβρωση του εδάφους και η μείωση του διαθέσιμου πόσιμου νερού αποτελούν σήμερα τις κυριότερες αιτίες δημιουργίας περιβαλλοντικών προσφύγων (υπάγονται στην κατηγορία των εκτοπισθέντων λόγω υποβάθμισης του περιβάλλοντος), κυρίως σε περιοχές με φτωχή βλάστηση και έντονη ξηρασία. Υπολογίζεται πως μόνο το 1998, η μείωση της γονιμότητας του εδάφους, η ξηρασία και η αποψίλωση των δασών οδήγησαν ομαδικά 25 εκατομμύρια περιβαλλοντικούς πρόσφυγες σε φυγή από τη χώρα τους προς ευαίσθητες ξένες περιοχές. Πρόκειται για

---

<sup>107</sup> Αν και πολλά μέρη της Κεντρικής Ασίας έχουν πληγεί από τέτοιου είδους προβλήματα, η υποβάθμιση του περιβάλλοντος έχει φτάσει στα υψηλότερα επίπεδα της μέσα και γύρω από τη λίμνη Αράλη, μια μεγάλη περιοχή που βρίσκεται μεταξύ του Καζακιστάν και του Ουζμπεκιστάν. Το αποτέλεσμα των σοβιετικών προσπαθειών να αυξήσουν στο μέγιστο τη σοδειά βαμβακιού ήταν η μείωση της ετήσιας ροής του νερού από ένα μέσο όρο 50 κυβικών χιλιομέτρων το χρόνο μεταξύ του 1930 και του 1960 σε λιγότερο από 5 κυβικά χιλιόμετρα έως τα τέλη της δεκαετίας του 1980. Από το 1960, η επιφάνεια της λίμνης έχει μειωθεί στο ήμισυ, ενώ ο όγκος της παρουσιάζει πτώση της τάξης του 65% περίπου. Η σκόνη, μάλιστα, που προέρχεται από τον αποξηραμένο πυθμένα της λίμνης Αράλης, η οποία περιέχει μεγάλες ποσότητες αγροτικών και βιομηχανικών χημικών φαρμάκων, μεταφέρεται σε μεγάλες αποστάσεις με τον αέρα, συμβάλλοντας ακόμη περισσότερο στη ρύπανση, την αλατοποίηση και την αποψίλωση της γης. Οι οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις του φαινομένου είναι σοβαρότατες. Μεταξύ των επιπτώσεων συμπεριλαμβάνονται η οξεία μείωση της αγροτικής παραγωγής, η αύξηση της τιμής των τροφίμων, η εξαφάνιση μιας άλλοτε σημαντικής βιομηχανίας ψαριών και η επιδείνωση της υγείας του τοπικού πληθυσμού. Δεν προκαλεί έκπληξη συνεπώς η δημιουργία ενός μεγάλου αριθμού περιβαλλοντικών προσφύγων. Από το 1992, υπολογίζεται ότι περίπου 100.000 άνθρωποι εγκατέλειψαν τη λίμνη Αράλη. Πολίτες της Ρωσίας, του Καζακιστάν και του Ουζμπεκιστάν ήταν οι πρώτοι που μετακινήθηκαν, αφήνοντας πίσω τους τα μέλη φτωχότερων και λιγότερο ευέλικτων ομάδων που στερούνταν των απαιτούμενων κοινωνικών δικτύων ώστε να καταφέρουν να στήσουν νέα σπιτικά σε νέα μέρη. Βλ. σχετικά, Ύπατη Αρμοστεία των Η.Ε. για τους πρόσφυγες, *Οι πρόσφυγες του Κόσμου 2000-Πενήντα χρόνια ανθρωπιστικής δράσης*, όπ.π.

έναν αριθμό που καλύπτει το 58% του συνολικού προσφυγικού ποσοστού παγκοσμίως.<sup>108</sup>.

Όταν εμφανίζεται το φαινόμενο της ερημοποίησης σε μια περιοχή, αρχίζει επί της ουσίας να μειώνεται η παραγωγικότητα της γεωργίας και της κτηνοτροφίας: η ποιότητα και η ποσότητα της σοδειάς μειώνεται, τα οικόσιτα ζώα ψοφούν, τα αποθέματα του πόσιμου και αρδευτικού νερού εξαντλούνται και η διαθέσιμη ξυλεία παύει να είναι αρκετή για όλους<sup>109</sup>. Η άνιση κατανομή των πόρων, με τη συγκέντρωσή τους στα χέρια των λίγων και τον αποκλεισμό των πολλών, προκαλεί συνθήκες δομικής σπανιότητας για πολλές περιοχές και χώρες<sup>110</sup>. Αυτόματα ξεκινούν να εμφανίζονται τα πρώτα συμπτώματα πείνας, φτώχειας, κοινωνικών αντιδράσεων, ενώ σταδιακά δημιουργούνται φαινόμενα βίας και ένοπλες συγκρούσεις. Πολλοί «νέο-μαλθουσιανοί» ερευνητές προβλέπουν χαρακτηριστικά ότι στο μέλλον θα εκδηλωθούν ολοένα και περισσότεροι πόλεμοι για σπάνιους αλλά πολύτιμους φυσικούς πόρους, όπως το νερό και η ξυλεία, αλλά και για μη ανανεώσιμους, όπως το πετρέλαιο και τα διαμάντια<sup>111</sup>.

Η εμφάνιση του φαινομένου της ερημοποίησης στην Υπό τη Σαχάρα Αφρική αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα μακροπρόθεσμης περιβαλλοντικής υποβάθμισης και δημιουργίας

---

<sup>108</sup>

Βλ.

σχετικά

[www.jeanlambertmep.org.uk/downloads/speeches/0110Environrefwus.doc](http://www.jeanlambertmep.org.uk/downloads/speeches/0110Environrefwus.doc) (08/2006)

<sup>109</sup> Οι ανανεώσιμοι φυσικοί πόροι, όπως η καλλιεργήσιμη γη και το πόσιμο νερό γίνονται όλο και σπανιότεροι, καθώς η δημογραφική αύξηση αυξάνει τη ζήτηση για πόρους την περίοδο που η περιβαλλοντική υποβάθμιση μειώνει την προσφορά τους. Βλ. σχετικά International Institute for Strategic Studies, *Global Water Shortages: root of future conflicts?*, Strategic Comments, τόμος 5, τεύχος 6, Ιούλιος, 1999.

<sup>110</sup> Το 1990, 28 αναπτυσσόμενες χώρες με συνολικό πληθυσμό 335 εκατομμυρίων έπασχαν από έλλειψη πόσιμου νερού. Το 2025 στην κατηγορία αυτή θα εμπίπτουν 46 με 52 χώρες με συνολικό πληθυσμό 2,7 με 3,3 δισεκατομμύρια κατοίκους. Βλ. σχετικά Homer-Dixon T., *Scarcity and Conflict, Forum of Applied Research and Public Policy*, vol. 15, no. 1, 2000.

<sup>111</sup> Βλ. σχετικά, Homer-Dixon T., *Environmental Scarcities and Violent Conflict: evidence from cases*, International Security, vol. 19, no. 1, 1999.

περιβαλλοντικών προσφύγων. Η περίπτωση μάλιστα της Αφρικανικής περιοχής Sahel μαρτυρεί μία από τις χειρότερες εμπειρίες σε σχέση με τις επιπτώσεις που δημιουργούνται, όταν τα αποτελέσματα των κλιματικών αλλαγών συνδυάζονται με ανθρωπογενή παρέμβαση και σειρά πολιτικών λαθών. Αρκεί να αναφερθεί ότι από το σύνολο του πληθυσμού που απειλείται από το φαινόμενο της ερημοποίησης παγκοσμίως, το 50% καταγράφεται στη συγκεκριμένη περιοχή<sup>112</sup>.

Η Αφρικανική περιοχή Σαχέλ αποτελεί μια ζώνη ημι-άγονου εδάφους που εκτείνεται από την Μαυριτανία προς τη Σομαλία, απέναντι από τα νότια σύνορα της ερήμου Σαχάρα. Η απότομη και συνεχής αύξηση του πληθυσμού στην περιοχή ανάγκασε τις προηγούμενες δεκαετίες τους κατοίκους της σε υπερβολική χρήση της γης. Η υπέρμετρη καλλιέργεια και βόσκησις είχε ως αποτέλεσμα το έδαφος να καταστεί σταδιακά άνυδρο. Η λιγοστή βροχή δεν ήταν αρκετή να επαναφέρει την υγρασία στη γη, αφού το χώμα δεν είχε πλέον τη δυνατότητα να συγκρατήσει το νερό. Η κατάσταση χειροτέρευσε όταν η περιοχή έγινε «στόχος» μιας εξαιρετικά απότομης, καταστρεπτικής και μακράς περιόδου ξηρασίας. Συγκεκριμένα, η περιοχή Σαχέλ επλήγη δύο φορές από έντονες περιόδους ξηρασίας, αρχικά τις χρονιές 1968 με 1973 και στη συνέχεια κατά το διάστημα 1982 με 1984. Κατά τη διάρκεια των δύο αυτών περιόδων ξηρασίας σημειώθηκαν μετακινήσεις των νομάδων-αγροτών σε βορειότερα σημεία, μακριά από την έρημο, με σκοπό την αναζήτηση και τον εντοπισμό περισσότερο εύφορης γης. Αποτέλεσμα της μετακίνησης και της εκ νέου υπέρμετρης χρήσης της εναπομείνουσας εύφορης γης, ήταν, τα αμέσως επόμενα χρόνια, ολόκληρες περιοχές να μετατραπούν σε έρημο. Επί της ουσίας τα σύνορα με τη Σαχάρα εξαφανίστηκαν καθώς η έρημος έγινε ένα με την υπόλοιπη ζώνη.

Ο συνδυασμός της ανθρωπογενούς παρέμβασης, μέσω της υπέρμετρης καλλιέργειας και βόσκησις και οι δύο μακρές περίοδοι ξηρασίας, συνέβαλαν σημαντικά στην επιδείνωση της υπάρχουσας ημι-

---

<sup>112</sup> Βλ. σχετικά, *Refugees and Development in Africa*, Ed. Nobel P., Seminar Proceedings, Scandinavian Institute of African Studies, Uppsala, 1987.

άγονης γης, και επί της ουσίας στη διεύρυνση της ερήμου Σαχάρα προς τα βόρεια. Σήμερα, η περιοχή Σαχέλ πλήττεται από το φαινόμενο τα ερημοποίησης σε επικίνδυνο βαθμό. Στο μεταξύ, το επίπεδο της βροχόπτωσης δεν επανήλθε ποτέ στα προ του 1968 επίπεδα, ενώ η υποβάθμιση του εδάφους διατηρήθηκε με αποτέλεσμα η ξηρασία να παραμένει μια διαρκής απειλή.

Οι περιβαλλοντικές συνθήκες κατέστησαν τη ζωή των κατοίκων της περιοχής αφόρητη. Έως το 1985 εκατομμύρια γηγενείς ήρθαν αντιμέτωποι με την πείνα και την λιμοκτονία. Οι διαρκείς πολιτικές συγκρούσεις και η έλλειψη σταθερότητας συνέτειναν στην επιδείνωση της κατάστασης. Οι κυβερνητικές αναταραχές και ο αριθμός των συγκρούσεων χειροτέρεψαν ακόμη περισσότερο τις περιβαλλοντικά υποβαθμισμένες συνθήκες και εμπόδισαν το κράτος να παράσχει την απαιτούμενη βοήθεια στους ντόπιους πληθυσμούς. Σε κάθε περίπτωση, βέβαιο είναι πως οι κυβερνήσεις της Μαυριτανίας και της Νιγηρίας (στις οποίες γεωγραφικά ανήκει η περιοχή Σαχέλ) δεν επέδειξαν την απαιτούμενη προσοχή στις ανάγκες των πολιτών τους. Χωρίς να είναι σε θέση να εκτιμήσουν ορθά την σοβαρότητα της κατάστασης, παρέλειψαν να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα, ώστε να μειώσουν την αύξηση των γεννήσεων, να βελτιώσουν τις γεωργικές τεχνικές και να μεθοδεύσουν βιώσιμα την παραγωγή των αγαθών. Έστω ένα από τα παραπάνω μέτρα θα μπορούσε να εμποδίσει τους κατοίκους του Σαχέλ από τον εγκλωβισμό τους στον φαύλο κύκλο της ερημοποίησης, της ξηρασίας και της αστίας. Οι κυβερνήσεις της Μαυριτανίας και της Νιγηρίας απέτυχαν να παράσχουν βοήθεια στους κατοίκους μιας περιβαλλοντικά υποβαθμισμένης και άγονης περιοχής και συνέβαλαν στη τραγωδία τους.

Χωρίς καμία κρατική υποστήριξη ή βοήθεια, οι κάτοικοι του Σαχέλ έπρεπε να βρουν τρόπο να επιβιώσουν στηριζόμενοι αποκλειστικά στις δυνάμεις τους. Για εκατοντάδες χιλιάδες απελπισμένους Αφρικανούς του Σαχέλ μόνη διέξοδος ήταν να εγκαταλείψουν την άγονη γη και τις αδιάφορες κυβερνήσεις τους και να μετατραπούν σε πρόσφυγες. Η σταθερά αναπτυσσόμενη Ακτή Αϊβόρου κατέστη για τους περισσότερους καταφύγιο από την τραγωδία της χώρας τους. Υπολογίζεται πως 1,4

εκατομμύρια πρόσφυγες μετακινήθηκαν προς την Ακτή κατά τα έτη 1968 με 1973. Κατά τη διάρκεια της ξηρασίας της δεκαετίας του '80, το 20% του πληθυσμού της Μαυριτανίας, περίπου 400.000 άτομα, και 17% του πληθυσμού της Νιγηρίας, περίπου 1.500.000 άτομα υπολογίζεται πως μετατράπηκαν σε περιβαλλοντικούς πρόσφυγες. Εκτιμάται πως 10 εκατομμύρια περιβαλλοντικοί πρόσφυγες υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους στην ευρύτερη περιοχή την ίδια δεκαετία (1980). Οι άνθρωποι αυτοί ήταν αναγκασμένοι να επιλέξουν μεταξύ της προσφυγιάς ή της λιμοκτονίας. Έως και το 2000 εκτιμάται πως συνέχισαν να μετακινούνται περιβαλλοντικοί πρόσφυγες που ξεπερνούν τα 30 εκατομμύρια.

Η διεθνής κοινότητα αναγνώρισε, μόλις στα τέλη της δεκαετία του '70, την ερημοποίηση ως φαινόμενο με παγκόσμιες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις. Το 1977 ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών συγκάλυσε Διεθνή Συνδιάσκεψη για την Ερημοποίηση (United Nations Conference on Desertification /UNCOD), στο πλαίσιο της οποίας υιοθετήθηκε το Σχέδιο Δράσης για την καταπολέμηση της Ερημοποίησης (Plan of Action to Combat Desertification / PACD), ενώ χρειάστηκε να περάσουν δεκατέσσερα χρόνια έως ότου το Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον (UNEP) κάνει λόγο για επικίνδυνη ένταση του φαινομένου. Τρία χρόνια αργότερα, στις 15 Οκτωβρίου 1994, ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών<sup>113</sup> υπέγραψε την ιδιαίτερης σημασίας Σύμβαση για την Καταπολέμηση της Απερήμωσης/Ερημοποίησης στις χώρες εκείνες που αντιμετωπίζουν σοβαρή ξηρασία ή/και απερήμωση, και ιδιαίτερα στην Αφρική. Η εφαρμογή της Σύμβασης εξετάζεται έκτοτε κάθε δύο έτη, από τη Διάσκεψη των Συμβαλλομένων Μερών (Conference of the Parties/COP),

---

<sup>113</sup> «Εκτιμώντας τη σημασία των παλαιότερων προσπαθειών και της εμπειρίας των κρατών και των διεθνών οργανισμών, όσον αφορά την καταπολέμηση της απερήμωσης και την άμβλυση των συνεπειών της ξηρασίας, ιδιαίτερα σχετικά με την εφαρμογή του σχεδίου δράσης για την καταπολέμηση της απερήμωσης, το οποίο θεσπίστηκε κατά το συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών με θέμα την απερήμωση, το 1977», βλ. σχετικά [www.unced.int](http://www.unced.int) (08/2006)



το ανώτατο όργανο διακυβέρνησης και λήψης αποφάσεων. Τη Σύμβαση έχουν έως σήμερα υπογράψει 179 χώρες.

Στο προοίμιό της αναγνωρίζεται ότι η απερήμωση και η ξηρασία είναι προβλήματα με παγκόσμιες διαστάσεις, υπό την έννοια ότι επηρεάζουν όλες τις περιοχές του κόσμου και ότι χρειάζεται κοινή δράση της διεθνούς κοινότητας για την καταπολέμησή τους, ενώ επιπλέον σημειώνεται ο μεγάλος αριθμός των αναπτυσσόμενων χωρών, κυρίως των λιγότερο αναπτυγμένων, μεταξύ εκείνων που αντιμετωπίζουν σοβαρή ξηρασία ή/και απερήμωση, καθώς επίσης επισημαίνονται οι ιδιαίτερα τραγικές επιπτώσεις αυτών των φαινομένων στην Αφρική. Παράλληλα, στη Σύμβαση σημειώνεται πως ερημοποίηση προκαλείται από πολύπλοκες αλληλεπιδράσεις μεταξύ φυσικών, βιολογικών, πολιτικών, κοινωνικών, πολιτιστικών και οικονομικών παραγόντων. Γίνεται επομένως αντιληπτό η απερήμωση και η ξηρασία επηρεάζουν την αειφορική και βιώσιμη ανάπτυξη, μέσω της αλληλεπίδρασής τους με σημαντικά κοινωνικά προβλήματα, όπως η φτώχεια, η κακή υγεία και ο υποσιτισμός, η έλλειψη επισιτιστικής ασφάλειας, καθώς και προβλήματα που προέρχονται από τη μετανάστευση, τη μετακίνηση ανθρώπων και το δημογραφικό δυναμικό<sup>114</sup>.

Σύμφωνα με τη Σύμβαση<sup>115</sup>, οι ανεπτυγμένες χώρες υποχρεούνται να δώσουν προτεραιότητα στις πληγείσες αφρικανικές χώρες και να τις βοηθήσουν να καταπολεμήσουν την απερήμωση και να αμβλύνουν τις συνέπειες της ξηρασίας, παρέχοντας μεταξύ άλλων ή/και διευκολύνοντας την πρόσβαση των αφρικανικών χωρών σε χρηματοδοτικούς πόρους, καθώς και διευκολύνοντας τη χρηματοδότηση της μεταφοράς, προσαρμογής και πρόσβασης σε κατάλληλες περιβαλλοντικές, τεχνολογικές και τεχνικές γνώσεις, λαμβάνοντας πάντοτε τα συμβαλλόμενα μέρη υπόψη τους την υιοθέτηση της εξάλειψης της φτώχειας ως κεντρική στρατηγική. Επιπροσθέτως,

---

<sup>114</sup> Gate L., *Environmental migration and environmental refugees*, 18<sup>th</sup> vol.2000.issue 3/2000.ISSN 0815-2001 G52503

<sup>115</sup> Βλ. σχετικά [www.unccd.int](http://www.unccd.int)

καλούνται οι ανεπτυγμένες χώρες του Βορρά, με βάση τη Σύμβαση, να βοηθήσουν τις πληγείσες από ερημοποίηση χώρες να ενισχύσουν το δυναμικό τους, επιτρέποντάς τους έτσι να βελτιώσουν το θεσμικό τους πλαίσιο, καθώς και το επιστημονικό και τεχνικό δυναμικό τους, τη συλλογή και ανάλυση πληροφοριών, και την έρευνα και ανάπτυξη, με σκοπό να αμβληθούν οι συνέπειες της ξηρασίας.

Το 2002, η Συνδιάσκεψη του Ο.Η.Ε. για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη στο Γιохάνεσμπουργκ, που έλαβε χώρα δέκα χρόνια μετά τη Συνδιάσκεψη του Ο.Η.Ε. για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, έθεσε -με το κεφάλαιο 12 της Agenda 21- τη βάση για την καταπολέμηση του φαινομένου της ερημοποίησης, επιβεβαιώνοντας τη σχέση μεταξύ ασφάλειας, βίας, και ακεραιότητας των φυσικών πόρων. Η κινητοποίηση της διεθνούς κοινότητας αποτελεί όντως μια πραγματικότητα και μεταφράζεται ως ένα αισιόδοξο μήνυμα, αργεί ωστόσο ακόμα πολύ η εποχή εκείνη που η μετακίνηση πληθυσμών -εξαιτίας της ερημοποίησης της πατρίδας τους- θα αποτελεί παρελθόν.

## Συμπερασματικές Σκέψεις

Ο κόσμος γίνεται σταδιακά ολοένα και περισσότερο αλληλοεξαρτώμενος. Τα περιβαλλοντικά προβλήματα, κοινά. Η βαθμιαία μετάλλαξη του κλιματικού συστήματος της Γης επιβεβαιώνει σε απόλυτο βαθμό την παραπάνω διαπίστωση. Οι επιστήμονες προειδοποιούν για τα χειρότερα. Τυφώνες, πλημμύρες, εκρήξεις ηφαιστειών, σεισμοί, έντονη ξηρασία, εξαιρετικά χαμηλές ή/και υψηλές θερμοκρασίες, άνοδος της στάθμης της θάλασσας, συνθέτουν το μη αναστρέψιμο σκηνικό του μέλλοντος που θα επιφέρει απρόβλεπτες και ακαριαίες μεταβολές, όχι μόνο στην παγκόσμια οικονομία αλλά και στους πληθυσμούς. Το φαινόμενο «ντόμινο» που συνδέει την τήξη των πάγων με την υπερθέρμανση και τα ακραία γεωλογικά φαινόμενα, λαμβάνει πλέον πολιτικο-κοινωνική χροιά, «παρασύροντας» στο πέραςμά του εκατομμύρια ανθρώπους και υποχρεώνοντάς τους σε αναγκαστική μετακίνηση. Μια ιδιόμορφη γενιά προσφύγων αυξάνει με γεωμετρική πρόοδο: είναι οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες, που εμφανίζονται σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης, η δε εμφάνισή τους φανερώνει την αδήριτη ανάγκη κοινής δράσης, σε ένα νέο πνεύμα συνεργασίας. Η πυκνότητα, άλλωστε, της παρουσίας τους την τελευταία δεκαετία συνιστά μια θλιβερή υπενθύμιση της αποτυχίας της διεθνούς κοινότητας να αποτρέψει σε συλλογικό επίπεδο την υποβάθμιση και καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος. Δεδομένου ότι οι φυσικές καταστροφές δεν γνωρίζουν σύνορα, οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες αποτελούν μια νέα παγκόσμια απειλή, για την καταπολέμηση της οποίας απαιτείται η ανοικοδόμηση ενός ασφαλέστερου κόσμου, βασισμένου στα κοινά συμφέροντα και στην κοινή ευθύνη της ανθρωπότητας, αυτή τη φορά υπό το πρίσμα της βιώσιμης ανάπτυξης.

Όσο η διεθνής κοινότητα και οι ακαδημαϊκοί κύκλοι διαβουλεύονται επί του εννοιολογικού προσδιορισμού των περιβαλλοντικών προσφύγων και επί του νομικού ζητήματος της αναγνώρισης του καθεστώτος τους ως προσφύγων (εν στενή εννοία), ώστε να τεκμηριωθεί το εάν και κατά πόσο αυτοί τυγχάνουν προστασίας,

χωρίς να καταλήγουν σε αποφάσεις, τόσο ο αριθμός του πληθυσμού που εξαναγκάζεται σε μετακίνηση -εντός ή εκτός συνόρων από την εστία του- μεγαλώνει ανησυχητικά. Οι αιτίες, άλλωστε που προκαλούν τη δημιουργία προσφυγικών κυμάτων είναι πολλές, όσες και οι τύποι των περιβαλλοντικών προσφύγων, όπως αυτοί διαχωρίζονται στην επιστημονική βιβλιογραφία. Όπως σημειώθηκε και στην παρούσα έρευνα, στη λίστα των περιβαλλοντικών προσφύγων κατατάσσονται καταρχήν θύματα φυσικών καταστροφών, όπως σεισμών ή εκρήξεων ηφαιστειών, μαζικών καταιγίδων, πλημμυρών και τυφώνων, περιπτώσεις κατοίκων περιοχών που πλήττονται από το φαινόμενο της ανόδου της στάθμης της θάλασσας, άτομα που αδυνατούν να παραμείνουν στις εστίες τους λόγω διάβρωσης και υποβάθμισης της γης τους, αλλά και άτομα που εξαναγκάζονται σε μετακίνηση λόγω κυβερνητικών πολιτικών (π.χ. δημιουργία πάρκων ή φραγμάτων) που περικόπτουν τα μέσα διαβίωσης τους. Τέλος, στους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες εντάσσονται οι περιπτώσεις ατόμων που εκτοπίζονται εξαιτίας εκουσίως προκαλούμενων βιομηχανικών ατυχημάτων (π.χ. Τσέρνομπιλ), αλλά και οι περιπτώσεις προσφύγων που προέρχονται από πολέμους, οι οποίοι διεξάγονται για την κυριαρχία επί φυσικών πόρων.

Το ζήτημα της αναγνώρισης των περιβαλλοντικών προσφύγων δεν είναι τόσο περίπλοκο όσο ενδεχομένως περιγράφεται στη διεθνή βιβλιογραφία. Είναι κυρίως ζήτημα πολιτικής. Ή πιο απλά, ζήτημα πολιτικής οικονομίας. Όσο μικρότερη είναι η προσφορά συμπαράστασης και έμπρακτης υποστήριξης από τη διεθνή κοινότητα στα θύματα των κλιματικών αλλαγών, τόσο μεγαλύτερη γίνεται η δυναμική της συσσώρευσης των προβλημάτων, αλλά και της έκκλησης τους για βοήθεια. Όσο εκκρεμεί το ζήτημα της αναγνώρισης του «επίσημου» νομικού status των προσφύγων, τόσο οι ευθύνες για την προστασία των περιβαλλοντικών προσφύγων δεν βρίσκουν αποδέκτες. Όσο η διεθνής κοινότητα αδυνατεί να αναγνωρίσει τις υποχρεώσεις της σε σχέση με το πρόβλημα των κλιματικών αλλαγών μετατρέποντάς τες σε αντίστοιχες δεσμεύσεις του παρόντος και του μέλλοντος, τόσο το κόστος της αδυναμίας αυτής μεταφέρεται σε εκατομμύρια ανώνυμα και

απροστάτευτα θύματα. Ανοίγει ως εκ τούτου «το Κουτί της Πανδώρας» σε ό,τι αφορά σε θέματα οικονομικής σταθερότητας και περιβαλλοντικής υποβάθμισης στις χώρες που τους υποδέχονται, ενώ τίγονται ταυτόχρονα πολλές φορές ζητήματα περιβαλλοντικής ασφάλειας.

Αναγνωρίζοντας τους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες, αναγνωρίζουμε το πρόβλημα. Αναγνωρίζοντας το πρόβλημα, αρχίζουμε να αποδεχόμαστε την ευθύνη και αναζητούμε τις λύσεις. Η έγκαιρη αντιμετώπιση των επιπτώσεων των κλιματικών αλλαγών συνεπάγεται αναζήτηση και στήριξη βιώσιμων λύσεων. Κεντρικό ρόλο για την επίτευξη αειφόρων στόχων σε σχέση με την κλιματική αλλαγή, διαδραματίζουν τα αναπτυξιακά πρότυπα που θα ακολουθήσει τόσο ο ανεπτυγμένος όσο κι ο αναπτυσσόμενος κόσμος, δεδομένου ότι η βιώσιμη ανάπτυξη επιτάσσει μια διαφορετική πορεία από εκείνη που ακολουθήθηκε έως σήμερα. Ελλείπει δε ενός Παγκόσμιου Οργανισμού Περιβάλλοντος, στο πλαίσιο αρμοδιοτήτων του οποίου θα μπορούσαν ενδεχομένως τόσο η παγκόσμια κλιματική πολιτική όσο και το ζήτημα των περιβαλλοντικών προσφύγων να προωθηθούν αναλόγως, η κρισιμότητα της κατάστασης αυξάνει ραγδαία.

Η επιλογή της πρόληψης φαίνεται είναι η μόνη διέξοδος. Τα κράτη, οι περιφερειακοί και διεθνείς οργανισμοί, συμπεριλαμβανομένων των Ηνωμένων Εθνών και των Διεθνών Χρηματοδοτικών Οργανισμών, καλούνται να ενσωματώσουν την αρχή της πρόληψης στην πολιτική της βιώσιμης ανάπτυξης, στο σχεδιασμό και στον προγραμματισμό. Απαραίτητο στοιχείο για τον μετριασμό των κινδύνων αποτελεί η αναγνώριση και συνειδητοποίηση των συμπτωμάτων και των αιτιών τους σε φυσικό, κοινωνικό, οικονομικό και περιβαλλοντικό επίπεδο. Για την επίτευξη αυτής της προτεραιότητας απαιτείται αξιολόγηση των προβλημάτων σε παγκόσμιο, εθνικό και τοπικό επίπεδο, έγκαιρη προειδοποίηση και εκτίμηση των περιφερειακών κινδύνων<sup>116</sup>.

---

<sup>116</sup> Η έρευνα περιφερειακών και αναδυόμενων κινδύνων περιλαμβάνει τη σύνταξη και τυποποίηση, ανάλογα με την περίπτωση, των στατιστικών πληροφοριών και των στοιχείων όσον αφορά τους περιφερειακούς κινδύνους, τις επιδράσεις και τις απώλειες, την ενίσχυση της περιφερειακής και της

Η περιφερειακή και διεθνής συνεργασία διαφαίνεται ως η μοναδική λύση για την ενίσχυση της δυνατότητας επίτευξης πραγματικής προόδου στη μείωση των επιπτώσεων που προκαλεί το φαινόμενο των κλιματικών αλλαγών, μέσω της ανάληψης κοινών δραστηριοτήτων Βορρά- Νότου ως προς τις πολιτικές πρόληψης, μεταφοράς καθαρών τεχνολογιών και διάχυσης τεχνολογίας. Παράλληλα, κάθε χώρα καλείται να αναπτύξει και να ενισχύσει τις εθνικές ικανότητες και δυνατότητές της και, όπου είναι απαραίτητο, την εθνική νομοθεσία για την πρόληψη, τον περιορισμό και την προετοιμασία στις φυσικές και άλλες καταστροφές, να κινητοποιήσει τις μη κυβερνητικές οργανώσεις και να ενθαρρύνει τη συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων. Επιπλέον, απαιτείται η ανάληψη πρωτοβουλιών στην κατεύθυνση της ολοκληρωμένης διαχείρισης των περιβαλλοντικών και φυσικών πόρων του αναπτυσσόμενου Νότου, η υιοθέτηση πρακτικών κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης και ο ορθός προγραμματισμός της χρήσης της γης, πάντοτε στη βάση μιας βιώσιμης προοπτικής.

Στην υποστήριξη της εφαρμογής της μείωσης των συνεπειών του φαινομένου του θερμοκηπίου σε όλα τα επίπεδα, ουσιαστικό ρόλο διαδραματίζει, επιπροσθέτως, η κοινωνία των πολιτών, η επιστημονική κοινότητα και ο ιδιωτικός τομέας. Οι επιπτώσεις των κλιματικών αλλαγών, ανάμεσα στις οποίες και η δημιουργία προσφυγικών κυμάτων, μπορούν να μειωθούν ουσιαστικά, εάν οι κοινωνίες είναι καλά ενημερωμένες και εξοικειωμένες με την «κουλτούρα» της πρόληψης και της κοινωνικής ευθύνης. Οι κλιματικές αλλαγές δεν συνιστούν απλά ένα περιβαλλοντικό ζήτημα, αλλά επίσης ένα ζήτημα ανάπτυξης. Η αντίδραση των κοινωνιών σε τυχόν επερχόμενους κινδύνους θα απαιτήσει

---

διεθνούς συνεργασίας, ανάλογα με την περίπτωση, για την αξιολόγηση και την παρακολούθηση των περιφερειακών και διασυνοριακών κινδύνων. Επίσης, περιλαμβάνει την ανταλλαγή πληροφοριών και έγκαιρων προειδοποιήσεων μέσω των κατάλληλων ρυθμίσεων και την έρευνα, ανάλυση και υποβολή εκθέσεων σχετικά με τις μακροπρόθεσμες αλλαγές και τα αναδυόμενα ζητήματα που ενδέχεται να αυξήσουν τις τρωτότητες και τους κινδύνους ή την ικανότητα των αρχών και κοινοτήτων να ανταποκριθούν στις καταστροφές.

σημαντικές, μακροπρόθεσμες αλλαγές στην οικονομική και κοινωνική τους συμπεριφορά. Για την επίτευξη αυτής της προτεραιότητας απαιτείται η διαχείριση και ανταλλαγή των πληροφοριών, η ενημέρωση, η έρευνα, η περιβαλλοντική εκπαίδευση και κατάρτιση, και η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης. Τα αποτελέσματα, άλλωστε, οποιασδήποτε πολιτικής περιβάλλοντος δεν μπορεί παρά να εξαρτώνται από τους τελικούς της αποδέκτες, με άλλα λόγια, από τον τρόπο που οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται και βιώνουν το φυσικό τους περιβάλλον.

## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

### ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

#### *Βιβλία*

- Κατσιμπάρδης Κ., *Το Διεθνές Δίκαιο για τις Κλιματικές Αλλαγές* από τη σειρά Νόμος και Φύση- Βιβλιοθήκη Περιβαλλοντικού Δικαίου 9, Εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002.
- Μανωλοπούλου- Βαρβιτσιώτη Κ., *Η διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 1986.
- Περράκης Στ., *Διεθνής Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, κείμενα διεθνούς πρακτικής, Εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2000.
- Περράκης Στ., Γρηγορίου Π., *Περιβάλλον και Διεθνές Συμβατικό Δίκαιο*, κείμενα διεθνούς πρακτικής, Εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1997.
- *Προστασία των Προσφύγων: Οδηγός Διεθνούς Προσφυγικού Δικαίου*, Γραφείο του Υπατου Αρμοστού για τους Πρόσφυγες – Διακοινοβουλευτική Ένωση, Εγχειρίδιο για Βουλευτές, Νο2, 2001.
- Σαμιώτης Γ., Τσάλτας Γρ., *Διεθνής προστασία του περιβάλλοντος: Διεθνείς πολιτικές και Δίκαιο του περιβάλλοντος*, τόμος Ι , Εκδ. Παπαζήση, 1990.
- Σωτηρόπουλος Δ., Χουλιάρης Α., Ρούσσοσ Σ., Σκλιάς Π., *Ο τρίτος κόσμος, πολιτική -κοινωνία- οικονομία-διεθνείς σχέσεις*, σειρά Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2005.
- Τσάλτας Γρ., *Αναπτυξιακό Φαινόμενο και Τρίτος Κόσμος: Πολιτικές και διεθνές δίκαιο της ανάπτυξης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1991.
- Τσάλτας Γρ.,(επιμ.), *Γιοχάνεσμπουργκ-Το περιβάλλον μετά την Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την αειφόρο ανάπτυξη*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρη, Αθήνα 2003.
- Υπατη Αρμοστεία των Η.Ε. για τους πρόσφυγες, *Οι πρόσφυγες του Κόσμου, 1997-1998, Προβλήματα και Στρατηγικές*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998.
- Υπατη Αρμοστεία των Η.Ε. για τους πρόσφυγες, *Οι πρόσφυγες του Κόσμου 2000- Πενήντα χρόνια ανθρωπιστικής δράσης*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα., Αθήνα 2000.



## Άρθρα

- Κατσιμπάρδης Κ., *Κλιματικές Αλλαγές: οι επιπτώσεις τους στις παράκτιες Ζώνες και η αναγκαιότητα προσαρμογής*, στο Τσάλτας Γ.(επ.), *Αειφορία και Περιβάλλον, Ο νησιωτικός Χώρος στον 21<sup>ο</sup> αιώνα*, εκδ. Ι Σιδέρης, Αθήνα, 2005.
- Κατσιμπάρδης Κ., *Εμπόριο εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου: από το Κιότο στη Βόννη*, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001, ανάπτυπο από Νόμος και Φύση, Τριμηνιαία Επιθεώρηση Περιβαλλοντικού Δικαίου, τεύχος 3-4/2000.
- Μανωλοπούλου – Βαρβιτσιώτη Αικ., *Η πολιτική του περιβάλλοντος στο πλαίσιο της Ύπατης Αρμοστείας για τους Πρόσφυγες*, στο Τσάλτας Γρ.,(επ.), *Γιοχάνεσμπουργκ-Το περιβάλλον μετά την Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την αειφόρο ανάπτυξη*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρη, Αθήνα, 2003.
- Μοδινός Μ., *Τα πορίσματα του Γιοχάνεσμπουργκ- Μια πρώτη ανάγνωση*, στο Τσάλτας Γ. (επ.) *Γιοχάνεσμπουργκ: Το περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Η.Ε. για την Αειφόρο Ανάπτυξη*, εκδ. Ι.Σιδέρη, Αθήνα, 2003.
- Πατρόνος Π., *Δίκαιο Περιβάλλοντος, Κλιματικές Αλλαγές και Αειφόρος Ανάπτυξη*, στο Κατσιμπάρδης Κ., *Το Διεθνές Δίκαιο για τις Κλιματικές Αλλαγές*, από τη σειρά Νόμος και Φύση- Βιβλιοθήκη Περιβαλλοντικού Δικαίου 9, Εκδ. Αντ. Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002.
- Πλατιάς Χαρ., *Η αναζήτηση βιώσιμης λύσης για το κλίμα: προς διαμόρφωση μιας παγκόσμιας κλιματικής πολιτικής*, στο Τσάλτας Γρ.,(επιμ.), *Γιοχάνεσμπουργκ-Το περιβάλλον μετά την Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την αειφόρο ανάπτυξη*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρη, Αθήνα 2003.
- Σαμιώτης Γ., *Σχόλια σχετικά με το πρόβλημα της διαφανόμενης κλιματικής αλλαγής και των διεθνών θεσμών αντιμετώπισής τους*, στο Κατσιμπάρδης Κ., *Το Διεθνές Δίκαιο για τις Κλιματικές Αλλαγές*, από τη σειρά Νόμος και Φύση- Βιβλιοθήκη Περιβαλλοντικού Δικαίου 9, Εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2002.
- Τσάλτας Γρ., *Το δικαίωμα στην ανάπτυξη ως ανθρώπινο δικαίωμα*, στο *Χρονικά 1986*, Ίδρυμα Μαραγκοπούλου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1988.

## ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

### *Βιβλία*

- Black R., *Refugees, Environment and Development*, Longman Development Studies, London, 1998.
- Cohen R., Deng F. M, *Masses in Flights: The Global Crisis of Internal Displacement*, Brooking Institute Press, Washington, D.C., 1998.
- Grubb M., Vrolijk C., Brack D., *the Kyoto Protocol: a guide and assessment*, RIIA-Earthscan, London, 1999.
- Hansen Art., Oliver-Smith Ant., *Involuntary Migration and Resettlement: The Problems and Responses of Dislocated People*, Westview Press, Boulder, Colorado, 1982.
- Hinnawi, E.E., *Environmental Refugees*. United Nations Development Program, Nairobi, 1985.
- International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, *Disaster rehabilitation and reconstruction policy*, 1993.
- IPCC/Climate Change 1995, *The Science of Climate Change: contribution of WG I*, Cambridge Un. Press, 1996
- Leatherman S.P., *Vanishing lands: sea level, society and Chesapeake Bay*, University Of Maryland, 1995.
- Parnwell M., *Population Movements in the Third World*, London, Routledge, 1993.
- Skeldon, R. *Migration and Development: a global perspective*, Harlow: Longman, 1997.
- Williams M.A.J., Balling J., *Interactions of Desertification and Climate*, Arnold, London, 1996.

### *Άρθρα*

- *A citizen's guide to climate refugees*, Climate Justice, Case Study on Tuvaluan to New Zealand Program, Friends of the Earth.
- Agarwal A.- Narain S., *Global Warming in an Unequal World*, New Delhi, στο Center for Science and Environment, 1991.
- Black R., *Environmental refugees: myth or reality?*, New issues in refugee research, working paper no 34, Mach 2001.

- Brown L., *Environmental Refugees*, Friends of the Earth, διαθέσιμο στο [www.foe.org/au/ci/ci\\_ecoref](http://www.foe.org/au/ci/ci_ecoref)
- Brown L., *Troubling New Flows of Environmental Refugees*, Earth Policy Institute, 2004.
- Bodansky D., *The UN Framework Convention on Climate Change: a commentary*, στο *Yale Journal of International Law*, Vol.18, 1993.
- Castles St., *Environmental change and forced migration: making sense of the debate*, *New issues in refugee research*, working paper no 70, October 2002.
- Chimni, B.S., *Reforming the International Refugee Regime: A Dialogic Mode*, στο *Journal of Refugee Studies*, vol. 14, 2001.
- *Climate Change –Time to Act*, The latest on the problem and the solutions, *The Ecologist Report*, November 2001.
- Cooper J., *Environmental Refugees: meeting the requirements of the refugee definition*, στο *Symposium on Endangered Species Act*, *New York University Environmental Law Journal*, 1998.
- Dobson A., *Just a Lot of Hot Air?*, διαθέσιμο στο [www.oneworld.org](http://www.oneworld.org)
- *Energy, Finance and Climate Change*, *Our Planet*, The magazine of the United Nations Environmental Programme, Vol.16, No 3.
- Eurostat, *Commonwealth of Australia - Dept. for Immigration and Multicultural Affairs*, στο *INS Statistical Yearbook*, 1999.
- Forbes M.S., *The inhospitable earth*, στο *Refugees*, Vol.89, May 1992.
- Gate, *Environmental migration and environmental refugees*, 18<sup>th</sup> vol., Issue ISSN 0815-2001 G52503, March 2000.
- Georgas D., *Assessing the Impacts of Climate Change in the Mediterranean Coastal Zones*, στο Giupponi D., Shechter M., *Climate Change in the Mediterranean: socio-economic perspectives of impacts, vulnerability and adaptation*, Edward Elgar, Cheltenham, U.K., 2003.
- Hartmann B., *Population, Environment and Security: A new Trinity*, στο *Environment and Urbanization*, 1998.
- Holbrooke, R., *A Borderline Difference: we ignore millions who are refugees in their own countries*, *The Washington Post*, 8 May 2000.
- Homer-Dixon T., *Environmental Scarcities and Violent Conflict: evidence from cases*, στο *International Security*, vol. 19, no. 1, 1999.
- Homer-Dixon T., *Scarcity and Conflict*, στο *Forum of Applied Research and Public Policy*, vol. 15, no 1, 2000.

- International Institute for Strategic Studies, *Global Water Shortages: root of future conflicts?*, Strategic Comments, vol. 5, no. 6, 1999.
- Indra D., Not just displaced and poor: How environmentally forced Migrants in Rural Bangladesh Recreate Space and Place Under Trying Conditions, *Rethinking Refuge and Displacement, Selected Papers on Refugees and Immigrants*, Arlington, 2000.
- IPCC 2001, *Climate Change 2001: Synthesis Report* (Summary for Policy Makers- Question 2, διαθέσιμο στο [www.ipcc.ch](http://www.ipcc.ch))
- Kibreab G., *Environmental causes and impact of refugee movements: a critique of the current debate*, Disasters 21: 20-38, 1997.
- Kothari Um., *Migration and Chronic Poverty, Working Paper No 16*, Institute for Development Policy and Management, University of Manchester, March 2002.
- Lafontant- Mankarious, J., *The Refugee Crisis: causes and solutions*, *Refugees*, Vol. 82, Jan/Feb, 1991.
- Lambert J., *Refugees and the Environment*, διαθέσιμο στο [www.jeanlambertnep.org.uk/downloads/speeches/0110\\_Environment-efwus.doc](http://www.jeanlambertnep.org.uk/downloads/speeches/0110_Environment-efwus.doc)
- Lazarus D., Climatic change creates environmental refugees, IDOC International, 2/91:1-2, 1991.
- Lonergan S., Swain A., *Environmental Degradation and Population Displacement*, Global Environmental Change and Human Security Project, Research Report no 2, Victoria BC, Canada, May 1999.
- Lewis J., *The vulnerability of small islands states to sea level rise: the need for holistic strategies*, Disasters, September 1990
- Massey Ds, *Economic development and international migration in comparative perspective*, *Population and Development Review*, no 14, 1988.
- McGregor J., *Are there Environmental refugees?*, RPN (Refugee Participation Network), Refugee Studies Programme, Oxford. UK, Vol.18, January 1995.
- Myers N., *Environmental Refugees in a Globally Warmed World*, BioScience, vol. 43, no 11, December 1993.
- Myers N., *Environmental Refugees: a crisis in the making*, People and the Planet, vol. 3, no 4, 1994.
- Najibullha S., *Afganistan: Intergrated Environmental Protection and Management Program in Returnees Areas*, U.N.H.C.R.,

Engineering & Environmental Services Senction, διαθέσιμο στο [www.unhcr.org](http://www.unhcr.org)

- Neumann J, Yohe G., Nichols R., Manion M., *Sea Level Rise and Global Climate Change: a review of impacts to U.S. coasts*, 2000, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση [www.pewclimate.org](http://www.pewclimate.org)
- New Zealand Immigration Service, Registration Form for PAC, διαθέσιμο στο [www.immigration.govt.nz](http://www.immigration.govt.nz)
- Nobel P., (Ed) *Refugees and Development in Africa*, Seminar Proceedings, Scandinavian Institute of African Studies, Uppsala, 1987.
- *Poverty and Environment*, Department for International Development, March 2002
- Ramlogan R., *Environmental Refugees: an overview*, Environmental Conservation, 23, 1996.
- *Screw you Tuvalu*, The Australian Institute, Media Release, October 14, 2001, διαθέσιμο στο [www.tai.org.au](http://www.tai.org.au)
- *The Environment- a critical time*, Refugees Magazine Issue 127, July 2002
- *The Origins of the Third World*, markets-states and climate, The Corner House, briefing 27, December 2002.
- Wilkinson R., *The Environment, a critical time*, Refugees Magazine, Issue 127, 07/2002.
- Wisner, B. & Walker, P. (2005), *Beyond Kobe. A Proactive Look at the World Conference on Disaster Reduction*, 18-22 January 2005, Kobe, Japan, A report for the Swiss Department of Humanitarian Aid, Feinstein International Famine Center, May, p. 3.
- Yokohama Strategy and Plan of Action for a Safer World, *Guidelines for Natural Disaster Prevention, Preparedness and Mitigation*, World Conference on Natural Disaster Reduction. Yokohama, Japan, 23-27 May 1994, στο [http://www.unisdr.org/eng/about\\_isdr/bd-yokohama-strat-eng.htm](http://www.unisdr.org/eng/about_isdr/bd-yokohama-strat-eng.htm)

## **ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ**

- Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, για την πολιτική μετανάστευση και ασύλου. COM(94) 23 τελικό. Βρυξέλλες, 23/02/1994
- Ψήφισμα Γενικής Συνέλευσης ΟΗΕ 44/228/22.12.1989 για τη Συνδιάσκεψη του Ο.Η.Ε. για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη

- Ψηφίσματα Γενικής Συνέλευσης ΟΗΕ 43/53/6.12.1988, 44/207/22.12.1989, 45/212/21.12.1990 και 46/169/19.12.1991 για την προστασία του κλίματος του πλανήτη για τις παρούσες και μέλλουσες γενεές της ανθρωπότητας
- Ψήφισμα Γενικής Συνέλευσης ΟΗΕ 44/206/22.12.1989 για τις ενδεχόμενες δυσμενείς επιπτώσεις από την άνοδο της στάθμης των θαλασσών σε νησιά και παράκτιες περιοχές
- Ψήφισμα Γενικής Συνέλευσης ΟΗΕ 44/179/19.12.1989 για την εφαρμογή του σχεδίου δράσης καταπολέμησης της απερίημωσης
- Bangkok Declaration on Irregular Migration (1999)
- Cairo Declaration of the International Conference on Population and Development (1994)
- Egyptian Environmental Affairs Agency, *The Arab Republic of Egypt: initial national communication on climate change*, υποβληθείσα τον Ιούνιο του 1997 στη Γραμματεία της Σύμβασης του 1992.
- GEF, *Operational Strategy of the Global Environmental Facility*, World Bank, UNEP-UNDP, GEF Secretariat, Washington DC, 1996.
- Red Cross/ Red Crescent Society, *World Disasters Report 2001*, διαθέσιμο στο [www.ifrc.org/publicat/wdr/2001/](http://www.ifrc.org/publicat/wdr/2001/)
- Hyogo Framework for Action, *Building the Resilience of Nations and Communities to Disaster: An Introduction to the Hyogo Framework for Action*, p. 1, στο <http://www.unisdr.org/hf>
- International Strategy for Disaster Reduction, *Governments must accelerate their efforts to make disaster risk reduction a national priority*» Press Release, UN/ISDR 2006/01, Wednesday 18 January 2006, στο [www.unisdr.org](http://www.unisdr.org)
- International Strategy for Disaster Reduction, *African solidarity strengthens disaster risk reduction*, PRESS RELEASE, UN/ISDR 2005/36, Monday 5 December 2005.
- International Strategy for Disaster Reduction /ISDR (2001), *Framework for Action For the Implementation of the International Strategy for Disaster Reduction*, June. [www.unisdr.org](http://www.unisdr.org)
- ISDR, Hyogo Framework for Action, *Building the Resilience of Nations and Communities to Disaster: An Introduction to the Hyogo Framework for Action*, στο [www.unisdr.org/hf](http://www.unisdr.org/hf)
- IOM/RPG, *Migration and the Environment*, Geneva and Washington, D.C.: International Organisation for Migration and Refugee Policy Group, 1992.

- Statement by Mrs. Sadako Ogata, United Nations High Commissioner for Refugees, Swiss Peace Foundation, 30 October 1992
- Statement by Tuvalu's Representative, 57<sup>th</sup> Session of the UN General Assembly.
- UNGA A/RES/50/123, 23 February 1996: International Migration and Development
- YN/ECO.SO.C., *Implementing Agenda 21*, Report of the Secretary General (E/CV.17/202/PC.2/70).

### **ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ INTERNET**

---

[www.archive.greenpeace.org/~climate/database/records/zgpz0401](http://www.archive.greenpeace.org/~climate/database/records/zgpz0401)  
[www.europa-eu-un.org](http://www.europa-eu-un.org)  
[www.nwf.org/internationalwildlife/1998/mekong](http://www.nwf.org/internationalwildlife/1998/mekong)  
[www.poverty.worldbank.org/library](http://www.poverty.worldbank.org/library)  
[www.anthropos.gr/show\\_news.asp?Id=947](http://www.anthropos.gr/show_news.asp?Id=947)  
[www.chronicpoverty.org](http://www.chronicpoverty.org)  
[www.cordis.lu](http://www.cordis.lu)  
[www.cru.uea.ac.uk/tiempo/floor0/archive/t24a1f1](http://www.cru.uea.ac.uk/tiempo/floor0/archive/t24a1f1)  
[www.dawn.com/2001/02/21/int17](http://www.dawn.com/2001/02/21/int17)  
[www.fao.org](http://www.fao.org)  
[www.foe.org.au/ci/ci\\_ecoref](http://www.foe.org.au/ci/ci_ecoref)  
[www.gechs.org/rr1/chap2.pdf](http://www.gechs.org/rr1/chap2.pdf)  
[www.greenmeps.org.uk](http://www.greenmeps.org.uk)  
[www.hri.org/E/1999/99-0625.dir/keimena/world/world3](http://www.hri.org/E/1999/99-0625.dir/keimena/world/world3)  
[www.ilo.org](http://www.ilo.org)  
[www.iom.int/en/news](http://www.iom.int/en/news)  
[www.iom.int/en/wssd/index](http://www.iom.int/en/wssd/index)  
[www.iza.org](http://www.iza.org)  
[www.jeanlambertmep.org.uk/downloads/speeches/0110Environrefwus.doc](http://www.jeanlambertmep.org.uk/downloads/speeches/0110Environrefwus.doc)  
[www.johannesburgsummit.org](http://www.johannesburgsummit.org)  
[www.macalester.edu/~envirost/MacEnvReview/determination](http://www.macalester.edu/~envirost/MacEnvReview/determination)  
[www.migrationinformation.org](http://www.migrationinformation.org)  
[www.oneworld.org/patp/pp\\_eco\\_refugees](http://www.oneworld.org/patp/pp_eco_refugees)  
[www.osce.org](http://www.osce.org)  
[www.queensu.ca/samp/Conferences](http://www.queensu.ca/samp/Conferences)  
[www.ssc.wisc.edu/irp/pubs](http://www.ssc.wisc.edu/irp/pubs)  
[www.thecologist.org/article.html?article=317](http://www.thecologist.org/article.html?article=317)

[www.unescap.org](http://www.unescap.org)  
[www.unfpa.org](http://www.unfpa.org)  
[www.unhcr.ch/refworld](http://www.unhcr.ch/refworld)  
[www.refworld/legal/instrume/asylum/1951eng](http://www.refworld/legal/instrume/asylum/1951eng)  
[www.worldbank.org/library](http://www.worldbank.org/library)  
[www.ipcc.ch](http://www.ipcc.ch)  
[www.whitehouse.gov/news/releases/2002/02/climatechange.](http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/02/climatechange)  
[www.hri.org/E/1999/99-06-.dir/keimena/world/world3](http://www.hri.org/E/1999/99-06-.dir/keimena/world/world3)  
[www.archive.greenpeace.org/~climate/database/records/zgpz0401](http://www.archive.greenpeace.org/~climate/database/records/zgpz0401)  
[www.oneworld.org/patp/pp\\_eco\\_refugees](http://www.oneworld.org/patp/pp_eco_refugees)  
[www.anthropos.gr/show\\_news.asp?Id=947](http://www.anthropos.gr/show_news.asp?Id=947)  
[www.nwf.org/internationalwildlife/1998/mekong](http://www.nwf.org/internationalwildlife/1998/mekong)  
[www.thecologist.org/article.html?article=317](http://www.thecologist.org/article.html?article=317)  
[www.dawn.com/2001/02/21/int17](http://www.dawn.com/2001/02/21/int17)  
[www.reliefweb.int](http://www.reliefweb.int)  
[www.jeanlambertmep.org.uk/downloads/speeches/0110Environrefwus.doc](http://www.jeanlambertmep.org.uk/downloads/speeches/0110Environrefwus.doc)  
[www.unccd.int](http://www.unccd.int)  
[www.unisdr.org](http://www.unisdr.org)  
[www.squat.net/cia/gp](http://www.squat.net/cia/gp)  
[www.ec.europa.eu/justice\\_home/key\\_issues/asylum/asylum\\_12\\_2002\\_el.pdf](http://www.ec.europa.eu/justice_home/key_issues/asylum/asylum_12_2002_el.pdf)  
[www.liser.org](http://www.liser.org)



## **ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ**